

Acta Semiotica Estica XXII

Acta Semiotica Estica XXII

Tartu 2025

Koostajad ja toimetajad:
Silvi Salupere, Ott Puumeister, Rene Kiis

Kogumiku väljaandmist toetas Tartu Ülikooli Filosoofia ja
Semiootika Instituut

Kaane kujundus:
Mehmet Emir Uslu

Kaane foto: Ott Puumeister

Toimetuskolleegium:

Marina Grišakova (Tartu, Eesti)
Hasso Krull (Tartu, Eesti)
Peet Lepik (Tallinn, Eesti)
Kati Lindström (Stockholm, Rootsi)
Andres Luure (Tallinn, Eesti)
Aare Pilv (Tartu, Eesti)
Marek Tamm (Tallinn, Eesti)
Aleksei Turovski (Tallinn, Eesti)
Jaan Valsiner (Worcester, USA)
 Vilmos Voigt (Budapest, Ungari)

ISSN 1406–9563

Autoriõigus Eesti Semiootika Selts 2025

Trükk OÜ Atlex

SISUKORD

EESSÕNA	7
----------------------	---

ANTI RANDVIIR

Suhtluse modelleerimise üldpõhimõtetest	10
---	----

MARLEEN MIHHAILOVA

Nostalgia kui semiootiline protsess: analüütiline lähenemine tähendusloomele ja mälule	33
---	----

RENE KIIS

Tartu tekstist ja vaimust	50
---------------------------------	----

NELLY MÄEKIVI

Suurte kaslaste heaolu ja agentsuse mõtestamine Eesti kontekstis	80
---	----

HELEN ARUSOO

Hundikivid, nende tähendusväljad ja tähendusnihked	96
--	----

MÄRKAMISI

In memoriam Igor Černov

Anti Randviir, Elin Sütiste

Visandeid õpetajast	124
---------------------------	-----

Andres Kõnno, Piret Vaher, Anne Õuemaa, Eero Alamaa, Bruno Mölder, Joel Vedru, Gleb Netchvolodov

Meenutusi Igor Černovist	142
--------------------------------	-----

Kenn Konstabel

Černovi diskursus	154
-------------------------	-----

Marek Tamm

Igor Černovi mälestuseks.....	156
-------------------------------	-----

Sisukord

Jan Levštenko

Igor Apollonievitš Černov: Apolloni poeg, Tartu enigma..... 159

Valdur Mikita

Igor Černovi viimane loeng 164

Elin Sütiste

Igor Černovi tööde bibliograafia..... 168

Liis Lõhmus

Surematu meduusi *Turritopsis dohrnii* oma- ja siseilma interpretatsioon ning kõrvutav analüüs inimesega 174

Merle Kons, Nele Laev, Marleen Mihhailova

De-influencing'u tähendus TikToki kontekstis..... 188

Kalevi Kull

Bioloogia pöörab tasa semiootika suunas:
ühe suve konverentsid..... 196

KROONIKA 2025..... 205

ABSTRACTS..... 225

Eessõna

Hoiate käes *Acta Semiotica Estica* XXII numbrit, kust sel aastal leiate viis originaalartiklit. Nagu tavaks saanud, kirjutavad nii kogenud uurijad kui ka tudengid, ja nagu kombeks, varieeruvad uurimuste teemad inimloomade suhtlusest teistsuguste loomade heaoluni.

Alustame üldiste küsimustega, mis puudutavad kõiki inimesi. **Anti Randviir** kirjutab “Suhtluse modelleerimise üldpõhimõtetest” ning ütleb, et suhtlus ehk kommunikatsioon asub inimkogukondade tegevuse ja olemuse südames. Seetõttu on esmatähtis mõtestada, kuidas suhtlust uurida. Eelmisel sajandil pakuti selle tarbeks välja mitu mudelit, mida kasutatakse tänapäevalgi. Võttes arvesse aga kommunikatsioonitehnikate ja -maastiku olulisi muudatusi 21. sajandil, võib arvata, et vanu mudeleid on vaja ümber määratleda ja kujundada. Ees seisavad seega – või on juba kätte jõudnud – huvitavad ajad kommunikatsiooni uurimises.

Järgmiseks käsitleb **Marleen Mihhailova** üht spetsiifilist kommunikatsiooni ja tähendusloome saadust, nimelt nostalgiat artiklis “Nostalgia kui semiootiline protsess: analüütiline lähenemine tähendusloomele ja mälule”. Mihhailovat huvitab ennekõike see, kuidas teadvustatud mineviku tagasipöördumatus omandab märgilise kuju. Selle uurimiseks on ta moodustanud teoreetilise aparatuuri, kuhu on kaasanud väljapaistvaid mõtlejaid, nagu Fred Davis, Aleida Assmann ning Peter Berger ja Thomas Luckmann, kes aitavad lahti muukida nostalgia mõistatust: kuidas saab igatseda aega, kus pole elatud?

Mälu ja selle toimimisega kaasajas on otsapidi seotud ka **Rene Kiisi** käsitus Tartu tekstist ja vaimust. Kiis arutleb esmalt linna kui kultuuriteksti mõiste üle. Arutlus on inspireeritud Vladimi Toporovi käsitlusest Peterburi tekstist. Olles teoreetilise raami paika pannud, asub artikkel uurima andmebaasi “Tartu ilukirjanduses”. Sealts otsib Kiis kõige sagedamini viidatud füüsilisi kohti, levinumaid motiive ja Tartu linnaosade esindatust ilukirjanduses. Artikkel mõtestab selle kaudu Tartu teksti, millest hakkab kohtade ja tegevuste kaudu tasapisi paistma ka Tartu vaim.

Tartu vaimu juurest liigume edasi kaslaste tegutsemise ja eluoluni. **Nelly Mäekivi** artikkel “Suurte kaslaste heaolu ja agentsuse mõtestamine Eesti kontekstis” keskendub kaslastele erinevates pidamiskeskondades, näiteks loomaaedades, loomapääste organisatsioonides ja erakätes. Siingi on esmatähtis kommunikatsioon, sest heaolu kujuneb just looma agentsuse, ruumiliste praktikate ja inimeste tõlgenduste ristumispunkti. Artiklis esitatud empiiriline analüüs põhineb süvaintervjuudel loomaaiatöötajate, veterinaaride, kaslaste omanike ja vabaühenduste esindajatega. Arusaam heaolust varieerub vastavalt vaatenurgast, mistõttu võib tõlgendustes esineda pingeid. Artiklil on ka tegudele kutsuv eesmärk, nimelt kutsub see üles arendama tähenduslikumat hoolekandepraktikat, mis arvestaks looma agentsust ja tõlgendusprotsesside mitmekesisust – ning soodustaks koostööd institutsioonide vahel.

Uurimusartiklite sektsiooni lõpetab **Helen Arusoo** artikkel “Hundikivid, nende tähendusväljad ja tähendusnihked”. Arusoo uurib Saksamaa hundikive, nii traditsioonilisi kui ka uusi, mille vahel tekib omalaadne dialoogiline suhe. Kui ajaloolised kivid tähistavad eeskätt huntidest lahtisaamist, siis uued tervitavad huntide tagasitulekut vanale asualale. Tänapäevaste diskursuste mõjul on aga ka vanu hakatud uutmoodi tõlgendama, mistõttu eksisteerivad kõrvuti lausa üksteisele vastuolulised diskursused. Siia sekkub lisaks ka veel huntide enda agentsus, kelle tagasitulek Saksamaale on mõjutanud tähendusnihkeid vanade kivide puhul.

Märkamiste rubriigis püüab pilku eelkõige mahukas **Elin Sütiste** ja **Anti Randviiru** kokkupandud mälestuste plokk semiootika osakonna esimese juhataja **Igor Černovi** (1943–2025) värvikast karjäärist. Igor Černov oli ere isiksus, kes jättis tugeva jälje mitte ainult Eesti semiootikale ja laiemalt humanitaarmaastikule, vaid ka oma vahetutele õpilastele – nii vastloodud osakonna enda tudengitele kui ka semiootika loengutel osalenud teiste erialade üliõpilastele, samuti aga juba enne osakonna loomist Černovi mõjusfäärist osa saanutele. Lisaks ka täielik Černovi tööde bibliograafia.

Jällegi on lugemiseks ka noorsemiootikute erinevate kursuste raames kirjutatud tummiseid esseesid. **Liis Lõhmus** võtab vaatluse alla “surematu meduusi” *Turritopsis dohrnii* oma- ja siseilma, tõlgendades ja kõrvutades seda inimese omaga. **Merle Kons**, **Nele Laev** ja **Marleen Mihhailova** analüüsivad kursuse Kommunikat-

sioon ja võim raames kirjutatud essees nähtuse *de-influencing* tähendust TikTok kontekstis. **Kalevi Kull** vaatab tagasi oma suvele, nentides, et konverentsiesinemisi oli tavatult palju (tervelt kümme) ja teeb neis kogetu põhjal rõõmustava järelduse, et lõpuks ometi on bioloogias alanud otsustav pööre semiootika suunas.

Ja nagu ikka, **Kroonika** osa, kuhu viimasel hetkel jõudis ka **Peeter Toropi** juubelipidustuste kajastus. Numbri lõpetab tuumakas nimekiri Tartu ülikooli semiootika osakonnas kaitstud magistri- ja doktoritöödest.

Toredaid lugemiselamusi!

Toimetajad

Suhtluse modelleerimise üldpõhimõtetest

Anti Randviir

Tänapäeva inimese ja kogukondade eluolu tähendustatakse ja ka luuakse üha enam suhtluses ning suhtluse käigus toodetud tähenduslike nähtustega. Suhtluse tähtsust on inimese, kultuuri, bioloogiliste olendite elu ja käitumise kirjeldamise puhul ammu märgatud. Selle uurimise lihtsustamiseks on välja pakutud mitmesuguseid mudeleid, seda eeskätt viimase saja aasta jooksul, ning neid mudeleid kasutatakse innukalt tänapäevalgi. Käesolev artikkel juhib tähelepanu sellele, et nii tehes peaks tähendusmaailma ja suhtlustehnikate (hüppelistes) arengutes püüdma esmalt täpsustada, millist suhtlusvaldkonda ikkagi uuritakse ning kuidas mõista suhtluse osiseid. On täiesti võimalik, et olemasolevad ja siiani kasutatavad suhtlusmudelid on vaja uuesti määratleda ning nad uuesti sisustada.

Märksõnad: suhtlus, kommunikatsioonimudel, suhtluskeskkond, semioos, agentsus, viitereaalsus

Suhtlus on semiootika keskne uurimisobjekt, mille uurimisel keskendutakse põhiliselt kahele küsimusele: kuidas suheldakse ning millest suheldakse. Suhtluse uurimine on mõnelgi korral jõudnud konkreetsete, mudelikujuliste ettepanekuteni sellest, kuidas seda täpsemate juhtnööride järgi teha ning millele üksipulgi keskenduda. Oleme harjunud teadmisega, et olemas on eri koolkondadega või isikutega seostatavad kommunikatsioonimudelid, ja sageli seatakse viimaseid ka omavahelistesse võrdlustesse ja ülevaadetesse. Taolisi käsitusi on alates 20nda sajandi teisest poolest ilmunud lausa lugematul arvul, kuid semiootikasse puutuvalt ning ka käesoleva kirjutise loogikat silmas pidades polegi neid liialt (vt nt Lagopoulos 2000). Alljärgnevas püüan anda lühikese ülevaate sellest, mida semiootikas suhtluseks peetakse ja kuidas suhtlust uurida. Nii on teemaks ühelt poolt see, kuidas suhtlust või suhtlusesse puutuvat üleüldse uurimisobjektiks piiritleda, teiselt poolt see, kuidas vastavat objekti metodoloogiliselt kirjeldada. Need aspektid on omavahel seotud: sellest, mis suhtlus on ja mis selles sisaldub, sõltub see, mida ja kuidas suhtluses analüüsida.

Sotsiaalteadusliku suhtlusanalüüsi saab suuresti taandada Shanno-

ni kommunikatsioonimudelile ning selle modifikatsioonidele. Nende (nt meedia-, auditooriumianalüüs, mitmesuguste tekstide kontentanalüüs, arvamusanalüüs, mõjuanalüüs jne) üks põhilisi eeldusi on, et suhtlus on objektiivne nähtus (eksisteerib teatud objektiivsetel kirjeldatavas reaalsuses), mille kohta saab objektiivsetel meetoditel andmeid (nt salvestamine, küsitlemine), mida saab teatud objektiivsete meetoditega kirjeldada (põhimõtteliselt taandatavad 'objektiivsete struktuuride' analüüsile). Selles mõttes on tegemist strukturalistlike meetoditega, mis pretendeerivad kirjelduse kordusliku verifitseeritavuse objektiivsusele. 'Strukturalistlikkuse' all pean ma siinkohal silmas keskendumist nendele suhtluse osadele ja osistele, mis on vaadeldavad, ning millele rakendatakse universalistlike uurimismeetodeid. On tõepoolest oluline, et taoliste lähenemiste puhul kuuluvad 'struktuuride' alla ka näiteks suhtluses osalejad, suhtlusprotsess. Selgitavaks näiteks võib siin olla Claude Shannoni lähenemine, mis sai alguse väga konkreetsest uurimisküsimusest telefonikompaniis "Bell": kuidas parandada telefoniside (tehnilist) kvaliteeti, et sõnum jõuaks võimalikult täpselt saatjalt saajale? See täiesti selge ja objektiivne küsimus pärines väga reaalistest elulistest oludest, mis olid seotud väga reaalsete asjade, inimeste ja probleemidega. Just selles valguses võiks Shannoni klassikaliseks muutunud suhtlusmodelit alati ka silmas pidada: see oli suunatud 'objektiivsetele struktuuridele', mida sai objektiivselt mõõta ja kirjeldada, et lahendada praktilisi probleeme täiesti objektiivselt mõõdetavate tulemustega.

Semiootikaski on Shannoni esitatud arusaam, tema suhtlusmodel ning sarnased 'struktuure' kirjeldavad lähenemised tunnustatud ja täiesti kasutatavad. Ometigi, võrreldes mõnede muude teadusvaldkondadega, on olukord suhtluse analüüsil keerulisem. Üks peamisi johtub sellest, et semiootika peab oma põhimõtetest lähtuvalt suhtlust vaatlema kui tähenduslikku nähtust, ja seda päris mitmes aspektis. Need aspektid on seotud asjaoluga, et (peaaegu) kõik tähenduslik on tingimuslik. Viimasega kaasneb mõnikord, sageli või enamasti kokkuleppelisus, kusjuures kokkuleppelisus ja tingimuslikkus võivad ka võrdelised olla. Lühidalt: suhtlus on see, mida suhtluseks peetakse, seda nii uurija kui ka uuritava poolt. Siit tulenevad väga mitmed olulised tegurid, nagu näiteks, et suhtlus võib olla nii märgilooma kui ka infovahetus; suhtluses võivad osaleda nii füüsilised kui ka

fiktiivsed partnerid; suhelda võib nii ontoloogiliselt objektiivselt kui ka väljamõeldud maailmast; viitereaalsuse struktuurid võivad olla verifitseeritavad konkreetse suhtluse raames, mitte universalistlikult; suhtlusakti mõju ning tulemid ei pruugi olla vaadeldavad, aga on ikkagi reaalsed (nt psühholoogilis-semiootilised), ja nii edasi. Neid, tähenduslikke ja tähenduslikkust puudutavaid asjaolusid alljärgnevalt põgusalt vaatlemegi.

Suhtluse kui objekti üldine piiritlemine

Igasuguse uurimuse algetapis peame täpsustama, millisena me seda üldlase mõistame ja määratleme. Suhtlus näib küll olevat nii igapäevane nähtus ning mõiste, millest arusaamine ja mille äratundmine oleks justkui enesestmõistetav, kuid ometigi varieeruvad vastavad piirid väga laial skaalal. Need piirid on laiad eri distsipliinide sees, ja kohati ulatuvad nad niivõrd distsipliinide üleseks, et hakkavad ühendama selliseid valdkondi, mida on liigitatud lausa eri teadusetegemise tüüpidesse (just humanitaristikat ning täppis- ehk loodusteadusi silmas pidades). Tänapäeval transdistsiplinaarsuse ajastul polegi see imekspandav vaid hoopiski tervitatav olukord. Peamised piiritlusvalikud on alljärgnevad.

Suhtluse esmaseks määratlemiseks vaja otsustada, kas see on *pigem*:

- a) informatsioonivahetus;
- b) energiavahetus;
- c) semiootiline protsess;
- d) füüsikalis-keemiline-mehhaaniline protsess.

Nende protsesside puhul pole kindlasti tegemist nii-öelda puhaste tüüpidega – need võivad olla mingi (a) suhtlusprotsessi osad või (b) mõõtmised ning (c) nad võivad omavahel osi vahetada ja isegi (d) üksteiseks üle minna, (e) kohti vahetada, (f) moonduda.

Sellest omakorda johtub, et suhtlus ei piirdu sageli mitte üksnes mingisuguste teadete edastamise-vahetamisega, olgu need teated kasvõi elektriimpulsid. Selle asemel on suhtlus sageli samaaegne tähendusloomega – peame samaaegselt tähelepanu pöörama nii

suhtlusele kui ka semioosile. Niisugune analüütiline dualism on täheldatav mistahes semiootikaga seostuvas käsitluses ja ka enamikus muudes valdkondades, kus suhtlust vaadeldakse tähenduslike üksuste ülekandena või vahetamisena. Semiootika uurib tähenduslikkuse tekitamist ja puudutab seepärast kõiki inimtegevuse valdkondi, puudutades ka inimest kui bioloogilist-füüsilist organismi. Seepärast on võimalikke kommunikatsioonianalüüse mitmesuguseid ning nende hulgast rakendatava valimine sõltub asjaoludest. Asjaoludest määravaim on kommunikatsioonitüüp, mida uuritakse. Nendeks võivad kõige üldisemalt olla:

- ühepoolne suhtlus
 - a) keskkonnaga; nt organism – keskkond;
 - b) (objektistatud) *Teisega* – keskkond); nt suhtleja – ‘mitteteine’, ka ‘mina-partner’;
- kahepoolne suhtlus
 - a) füüsilis-semiootilise *Teisega*; nt suhtlus kahe inimese vahel näost-näku;
 - b) semiootilise *Teisega*; nt suhtlus iseendaga, fiktiivsete subjektidega.

Kommunikatsiooni muud võimalikud täpsemad tüübid ehk valdkonnalised jaotused saavad olla näiteks järgmised – neid võiks mõista ideaaltüüpidenä, mitte tingimata puhaste kategooriatena, ja mõnigi kord on nad omavahel segunenud:

- autokommunikatsioon;
- ‘näost-näku’ kommunikatsioon;
- muu vahendajata kommunikatsioon;
- vahendatud kommunikatsioon;
- proportsionaalsete partnerite kommunikatsioon;
- ebaproportsionaalsete partnerite kommunikatsioon, sh massikommunikatsioon;
- esmane kommunikatsioon;
- mitte-esmane kommunikatsioon.

Lisaks nendele suhtlustüüpilistele nüanssidele oleneb analüüsimee-

todi valik sellest, milline sotsiaalne üksus (sotsiaalne süsteem) suhtluspartnerina vaatluse all on:

- a) indiviid;
- b) kaks indiviidi;
- c) grupp;
- d) ühiskond.

Neljas suur analüüsi vaatepunkti sätestamisega seotud moment seonduv sellega, millist tüüpi üksused suhtlevad. Selle eristuse kaudu saab seletada ka kultuuri tsoneerumist ja sotsiokultuurilisi koondumisi ja tsoone. Kultuuri ja ühiskonna tsonaalne käsitlemine jääb edaspidise käsitlemise jaoks, kuid praegu võib laias laastus nimetada järgmisi eristusi:

- a) sotsiaalsed üksused (inimene, grupp, ühiskond);
- b) sotsiaalsed ja kultuurilised üksused (inimene ning asjad ja mentifaktid).

Viies otsustav asjaolu analüüsi jaoks on valik, kas uurida suhtluse:

- a) struktuurseid osiseid (registreeritavad nähtavad üksused);
- b) tegutsejaid ja funktsioone (tegutsejad kui bioloogilised indiviidid, aga ka fiktiivsed tegutsejad, tekstid kui tegutsejate toimivad tehtud asjad).

Oluline on korrata, et tulenevalt nimetatud aspektidest on olukordi, kus kommunikatsioonianalüüs on seotud tähendusloome uurimisega: mõnikord tuleb kommunikatsiooni ja semioosi eristada, ent olukordi, kus nad tähistavad nad sama protsessi.

Sõltuvalt valitud vaatepunktist ja suhtluslikust uurimisobjektist, võib *tinglikult* välja tuua kommunikatsiooniskeemid, mis keskenduvad *pigem*:

- tagasisidele (näiteks Jakob von Uexküll, Theodore Newcomb);
- struktuuriosadele (näiteks Claude Shannon);

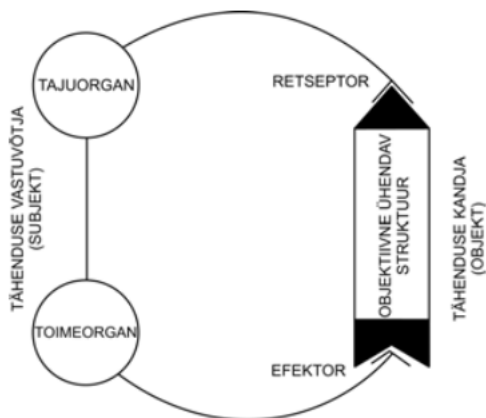
- funktsioonile (näiteks Roman Jakobson, Charles K. Ogden ja Ivor Richards);
- struktuurile, tegutsejatele ja funktsioonile (näiteks Harold Lasswell, Jürgen Ruesch).

Et taolised kommunikatsiooniskeemid pakuvad lihtsaimaid visualiseeringuid selle jaoks, mida suhtluses konkreetset uurida, siis meenutagem viimaseid variante kui omamoodi stereotüpiseerunuid.

Suhtlus ja selle osised: modelleerimismeetodid

Tuleb tunnistada, et ülalmainitud aspektid on ühelt poolt need, millele on suhtluse analüüsil keskendutud. Teisalt – valides neist ühe või paari, on unustatud nendega kõrvuti asetsevad alternatiivid, mistõttu uurimisobjekti niiöelda fenomenoloogiline positsioneerimine on jäänud poolikuks või suisa puudub. Samas on laialdaselt tuntud mitmed kommunikatsioonimudelid, milles on üksikasjalikult välja toodud suhtlus(ring) kui selline koos seal olevate osapoolte ja osistega. Peatugem neist mõnel olulisemal, teedrajavamal, koondavamal.

Kui me räägime suhteliselt puhtakujulise semiootika kui teoretiseerimisviisi kaasaegsest algusest, siis on huvitav, et kommunikatsiooni hakati mudeldama niiöelda bioloogilisest ja sotsiokultuurilisest vaatepunktist enamvähem samaaegselt. Nimelt said epohhiliselt sama alguse J. von Uexkülli kirjeldus sellest, kuidas organism loob keskkonnaga suheldes maailma ning F. de Saussure'i kirjeldus sellest, kuidas inimorganismid omavahel tähenduslikke üksusi vahetavad. Uexküll (1940) kasutas selle protsessi kirjeldamiseks terminit *funktsiooniring* (Joonis 1), milles on järgmised osised: mõjuelund, tajuelund, retseptor, tajumärgi kandja, objekti vastustruktuur, mõjumärgi kandja, efektor, objekt, subjekti sisemaailm, mõjuilm ja tajuilm.

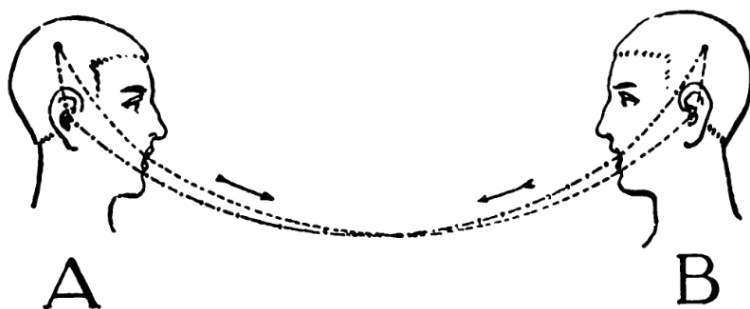

Joonis 1. J. von Uexkülli (1982) funktsiooniring.

Uexkülli käsitus puudutas seda, kuidas suhtleb organism oma keskkonnaga ehk seda, kuidas toimub 'omailma' loomine ja kasutamine bioloogilise olendi füsioloogilise hakkamasaamise plaanis tema elukeskkonnas. Teema polnud uus muidugi ka Uexkülli enda tegutsemisajastul – see, kuidas keskkonnas käitutakse, mis on selle käitumise järelmid nii organismi kui ka keskkonna jaoks on olnud n-ö püsiteemad. Uexkülli arutelud puudutasid seda, mida tänapäeval pigem 'tajumaailmaks' nimetatakse. Nõnda on 'funktsiooniring' selline küberneetiline tagasisidering, kus märgimaailm on funktsiooniringi muude osiste kõrval kategooria, mis on (suhteliselt) objektiivselt kirjeldatav. Võime siinkohal näitena tuua kasvõi bioloogiliste organismide toitumise või reproduktiivse tsükli – vastavate organismikeskkond suhete puhul me saame funktsiooniringi kui tagasisideringi osised 'eesmärk-tagajärg'-terminites määratleda selgepiirilisel. Samuti on võimalik nende osiste omavaheliste suhete adekvaatsust objektiivselt hinnata (nt aspektist, kas organism või liik on ellujäämises edukas). Suhe organismi ja keskkonna vahel oli olnud diskussiooniks ka Uexküllist varem, seda näiteks darvinistlikus diskursuses. Küsimuseks oli mitte niivõrd bioloogilise organismi kui sellise tasand, vaid pigem see, kuidas suhestub keskkonnaga inimene kui *tunnetatav subjekt*. Eristamaks inimest muust loomariigist, lisandus

keskkonnaga suhtlemise tagasisideringile kaks täiesti uut osapoolt: psüühika bioloogilise psühholoogia aspektis ning Meelemõistus (*Mind, Self, Subject*) inimest kui ühiskondlikku ja kultuurilist olevust silmas pidades. Enne nende kahe aspekti lahkne mist mitmeteks distsipliinideks võttis inimesele omase mõistusliku suhte keskkonda kokku pragmatist J. Dewey. 'Refleksikaart' puudutavas teemas kõlas tema tuntud näide inimesest, kes satub vastamisi küünlaga nii, et tegu on kompleksolukorraga, mis sisaldab "valguse-nägemist-mis-tähendab-valu-kui-sellega-kokku-puutuda" (Dewey 1896: 360). See kohmakas, kuid lihtne ettepanek-lause ühendas nüüd juba väga mitmesuguseid teadusvaateid alates tänapäevasest neurobioloogiast kuni fenomenoloogilise sotsioloogia või ka semiootikani.

Saussure kasutas verbaalsete tähenduslike üksuste vahetamise tähistamiseks mõistet *kõnering*, milles on järgmised komponendid: väljahääldev inimene, kuuldev inimene, kontsept ja häälemall (viimased kaks kombineeruvad märgiks). Need komponendid on suhtluses seotud kolmel analüüsisitasandil: psühholoogiline, psühho-füüsiline ja füüsikaline.

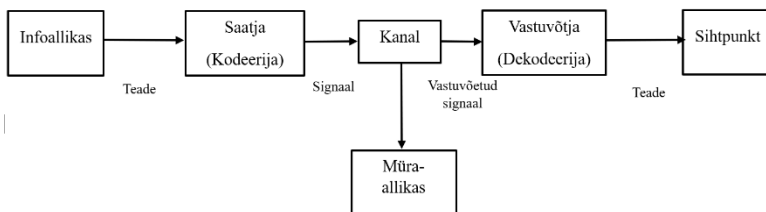

Joonis 2. F. de Saussure'i (2017: 42) skeem suulisest suhtlusest kui kõneringist.

Sisuliselt keskendusid nii Uexküll kui ka Saussure sellele, kuidas luuakse ja jagatakse tähenduslikku maailma. Ühel juhul luuakse tajuliselt – kas ka tunnetuslikult, on iseküsimus – tähenduslik maailm bioloogilise organismi jaoks ning jagatakse seda nii sellesama keskkonnaga kui ka muude bioloogiliste organismiga. Teisel juhul

luuakse psühholoogilisel tasandil märgiline üksus, mis on osa mingist tähenduslikust maailmast ja jagatakse seda suhtluspartneriga. Teise juhu vastassuunalisel korral saadakse keskkonnast füüsikaline signaal ning tähendustatakse see tunnetuslikult psühholoogilisel tasandil. Saussure'i puhul on oluline, et ta viitas eri keskkondadele, mille tähenduslik üksus läbib. Seega eeldas ta juba, et tähenduse tajuline ja tunnetuslik aspekt esinevad enamasti koos.

Huvitaval kombel on aga suhtluse uurimise tänapäevase algusega sageli seostatud hoopiski C. Shannoniga (1948), kelle lähtepunktid ja järeldused keskendusid hoopis tehnilisematele asjaoludele. Shannoni kommunikatsiooniskeemis on järgmised komponendid: infoallikas, teade, transmitter (kodeerija), signaal, müra, vastuvõetud signaal, saaja (dekodeerija), teade, lõpp-punkt. See, et Shannon eristas infoallikat ja kodeerivat instantsi, ning dekodeerivat instantsi ja lõpp-punkti, oli ilmselt seotud just tema tegevuse tehnilist laadi iseloomuga. Sealjuures võis infoallikas olla indiviid ja kodeeriv instants näiteks telefoniaparaadi mikrofoni, mis saaja poolt oli vastavuses kõlari ja kuulava inimesega. Tänapäeval on see tehniline aspekt, mis võis teatud aegadel humanitaar- ja sotsiaalteadustes tunduda tagaplaanilisena, uuesti väga aktuaalsena taas ilmnenud. See on seotud tehisintellekti arenguga, aga seda võib täheldada ka varasema vahendatud suhtluse puhul. Nimelt on küsimus selles, kuivõrd interpreteeritud on saadav teade juba dekodeeriva instantsi tasandil. Siin saab näitena tuua tehisintellekti toimimise sisuliselt nn väravavahi agentsuses, kes teeb infovoost sihtpunkti jaoks kokkuvõtteid ja sooritab muid infotehnoloogilisi operatsioone, mis puudutavad ka teadete sisulist poolt ja kvalitatiivset olemust. Shannoni skeemi jadasse lisandub veel üks olulisemaid asju, mis on nii mõnigi kord Shannoni kohta käivatest käsitlustest ja tema skeemi kasutustest kõrvale jäetud või ära unustatud, aga mis oli tema skeemis sõna otseses mõttes kesksel kohal: müra.

Joonis 3. C. Shannoni (1948: 381) diagramm suhtluse üldisest süsteemist.

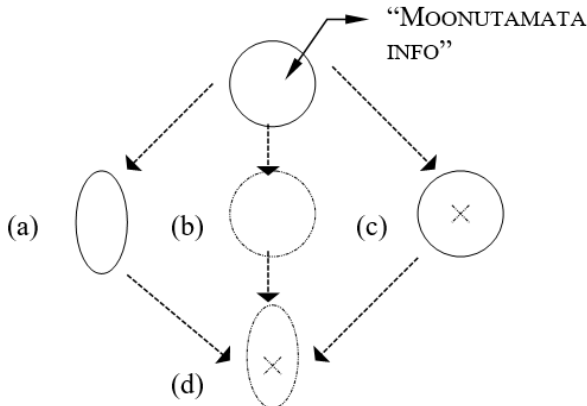
Mürateema jätkub üldisemalt C. Shannoni ja W. Weaveri (1949: 96) käsitles probleemidest kommunikatsioonis, mida on nende arvates kolme laadi:

- tehniline probleem: kui täpselt saab kommunikatsiooni sümboleid edastada?
- semantiline probleem: kui täpselt kannavad edastatavad sümbolid soovitud tähendust?
- efektiivsuse probleem: kui efektiivselt mõjutab saadud tähendus käitumist nii, nagu sooviti?

Kindlasti on needki momendid suhtluses omavahel seotud, isegi vastavate probleemide määratlemise ja leidmise poolest, rääkimata nende analüüsimisest või lahendamisest. Nende probleemide endi peamine probleem on see, et suhtluses edastatavate üksuste täpne kodeerimine ja nende tähendus on kaks peaaegu täiesti erinevat asja (näiteks ei maksa loota, et tehniline täpsus tagab soovitud tähenduse kohalejõudmise või/ja efektiivsuse); ent seda teemat pole siinkohal otstarbekas arendada. Nimetatud kolm probleemi suhtluses puudutavad ühelt poolt tehnilist, semantilist ja näiteks psühholoogilist või käitumuslikku täpsust, ent on samal ajal seotud ka tähenduse-temaatikaga. Suhtlustegevuse eesmärk on kindlasti ka informatsiooni tekitada või edasi anda ja see tingib objekti mingite omaduste ja suhete mittetähtsustamist. Vastasel korral poleks teadete kodeerimine võimalik (pole võimalik 'korruga rääkida kõigest'), see on modelleerimise elementaarne tõde. Seega võime öelda, et kodeerimine on ühelt poolt informatsiooni loomisest 'tegelikkuse' moonutamine või isegi

hälvitamine. Samasugune moonutamine kehtib seega ka juba olemasoleva teabe edastamisel, ning Shannoni ja Weaveri nimetatud kolm probleemi ongi möödapääsmatud. Niisiis moonutamine toimub teabe loomist või 'reaalsuse' modelleerimist mingi semiootilise süsteemi abil või teatud semiootilisse süsteemi. Kuidas siis infot moonutatakse? John R. Kirk ja George D. Talbot (1966) tõid esile kolm lihtsa ja loomulikuna kõlavat, kuid väga olulist infomoonutusviisi, mis koos omavahelise kombinatsiooniga annavad alust kõnelda neljast teabemoonutusliigist:

- a) venitav moonutus (*stretch distortion*),
- b) hägustav moonutus (*fog distortion*),
- c) näivusmoonutus (*mirage distortion*),
- d) kombineeritud moonutus (*combined distortion*).

Joonis 4. Infomoonutusliigid J. R. Kirki ja G. D. Talboti (1966) järgi.

Venitav infomoonutus tähendab, et infot tõepoolest ainult *moonutatakse*; infost ei kaotata otseselt midagi, vaid see lihtsalt 'rekodeeritakse' (näiteks plastiliinitükk, kõverpeegel või venitav grammofon). Hägustava moonutamise puhul osa infost kaob (näiteks vettekukkunud tindiga kirjutatud paberileht, kuulujutt), näivusmoonutuse korral aga midagi lisandub (näiteks samuti kuulujutt, tuntud illusioonpilt 'näod-vaas'). Teate interpreteerimiseks peab selle saaja

nähtavasti olema harjunud nii info moonutamisega (ja moondumisega) üldse kui ka moonde teostamise erinevate viisidega. Valim, mida äratundmisel saab kasutada, sisaldub kommunikatsioonikontekstis, ja see viitab omakorda info interpeteerimises sisalduvale hinnangulisusele, sest ju mitte kõiki kontekstuaalseid asjaolusid ei peeta interpeteerimisel asjakohaseks. Asjakohasus eristub teate tõlgendamisest kui n-ö primaarne interpetatsioon, kus oletatakse, missuguste eesmärkidega antud teadet üleüldse suhtestada. Kas teadet hinnatakse kui moonutatut või mitte, sõltub eesmärkidest, millistega seda seostatakse. Huvitav on, et Kirk ja Talbot peavad võimalikuks ka teate hindamist mittemoonutatuks – nii avaldub (eriti aga süstemaatilise) moonutatuse fundamentaalselt ideoloogiline moment.

Shannoni väga asisele kommunikatsiooniskeemile pakkus Roman Jakobson (1960) välja versiooni, mis oli palju rohkem seotud inimteguriga. Tema mudeli peamine lisandväärtus oli struktuuriosiste kõrval suhtluse funktsioonide väljatoomine: viitefunktsioon (seotud kontekstiga), poeetiline funktsioon (seotud teatega), emotiivne funktsioon (seotud teate saatjaga), konatiivne funktsioon (seotud teate saajaga), faatiline funktsioon (seotud kontakti kui sellisega) ning metakeeleline funktsioon (seotud koodiga).

KONTEKST

(REFERENTSIAALNE FUNKTSIOON)

ADRESSANT
(EMOTIIVNE
FUNKTSIOON)

SÕNUM
(POEETILINE
FUNKTSIOON)

ADRESSAAT
(KONATIIVNE
FUNKTSIOON)

KONTAKT

(FAATILINE FUNKTSIOON)

KOOD

(METAKEELELINE FUNKTSIOON)

Joonis 5. R. Jakobsoni (2012: 1736, 1741) skeem kommunikatsiooni osapooltest ja funktsioonidest.

Neid funktsioone tuleb ilmselt samuti mõista ideaaltüübilistena. See tähendab, et enamasti sisaldub suhtlusaktis rohkem kui üks funktsioon ja teade on lihtsalt allutatud mingile korrastavale dominant-funktsioonile. Kuidas suhtlusakte ja teateid funktsioonide kaupa lahterdada või eristada, sõltub osalejate semiootilisest ja kultuurilisest teadmuspagasist ja intentsioonist, nagu ka suhtluse konteksti mitmesugustest mõõdetest. Need mõõtmised võivad puudutada näiteks füüsilist keskkonda, võimusuhteid, sotsiaalset kuuluvust, žanri ja muud. Jakobsoni käsitlus suhtlusest on tähelepanuväärne 'emotiivse funktsiooni' aspektis. Peale ilmselge viite emotsioonidele, kaasab see suhtluse modaliseerimise ka kavatsuslikkuse mõttes (faktuaalsuse määra alates kuni valetamiseni välja).

Veel enne Jakobsoni sõnastas tegutsejate ehk agentide ja struktuuride ehk kommunikatsiooniasjade sünoptilise analüüsi Harold D. Lasswell (1948: 37) taolise küsimuse formuleeringuga: "Kes ütleb mida, mis kanalis, kellele, millise tulemusega?". On tähelepanuväärne, et Lasswelli artikli pealkirigi juba näitab teadlikkust, et tuleb püüelda struktuuride ja funktsioonide ühesanalüüsile. Nii olid tema arvates suhtluse osapooled ja analüüsimomendid seotud, sest suhtlusakt koosneb asjadest, millele vastavad konkreetset analüüsimetodid. Seega võib Lasswelli arusaama suhtlusest ja selle uurimissuundadest kokkuvõtvalt esitada nii, nagu ta seda ise tegigi (samas):

- *Kes*: kommunikaator, tegurid, mis seotud suhtluse alustamisega – kontrollianalüüs
- *Ütleb mida*: sisu – kontentanalüüs
- *Mis kanalis*: raadio, press, film jm kanalid – meediaanalüüs
- *Kellele*: isikud, kelleni meedia kaudu jõutakse – auditoriumianalüüs
- *Millise mõjuga*: tulemused auditoriumis – mõjuanalüüs.

On selge, et struktuuride ja funktsioonide vaatlemine üheskoos viitab sellele, et väljatoodud analüüsisihetmärgid ei ole praktiliselt lahutatavad. See haakub semiootiliste põhiideedega, näiteks sellega, et sisu või tähenduse uurimine peab käima käsikäes mõjuanalüüsiga (iseasi muidugi, kuskohast seda mõju tuleks otsida). Selles mõttes on ka tema metatasandi analüüsisuunad ideaaltüübilised ja tegelik kommu-

nikatsioonianalüüs peab olema transdistsiplinaarne.

Lasswelli mudelit on inimsuhete ja -suhtlemise otseselt semiootiliselt uurimisel arendanud Jurgen Ruesch, kes laiendab suhtluse kui inimeste või sotsiaalsete süsteemide teema sellele, et suhtlus puudutab ka sotsiaalsete süsteemide ja kultuuriühikute omavahelist interaktsiooni. Viimast käsitleb ta eritasandiliste akulturatsiooniprotsessidena. Üldiselt leiab Ruesch (1972: 88), et kultuurilist suhtlust tuleb uurida seitsmes kommunikatsiooniaspektis, mille kaudu saab siis ka akulturatsiooniprotsesside konkreetset iseloomu uurida. Need momendid on Rueschi arvates järgmised:

1) *Millised on kommunikatsiooni piirid ja kontekst nii, nagu neid näevad vaatlejad ühtse konsensusena?*

See küsimus võib anda vastuse selle füüsilise ja sotsiaalse reaalsuse kohta, kus teadete vahetamine aset leiab. Samuti võib anda informatsiooni sotsiaalsete olukordade lahterdamise, suhtluse tasandite ja funktsioonide, järgitavate reeglite, rollide, kasutatavate kanalite, metakommunikatiivsete instruktsioonide kohta.

2) *Kes seda ütleb?*

Infot teate saatja kohta võib saada tema füüsilise konditsiooni analüüsist, analüüsides tema indiosünkraatilist vaadet sotsiaalsele reaalsusele, suhtluse neid tasandeid ja funktsioone, mida ta kasutab, infot, mida ta valdab, keelt, kodeerimisvõtteid ja kanaleid, mida ta kasutab.

3) *Kellele seda öeldakse?*

Teate sihtpunkti – isiku või auditooriumi – analüüs algab saaja füüsilise konditsiooni analüüsist. Ja tema vaadete analüüsist füüsilisele ja sotsiaalsele reaalsusele. Sellele järgneb analüüs, kus vaadeldakse suhtluse neid tasandeid ja funktsioone, infot, mis tal enne teate saamist kasutada oli, keelt, dekodeerimisvõtteid ja kanaleid, mida ta tajuliselt kasutab, hinnangute andmist ja teatele vastamist.

4) *Mida öeldakse?*

Tegeliku sisu saab kindlaks teha, võrreldes saatja kavatsusi, intentsioone teate saaja interpretatsiooniga teatest. Tuleb jälgida erinevusi ja ebakõlasid, mis on teates esitatud ja tegelike jälgitavate sündmuste vahel.

5) *Millist suhtlusvahendit, kommunikatsioonimeediumi kasutatakse?*
Siin tuleb analüüsida neid kanaleid ja märgisüsteeme, mida kasutatakse. Tuleb analüüsida eraldi tajukanaleid ja kasutatud edastuskanaleid, tuleb võrrelda sisendit ja väljundit, uurida info moonutamist, vastavat infokadu. Ka kombineeritud sensoorseid modaalsusi tuleb selles aspektis vaadelda.

6) *Kuidas seda öeldakse?*

Uuritakse metakommunikatsiooni viise. Analüüsitakse arusaamu rollijaotusest, reeglitasutusest, spetsiifilistest instruksioonidest, mida antakse, aga lõpuks ka suhtluse kvantitatiivsed aspekte.

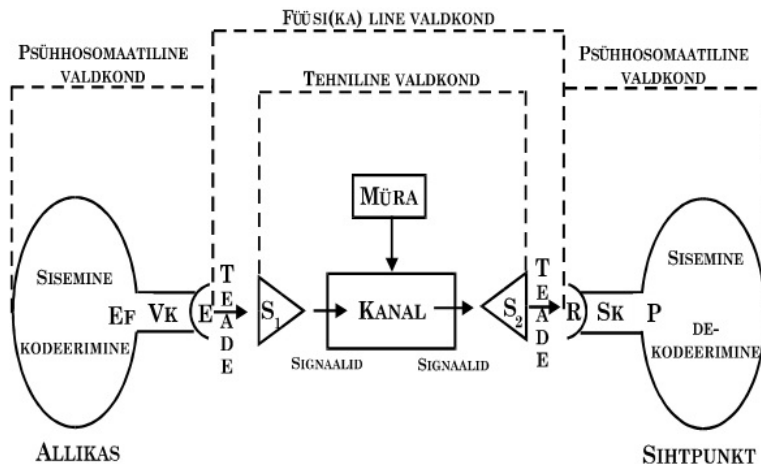
7) *Milline on teadete vahetamise tulemus?*

Analüüsitakse, kuidas info allikas ja sihtpunkt informatsiooni parandavad. Jälgitakse käitumist, mis ette võeti pärast infovahetust (Ruesch 1972: 88).

Kommunikatsioon ja märgiloome

Kui meil on üldtõõdud näidete varal olemas mingisugusedki arusaamad suhtlusaktist, siis teisalt leiame end semioosi ja suhtluse kummalisest vahestõpist. Suhtlus ja märgiloome käivad loomuldasa käsikäes, ning see arusaam teadvustus semiootikas (ja ka muudes humanitaristika harudes) alates umbes 1960ndatest aastatest. Mõnikord kutsuti vastavaid vaateid küberneetilisteks, mõnikord infosemiootilisteks, mõnikord süsteemiteoreetilisteks. Neid erinevaid lähenemisi suhtlusena saab semiootika vaatevinklist käsitada nii infovahetuse, kui ka infoloomena. Need aspektid on koondanud Doede Nauta, kes täiendas Shannoni kommunikatsiooniskeemi. Täiendatud skeem sobib semiootikule enam, sest kui Shannoni 1948nda aasta skeem oli mõeldud mehaanilise kommunikatsiooni kirjeldamiseks, siis Nauta integreeritum nägemus haarab selgejoonelisemalt kaasa ka protsessid, mis toimuvad semiootiliste subjektide sisestruktuurides (Shannoni ning Shannoni ja Weaveri skeem käsitleb 'allikat' praegusel joonisel esitatava 'emittõri' - ja 'sihtpunkti' prae-

guse 'retseptori'-tasandil). Skeem võtab seega kokku nii suhtlusprotsessi erinevad järgud kui ka asjaolud, mis kommunikatsiooni mõjutavad.

Joonis 6. D. Nauta (1972: 85) täiendatud kommunikatsiooniskeem.

Selles skeemis kasutatud lühendid on: VK=väljastuskanal (*output channel*), S₂=saaja (*receiver*), R=retseptor (*receptor*), S₁=saatja (*transmitter*), E=emittor (*emitter*), SK=sisestuskanal (*input channel*), EF= efektor (*effector*), P=pertseptor (*perceptor*). Reaalse maailma ja mingi organismi füüsiline kontakt kodeeritakse bioloogiliste vahendite abil organismi jaoks informatiivseks (esmlt neurokeemilises aspektis, näiteks jämedalt öeldes neuroloogiline, füsioloogiline, anatoomiline kodeerimine), misjärel vastav suhe organismi omailmas ka tähendustada võidakse. Samamoodi toimub reaalse maailma ja semiootilise subjekti kontakt ehk semiootilise subjekti teadevolek muust seekaudu, et sellest 'muust maailmast' valitakse mingil moel teatud ühikud, mis see piiritletakse ning seega (potentsiaalselt) tähenduslikuks muudetakse. Antud skeemi puhul on oluline, et see võimaldab analüüsida ka semioosi eri tüüpe, mis omakorda võimaldab vaadelda põhimõtteliselt erinevaid tagasisideringe ühtse loogika abil. Viimases ühildusid semiootika ja süsteemiteooria, ning infova-

hetuse ja tagasisideringide kirjeldamine sai infosemiootika nimetuse. Üks suur teema, mida viimases arutati, oli info ja tähenduse erinevus nii, nagu see on seotud erinevate märgitüüpide ja vastavate suhtlusviisidega.

Kõige üldisemas sõnastuses saab semiootiliselt eritüübilisi suhtlusi kirjeldada teljel *mehaaniline suhtlus* – *kokkuleppeline suhtlus*, kus seosed stiimuliallika (sh ka adressandi) ja käituja vahel ulatuvad keskkonnakausaalsusest puhtsemiootilise kausaalsuseni. Nõnda on olemas mitmeid mudeleid, kuidas infosüsteeme kirjeldada. Peale mehaanilise mudeli (a), mis kirjeldab kõiki nähtusi põhjuse ja tagajärje (või mõjutulemi) mõisteis, on olemas veel kolm infosemiootilist või küberneetilist kirjeldusmudelit, mille eripärasid Nauta kirjeldab:

- (a) mehaaniline model – kirjeldab kõiki nähtusi põhjuse ja tagajärje (või mõjutulemi) mõisteis;
- (b) sisend on signaal ja väljund on reaktsioon (mis võib olla signaal või impulss);
- (c) sisend on märk ja väljund on vastus (*response*) (mis võib olla märk, signaal või impulss);
- (d) sisend on sümbol ja väljund on toiming, akt (mis võib olla sümbol, märk, signaal või impulss).

Need infosemiootilised süsteemid on tõesti erinevad, ning nende erinevuste teadvustamine võib osutada ülioluliseks. Näiteks võime variandi (a) seostada puhtmehaanilise olukorraga, kus haamer puudutab naela; variandi (b) puhul saame rääkida näiteks loomade dresseerimisest; variandi (c) puhul on juba võimalik rääkida vabatahtlikust käitumismuutusest (nt lemmikloomaga suhtlemine, avalikkuse manipuleerimine); variandi (d) puhul räägime niioelda vabast semiootilisest käitumisest, kusjuures sellest semiootilisest vabadusest on ka uurija võimeline aru saama, ehk siis inimsuhtlusest.

Nauta, oma infosemiootilisest vaatepunktis selgitab seda, kuidas muutust sisendi–väljundi suhtes, mis toimub semiootilise mustas kastis, mis see ka poleks, saab kirjeldada vastavalt:

- (a) sisendi–väljundi suhtes sisuliselt ja põhimõtteliselt muutust pole;
- (b) muutus toimub interpretaatori sisestruktuuris või

- programmis; interpreteerijat vaadeldakse 'musta kastina', mida on muudetud välimise vahelesegamise kaudu;
- (c) leiab aset interpretaatori eelistuste muutus; interpretaatorit vaadeldakse kui kohanemisvõimelist ehk kohanevat 'musta kasti', mida on kogemuse kaudu treenitud;
 - (d) toimub muutus kokkulepetes, mis määravad sisendinformatsiooni väärtuse ja asjakohasuse; interpretaatorit vaadeldakse kui 'musta kasti', mis määrab ise oma käitumisvaliku (Nauta 1972: 33).

Suhtluses osalevad suvalisused

Kommunikatsiooni uurimine tänapäeval peab ilmselt vaatlema ka hoopis muid asju, kui seda on tavapäraseks peetud. Tavapäraste uurimisteedadena, nagu juba öeldud, on käsitletud kommunikatsiooni toimimist kui protsessi (adressant – teade – adressaat), ja ka suhtluse osiseid ehk struktuure, ning funktsioone. Tavapärane on olnud ka see, et uuritakse, kuidas jõuab teates sisalduv tähendus saajani ning kuidas viimane dekodeerib või interpreteerib teadet võrrelduna saatjapoolse intentsiooniga. On ka lähenemisi, kus täheldatakse, et teate tähendus lepitakse saatja ja saaja vahel kokku ning et selles mõttes on tähendus ja ka tegelikult teate struktuur dünaamilised. Igal juhul eeldatakse, et teade on enamasti mingisuguse tähendusega, olgu see tähendus semantiline või ka pragmaatilist käitumist puudutav või lausa faatiline; ikkagi on tegu olukorraga, kus *teates sisalduv tähendus käib millegi kohta*. Siinkohal pole isegi oluline, kas teade on mingite kriteeriumide alusel n-ö tõene või väär või on tegu valetamisolukorraga.

Mida aeg edasi, seda rohkem tuleb tõdeda, et olukord muutub keerulisemaks: juba dekaade tagasi on tekkinud lisaküsimusi sellest, kas teade ikkagi on üleüldse millestki, kas teatel on nii-öelda referentsiaalne baas või mitte. Mingis mõttes juhtis sellele teemale ja küsimusteringile tähelepanu Solomon Marcus, kes eristas esmast ja mitte-esmast suhtlust (Marcus 1992). Esmane suhtlus viitab otseselt

referentsreaalsusele, samal ajal kui mitte-esmase suhtluse ülesanne on representeerida sellist reaalsust, mis ei vaja otsest viitamist. Primaarne suhtlus peab vastama *kohasuse*-kategoriale, mitte-esmane kommunikatsioon on seotud suhtlusega suhtlusest ning vahendatud suhtlusega. Seega on mitteprimaarne suhtlus seotud olukordadega, kus mitmesugused asjaolud nagu näiteks majandusseis, teadmiste puudumine, ideoloogia ja muud sarnased soodustavad *leiutavat* lähenemist ning seda, et konstrueeritud indeksiliste elementide abil luuakse uusi pseudoreaaalsusi. Vahendatud kommunikatsiooni levik on kindlasti soodustatud perifeeriatel ja perifeeriade poolt ehk paikades, mis asuvad infokasutajate vaatepunktist *kaugel* kas geograafiliselt, majanduslikult, poliitiliselt või kontseptuaalselt või mitmes neis või muus aspektis. Samamoodi soodustab esmase kommunikatsiooni vajumist perifeeriasse totalitaarideoloogiline sotsiokultuuriline kontekst. Aga semiootiku jaoks on võibolla isegi huvitavam just mitte-esmase kommunikatsiooni valdkond. Nii puhtalt sellepärast, et vaadelda *leiutatud* referentsiaalsusi, kui ka sellepärast, et ebaadekvaatne kommunikatsioon aitab kindlasti kirjeldada ka n-ö normaalset suhtlust ehk primaarset kommunikatsiooni. *Leiutatud* viitemaailmad näitavad muuhulgas lihtsamini seda, millised on võimusuhted ühiskonnas, infokanalite kontrollimehhanismid, üleüldse vastuvõetavad (lõpuks ka tolereeritavad) tinglikud-tingimuslikud semiootilised üksused ja hüpoteetilised ühiskondlikud ja kultuurilised süsteemid ning muu taoline reaalsuse konstrueerimist puudutav temaatika ja kontseptualiseerimisvõrgustik. Iseloomulik on ehk seegi, et Marcus peab võimalikuks vaadelda üldist rahvusvahelist kommunikatsiooni kui suhtlust suhtlusest (Marcus 1992: 44jj).

Mitmesuguste ülaltoodud suhtlusskeemide ja kommunikatsiooni analüüsi võimaluste kõrval on ülioluline see, millest üleüldse suhtlusolukord koosneb, mida selles kirjeldada. Talcott Parsons (1952) kasutas suhtlusolukorra nimetamiseks väljendit 'ühiskondlik tegevussüsteem' (*social system of action*). Tähtis on seejuures, et kuna kirjeldusskeem puudutab konkreetseid tegutsejaid ehk tegutsemisüksuseid, on see skeem suhteline. Uuritakse süsteemide struktuuri ja protsesse, millesse nad kaasatud on ja mis neis endis toimuvad; süsteemid moodustuvad peamiselt suhetest: nende suhted neid ümbritsevasse olukordadesse, mis hõlmavad ka teisi üksuseid. Parsons määratles *olukorda* kui sellist, mis "[...] koosneb

orientatsiooniobjektidest nii, et antud tegutseja orientatsioon eristub vastavalt eri objektidele ja objektiklassidele, millest tema olukord kokku on pandud” (Parsons 1952: 4), kusjuures *objektimaailm* koosneb *sotsiaalsetest*, *füüsilistest* ja *kultuurilistest objektidest*. *Sotsiaalset objekti* saab aduda looduna teistest tegutsejatest (*alter*) ning tegutsejast endast nii, nagu ta on iseenese (*ego*) lülitanud viite-reaalsusesse; *füüsilised objektid* on mitte-interaktiivsed empiirilised üksused, mis *egole* ei vasta; *kultuurilised objektid* on aga kultuuritra-ditsiooni või väärtushinnangute mustrite sümbolelemendid (samas). Peale psühholoogiliste aspektide, mis puudutavad sotsiaalsete objek-tide dünaamilist (enese)määratlemist, kaasneb suhtelisuse moment ka kultuuriliste objektidega, mida võidakse internalisatsiooni kaudu isiksuse (*self*) struktuuriosiste hulka arvata (samas). Kuni kultuuri-liste objektide isiksuse struktuuriosaks saamiseni moodustavad nad koos füüsiliste objektidega sotsiaalse tegevuse konteksti ehk tingi-muste seadistuse. On väga tähtis, et suhtlusolukorda moodustavate objektide tähendust saab muuta ja muudetakse suhtluse käigus. Veelgi tähtsam on, et isegi objektide staatust võib muuta, ning füüsilistest objektidest võivad saada kultuurilised, viimastest sotsiaalsed; ent moondusvõimalused puudutavad ka muid liikumisi. Kõige markantsem näide on siin ilmselt fetišism, kus suhtlusolukorra füüsilised osapooled muudetakse kultuurilisteks ning seejärel sotsiaalseteks objektideks. Igapäevaelus puudutab see ka näiteks monumentide-nähtust, mida Eesti kontekstis iseloomustab nn Pronkssõdurijuhtum, kus füüsiline kivikompositsioon ja pronkskuju said kultuuriliste väärtustustega niivõrd laetud, et polnud enam vaja teha jõupingutusi, et viia selle algupärane füüsiline staatus kultuuri-lise kaudu hoopis sotsiaalseks (nn Pronkssõdurist sai Aljoša, kellega koos einestati, keda valvati kui sotsiaalset abivajajat). Sageli võib täheldada ka vastupidist tendentsi, kus sotsiaalsetest objektidest tehakse suhtluse käigus füüsilised (nn dehumaniseerimine). Parsonsi panus oma käsiteluga suhtlusolukorrast ja selle objektidest on radikaalse tähtsusega reaalse analüüsi jaoks: selles olukorras mitte ainult ei eksisteeri eritüübilised objektid, millega interakteerutakse eri viisidel, vaid need objektid võivad suhtluses ka oma tüüpi vahetada. See tähendab: suhtluse käigus mitte ainult ei kasutata semiootilises reaalsuses olevaid tähenduslikke üksuseid, ning neid mitte üksnes ei tähendustata ümber semantiliselt, vaid võidakse muuta ka nende

fenomenoloogilist staatust.

Kõigi ülalnimetatud kommunikatsiooniuurimise võimaluste puhul on tähtis, et suhtlus on *möödetav*. Suhtlusel on teatud maht, teadete vahetamisel on teatud tihedus, suhtluspartnerite osakaal teadete vahetamisel on tegelikult nii-öelda erikaal, suhtluspartnerite omavahelisel lävimisel kogukonnas on partnerite valimisel tõenäosus, mõnede suhtluspartneritega suheldakse rohkem ja nii edasi. Võttes arvesse ka semiootika pragmaatikamõõtme ning kvalitatiivse ja kvantitatiivse uurimisviisi sümbiootilisuse, saame semiootilise suhtlusanalüüsi seepärast nimetada täieõiguslikult sotsiaal*teaduslikuks*. Peame siiski arvesse võtma, et ülaltoodud suhtlusmodelid on välja töötatud ajastul, mil suhtluses osalejad ning osalevad asjaolud olid kindlakstehtavad, neil olid olemas viidatavad üksused mingisuguses referentsreaalsuses ning neile sai teha niiöelda reaalsuskontrolli. Tänapäeval on need aspektid oluliselt muutunud, puudutades seda, *kes* suhtluses osalevad ja *mildest* üleüldse suhtlus käib. Inimsuhtluse puhul on alati selge olnud, et lisaks füüsilise tegelikkusega seotud konkreetsele referentsile toimub infovahetus ka semiootilise reaalsuse kohta, kus abstraktne referents on oma puhtkolekuleppelises olemuses aktsepteeritud ning ära tuntav. Semiootilises reaalsuses, näiteks kirjandusteoste fiktiivsetes maailmades on ikka esinenud väljamõeldud tegelased, sündmused, asjaolud. Kaasajal on olukord semiootilises reaalsuses muutunud: sinna on kaasatud tehniliste abivahenditega loodud virtuaalne reaalsus, mis võib esineda ka näiteks liit- või hüperreaalsuse kujul. See tähendab väga olulist nihet nii suhtluse agentsuses kui ka viitereaalsuse olemuses. Kaasajal on virtuaalreaalsuse suhtluses osalevad subjektid mitte üksnes inimesed või nende niinimetatud avatarid, vaid ka näiteks tehisintellekti poolt genereeritud puhtvirtuaalsed subjektid. See tähendab: suhtluses võivad osaleda pooled, millel puudub konkreetse referentsiga seotud autor sootuks, ning me kaotame selles aspektis semiootika ühe olulise uurimisaspekti, mis on seotud analüütilise reaalsuskontrolli rakendamisega: pragmaatika. Teiselt poolt on ka viitereaalsus virtuaalses semiootilises reaalsuses sedavõrd kaugenenud konkreetsest referentsmaailmast, et polegi sageli viimasega seotud. See tähendab: me ei saagi enam kontrollida, *mildest* suhtlus käib, sest tegemist pole tegelike sündmuste või asjade kohta valetamisega või nende moonutamisega, vaid ontoloogilise tegelik-

kuse objektiivset dimensiooni ei pruugigi üldse eksisteerida. Samas ei sarnane olukord näiteks kirjanduslikule maailmale (kus samuti võivad olla puhtakujulised väljamõeldised nii tegelaste kui ka asjaolude näol), sest viimase puhul kehtib niinimetatud mitteuskumise peatamise (*suspension of disbelief*) põhimõte. Virtualiseerunud viitereaalsuses luuakse valeuudiseid tegelaste poolt, kes võivad olla tehisintellektiliselt genereeritud tegelastest, keda ei pruugi olemaski olla, tegemas asju, mida pole kunagi tehtud, keskkondades, mida pole kunagi eksisteerinud. Samas võidakse vastav sõnum esitada tõele pretendeerivana, ning võidakse olla loodud ka selline semiootiline ruum, kus tekstid, sealhulgas eritüübilised tekstid (sõnalised, pildilised) üksteise sisu toetavad ning sel moel ringkääendusliku kehtivuse tekitavad. Kuna pragmaatika-mõõde on sellises olukorras kadunud ning reaalsuskontrolli teostamismõimalus samuti, siis näib hetkel, et kõik ülaltoodud klassikalised suhtlusanalüüsismudelid on oma kompetentsi virtuaalreaalsuse puhul kaotanud. See tähendab, et suhtluse uurimine on tänapäeval väga huvitavas olukorras, kus kõik üldnimetatud mudelid on vaja uuesti määratleda ja sisustada.

Kirjandus

- Dewey, John 1896. The reflex arc concept in psychology. *The Psychological Review* 3/4: 357–370.
- Jakobson, Roman 2012 [1960]. Lingvistika ja poeetika. *Akadeemia* 10: 1731–1773.
- Kirk, John R.; Talbot, George D. 1966. The Distortion of Information. In: Smith, Alfred G. (ed.). *Communication and Culture: Readings in the Codes of Human Interaction*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 308–321.
- Lagopoulos, Alexandros P. 2000. A Global Model of Communication. *Semiotica* 131(1/2): 45–77.
- Lasswell, Harold D. 1948. The Structure and Function of Communication in Society. – L. Bryson (ed.). *The Communication of Ideas*. New York: The Institute for Religious and Social Studies, 37–51.
- Marcus, Solomon 1992. Center and Periphery in International Communication. – E. Tarasti (ed.). *Center and Periphery in Representations and Institutions: Proceedings from the ISI Conference in Imatra, July 16–21, 1990*. (Acta Semiotica Fennica 1.) Imatra: International Semiotics Institute, 135–157.

- Nauta, Doede Jr. 1972. *The Meaning of Information*. (Approaches to Semiotics 20.) The Hague and Paris: Mouton.
- Newcomb, Theodore M. 1966. An Approach to the Study of Communicative Acts. – A. G. Smith G. (ed.). *Communication and Culture: Readings in the Codes of Human Interaction*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 66–79.
- Ogden, Charles K.; Richards, Ivor A. 1972 [1923]. *The Meaning of Meaning: A Study in the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism*. Introduction by J. P. Postgate and supplementary essays by B. Malinowski and F.G.Crookshank. London: Routledge and Kegan Paul.
- Parsons, Talcott 1952. *The Social System*. London: Tavistock Publications.
- Ruesch, Jürgen 1972. *Semiotic Approaches to Human Relations*. (Approaches to Semiotics 25.) The Hague: Mouton.
- Saussure, Ferdinand de 2017 [1916]. *Üldkeeleteaduse kursus*. Tallinn: Varrak.
- Shannon, Claude E. 1948. A Mathematical Theory of Communication. *The Bell System Technical Journal* XXVII: 3, 379–423, 623–656.
- Shannon, Claude E.; Weaver, Warren 1949. *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: The University of Illinois Press.
- Uexküll, Jakob von 1982. The Theory of Meaning. *Semiotica* 42(1): 25–82.

Nostalgia kui semiootiline protsess: analüütiline lähenemine tähendusloomele ja mälule

Marleen Mihhailova

Artikkel käsitleb nostalgiat semiootilise nähtusena, milles teadvustatud mineviku tagasipöördumatus omandab märgilise kuju. Eesmärk on näidata, kuidas nostalgia võib toimida viljaka analüütilise tööriistana nüüdisaja kultuuri-, mälu- ja pärandiuuringutes. Ühe võimaliku lähenemisenä seatakse Fred Davise kolmeastmeline nostalgia mudel Aleida Assmanni mäluvormidega ning Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümbolilise universumi kontseptsiooniga, et avada nostalgia toimimist tähendusloome protsessina.

Märksõnad: semiootika; nostalgia; sotsiaalne mälu; kultuuriline mälu; sümboliline universum; teadmus

Kuidas saab semiootiliselt vaadelda puudumist – või täpsemalt, puudumise märkamist? Üheks kõnekaks uurimisobjektiks on nostalgia, mille teket seostatakse sageli teadvustatud kaotuse- või puudusetundega. Nostalgia ei sünni seega üksnes puudumisest kui sellisest, vaid eelkõige puudumise teadvustamisest ja ka võrdlusest mineviku positiivsete kogemustega (Greimas 1990: 173–174). Nii saab pidada nostalgiat ka märgiliseks praktikaks, kus puudumise märkamine loob silla kaotatu ja sümboolselt taastatud mineviku vahel.

Nostalgia on mõistena mitmetähenduslik ning selle kasutus teadus- ja ilukirjanduses on ajas kujunenud mitmekesiseks ja kohati vastuoluliseks, peegeldades nii erinevaid teoreetilisi tõlgendusviise kui ka muutuvat kultuurilist konteksti. Nii mõnelegi võib tulla üllatusena, et 17. ja 18. sajandil mõisteti nostalgiat hoopis haigusena, mida iseloomustasid koduigatsus, melanhoolia, unetus, nõrkus ja ärevus (Hofer 1934: 382–386). Huvitava faktina, 18. sajandil peeti nostalgiat mitte ainult ihuliseks, vaid ka sõjaliseks probleemiks. Šveitsi arst Johann Jakob Scheuchzer kirjeldas seda isegi neuroloogilise haigusena, mida põhjustas õhurõhu muutus Alpides (Rosen 1975: 343). Nimelt märkas ta, et mägedest alla tulnud sõduritel esines vereringehäireid, ärevust ja koduigatsust (samas). Aja jooksul kujunes nostalgiast ravitava haiguse asemel emotsionaalne seisund,

mida seostati mälestuste ja igatsusega, kuid millele jäi esialgu negatiivne konnotatsioon (Boym 2001: 16). Ent tänapäevane käsitlus erineb oluliselt selle algsest militaarmeditsiinilisest määratlusest. Kokkuvõtlikult on nostalgia mõiste nihkunud kohaigatsusest ajastuigatsuseks (Wilson 2015: 479). Tänapäeval käsitletakse nostalgiat eeskätt mälu kontekstis, mille kaudu luuakse seoseid mineviku ja oleviku vahel, seda isegi siis, kui otsene isiklik kogemus mõne nostalgiliseks peetava ajastuga puudub. Mälu-uuringud on näidanud, et nostalgia ei pruugi olla seotud üksnes autobiograafiliste kogemustega, vaid võib tekkida ka mentaalse rekonstruktsiooni kaudu, mis tugineb kultuuriliste ja sotsiaalsete vahendajate loodud kujutlustele minevikust (Brigard 2018: 161–162). Teaduskirjanduses mõistetakse nostalgiat seega protsessina, kus toimub individuaalsete mälestuste ja kollektiivsete tõlgenduste vahendamine, aidates kujundada identiteeti ning suhestuda minevikuga ka institutsionaliseeritud mälu keskkondades. Nostalgia käsitlused on ühtlasi kontekstitundlikud. Näiteks postsotsialistlikus kontekstis osutab nõukogude nostalgia, et mälestused ja sümbolid võivad kanda korraga nii universaalseid kui ka ideoloogilisi tähendusi ning esile kutsuda nostalgiat ja traumat paralleelsete kogemustena (Kestere ja Strazdiņš 2023: 83). Keskseks küsimuseks on, kuidas rakendada nostalgiat nüüdisaja uurimustes viljaka analüütilise tööriistana, nii et see aitaks avada mineviku ja oleviku keerukaid seoseid, ilma et nähtus taanduks pelgaks sentimentaalsuseks või anakronistlikuks idealiseerimiseks.

Nostalgia kui sotsiaalne kogemus

Nostalgiat võib esmajärgus käsitleda tunnetusliku seisundina, mis tekib, kui inimene märkab minevikuseoselist puudust või tajub ajalist tagasipöördumatust. Sellest eristub tunnetuslik protsess, mille käigus mälestusi töödeldakse, tõlgendatakse ja asetatakse laiemasse kultuurilisse raamistikku. Nostalgia ei piirdu seega pelgalt emotsionaalse reaktsiooniga, vaid kujutab endast protsessi, milles puudumise äratundmine kui kogemus muudetakse tähenduslikuks sümboliks, mis kinnistub nii individuaalses kui ka kollektiivses mäluvormis. Lisaks tuleb arvestada, et nostalgiat saadab alati ka poliitiline dimen-

sioon, isegi kui seda ei teadvustata ega tõsteta otseselt uurimuses esile (Kõresaar 2008: 768). Nostalgia ja mälu vastastikuse seose mõtestamiseks pakub sobiva raamistiku teadmussotsioloogia, täpsemalt Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümbolilise universumi kontseptsioon, mis omakorda haakub mälu-uuringutes laialdaselt kasutatava sotsiaalkonstruktivismi põhimõtetega (Erl 2011: 58).

Sümboliline universum on teoreetiline raamistik, mis viitab inimeste loodud tähenduste süsteemile. See kujundab sotsiaalse ja kultuurilise konteksti ning pakub vahendi, mille kaudu kogemusi ja norme tõlgendatakse ning luuakse üldised seletused inimsuhete, ajaloo ja ühiskondliku korra kohta (Berger ja Luckmann 2018: 144–154). Bergeri ja Luckmanni järgi on tajutav reaalsus intersubjektiivne, kujuneb sotsiaalsete suhete ja struktuuride vahendusel ning on alalhoitud sotsialiseerumise ja rutiinide kaudu (samas, 212–213). Selle põhimõtte järgi kujuneb sotsiaalne reaalsus dialektilise protsessina, mis koosneb kolmest omavahel seotud etapist: eksternaliseerimisest, objektiviseerimisest ja internaliseerimisest (samas, 187). Eksternaliseerimine tähendab, et inimesed loovad ja väljendavad oma tegevuse kaudu tähendusi ning norme. Objektiviseerimise käigus muutuvad need korduvate praktikate kaudu püsivateks ja kollektiivselt tunnustatud struktuurideks, mida tajutakse osana reaalsusest. Internaliseerimisel võetakse need struktuurid omaks ka uute ühiskonnaliikmete poolt, kelle jaoks need paistavad loomulikud ja iseenesestmõistetavad. Seega kujuneb ja taastoodetakse sotsiaalne reaalsus pidevas ringluses, kus individuaalsed kogemused põimuvad kollektiivsete tähendustega.

Olulise lähtekohana vajab täpsustust, et Bergeri ja Luckmanni mõtteseoses ei ole tähendused objektide või kogemuste loomupärased omadused, vaid need vormuvad sotsiaalses koostoimes, keelelises vahenduses ja kultuuripraktikates. See avab võimaluse käsitleda nostalgiat isikliku kogemuse peegeldusest laiemas sotsiokultuurilises raamistikus, kus minevikutõlgendust vahendavad sümbolid ja kollektiivsed narratiivid. Seepärast on sümbolilise universumi mõistmiseks oluline nüansseerida objektiveerimise protsessi, mille käigus igapäevased kogemused ja praktikad omandavad püsiva ning kollektiivselt jagatud kuju. Selle protsessi lahutamatu osa on objektistamine ehk hetk, mil individuaalne teadmus ja kogemus muudetakse konkreetseteks ja tajutavateks üksusteks (samas, 13;

108). Objektiveerimise tulemusena tekivad objektivatsioonid, st inimeste loodud tähendusstruktuurid, mis annavad subjektiivsetele kavatsustele vormi ja seovad need osaks laiemast maailmapildist (samas, 48; 68). Objektivatsioonid on omakorda tihedalt seotud keelega, sest keel loob süsteemi, mille abil kogemusi korrastatakse, nimetatakse ja muudetakse teistele arusaadavaks. Keele kaudu jaotatakse maailm eristatavateks objektideks, mida kogetakse püsiva ja reaalsena (samas, 108–109). See-eest vestlus ja suhtlusprotsessid kinnistavad neid objekte ühises teadvuses, tugevdades samal ajal sotsiaalset järjepidevust ja kuuluvustunnet (samas, 217).

Keel toimib ühtaegu kommunikatsiooni vahendina ja reaalsuse kujundajana, pakkudes ligipääsu sümbolite tasandile. Sümbolid struktureerivad keelelise väljenduse ning tõlgivad individuaalsed kogemused laiemasse intersubjektiivsesse raamistikku. Nostalgia analüüsimisel on see oluline, sest sümbolid võimaldavad ületada otsese taju tasandi. Nad muudavad mineviku kogemused abstraherituks ja jagatavaks, neid saab tõlgendada ja asetada laiemasse kultuurilisse süsteemi (Berger ja Luckmann 2018: 75; Assmann 2024: 41). Nii näiteks muutuvad ka mälukandjad ehk füüsilised või sümboolsed objektid, paigad või inimesed, mille kaudu minevikku mäletatakse, säilitatakse, tähistatakse või vahendatakse, objektiivseks: individuaalsetest mälestustest kollektiivse mälu tunnustatud osadeks, täpsemalt selle erinevateks vormideks (Assmann 2024: 41).

Nostalgia seob isiklikud mälestused ja kollektiivsed tõlgendused, muutes kaotuse kogemuse osaks. Bergeri ja Luckmanni käsitluse kohaselt kujunevad sellised tähendused sotsiaalses kommunikatsioonis, kus keel toimib vahendina, mis võimaldab kogemustel püsida ja levida. Järgnevalt on oluline uurida, kuidas mälu toimib dünaamilise protsessina, mis kujundab ja tõlgendab kogemusi.

Nostalgia ja mälu

Bergeri ja Luckmanni käsitlus pakub raamistiku, mille abil mõista tähendusvälju piiridena, mis korrastavad ja vahendavad inimeste kogemusi. Kuid nende kõrval on mõõdapääsmatu arvestada ka mälu, mis talletab, struktureerib ja seob kogemusi eri tasanditel.

Mälu-uuringud on kujunenud interdistsiplinaarseks ja rahvusvaheliseks uurimisväljaks, kus rõhutatakse ajaloo ja pärandi konstrueeritust ning nende seotust rahvusluse ja võimuga. Näiteks Eesti kontekstis paikneb uurimistöö peamiselt Ida-Euroopa ajaloomälu raamistikus, keskendudes 20. sajandi traumadele, mälukonfliktidele ja Nõukogude repressioonide tõlgendamisele globaalses poliitilises kontekstis (Kaljundi, Velmet 2020: 176). Neid protsesse aitab mõtestada kollektiivse mälu mõiste, mille abil selgitatakse, kuidas mälestused kujunevad sotsiaalsetes raamistikus ehk grupikuuluvuse, kultuuri ja institutsioonide kaudu, mitte ainult individuaalsete kogemustena (Halbwachs jt 2011: 139–141). Kuna mõiste ise on teoreetiliselt lai ja hägune, on Aleida Assmann eristanud individuaalse, sotsiaalse, poliitilise ja kultuurilise mälu vorme, rõhutades nende koosmõju; selline jaotus on analüütiliselt otstarbekas, kuna võimaldab täpsemalt mõista mälu toimimist nii igapäevases suhtluses kui ka institutsionaalselt vahendatud tasandil (Assmann 2024: 34–43).

Alustuseks võib mälu mõista kui üleüldist raamkategoriat, mis koondab endasse erinevad protsessid ja toimemehhanismid, mille kaudu minevik, olevik ja tulevik on omavahel põimunud. See hõlmab nii bioloogilisi, individuaalseid, sotsiaalseid kui ka kultuurilisi tasandeid, mis kõik kujunevad ja toimivad laiemas sotsiokultuurilises kontekstis (Erl 2011: 7; Assmann 2024: 38–39). Mälu neuraalne tasand viitab võimele talletada, säilitada ja kasutada teavet (Erl 2011: 8). Seevastu meenutamine markeerib aga protsessi, mille käigus varem omandatu tuuakse taas teadvusesse (samas). Meenutamise tulemusena kujunevad mälestused, mis seovad sündmusi ja teavet kindlates tähendussuhetes (samas, 11). Oluline on rõhutada, et mälestused ei ole mineviku objektiivsed peegeldused, vaid valikulised ja subjektiivsed konstruksioonid, mis sünnivad olevikus olemasolevat materjali kombineerides. Autobiograafiline meenutamine kujutab endast pidevat tõlgendusprotsessi, mis ulatub kaugemale üksnes mineviku rekonstrueerimisest (Assmann 2024: 176). Kokkuvõttes on mälestused oma olemuselt killustatud ja ajas muutuvad, kujunedes sageli jutustamise käigus (samas, 28).

Sotsiaalne mälu on põlvkondade vahelises suhtluses kujunev ja edasiantav mäluvorm, mis talletub perekondlikes narratiivides, igapäevastes vestlustes ja isiklike kogemuste vahendamises (Assmann 2024: 29; 33). Keele vahendusel saavad individuaalsed

kogemused jagatava kuju ning märgisüsteemi kaudu väljendatuna muutuvad mälukandjateks, mida mõistavad ka need, kellel puudub otsene kokkupuude vastava minevikuga (samas, 29; 41). Erinevalt kultuurilisest mälust, mis põhineb institutsionaalsetel vahendatud vormidel (samas 39), tugineb sotsiaalne mälu vahetule interaktsioonile ning kestab seni, kuni mitu põlvkonda elavad paralleelselt (Assmann 2024: 23, 29, 33; Erll 2011: 20). Seda võib mõista ühiskonna lühimäluna, mille kaudu minevikutõlgendused põimuvad isikliku kogemusega ja loovad silla mineviku ja oleviku vahel, ning elava suhtlusvõrgustiku katkemisel võtavad selle rolli üle materiaalsed mälukandjad (Assmann 2024: 23, 33).

Sellest lähtuvalt tekib küsimus, kuidas mälestus muutub nostalgiliseks. Nagu mälu üldiselt, seostatakse ka nostalgiai sageli sündmuste või objektidega, mis vahendavad minevikukogemust. Mälestus moodustab nostalgia tuuma, sest minevikukogemused loovad aluse nii individuaalse kui ka kollektiivse nostalgia tunde kujunemisele. Nostalgia tugineb mälestuste valikulisusele ja nende emotsionaalsele tõlgendusele, mistõttu meenutamisel on alati ka tundeline mõõde. Kuigi mälestused kohanduvad muutuvate olude ja teadmistega, käivitavad nostalgiai sageli mälukandjad, mis toovad esile positiivseid emotsioone või turvatunde. Samas eristub nostalgia tavapärasest soojast meenutusest: lisaks meeldivatele kogemustele sisaldab see sageli ka kaotuse või puuduse teadvustamist ning, nagu sissejuhatuses rõhutatud, mineviku ja oleviku võrdlust.

Fred Davise nostalgia-mudel

20. sajandi teisel poolel muutis sotsioloog Fred Davis oluliselt arusaama nostalgiaist, rõhutades, et seda ei seostata üksnes negatiivsete tunnetega, nagu koduigatsus, vaid üha enam ka positiivsete kogemustega, näiteks soojade lapsepõlve mälestustega (Reis ja Sprecher 2009: 1169). Kuigi Davise nostalgia tüpoloogiad on teaduskirjanduses sageli jäänud tagaplaanile, on tema käsitus vaikimisi kohal paljudes hilisemates uurimustes, sealhulgas ka Svetlana Boymi töödes, kelle restaureeriva ja refleksiivse nostalgia eristus on 21. sajandi nostalgia-uuringute (rõhuasetusega poliitilisel ja ideoloogil-

lisel tasandil) üks keskseid lähtepunkte (Kazakov 2023: 111). Davise kategooriad pakuvad aga universaalsemat raamistikku, mis võimaldab analüüsida nostalgiat nii individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil, arvestades selle jagatavust ja sotsiaalset mõõdet. Seetõttu sobivad need hästi empiirilise materjali uurimiseks, kus on oluline mõista, kuidas isiklikud kogemused põimuvad laiemate ühiskondlike narratiividega.

Teoreetilise lähtekoha määratlemisel on tarvis esile tõsta Fred Davise (1979: 17–24) nostalgia mudeli kolmeaspektilist jaotust: lihtne ehk esmane, refleksiivne ja interpreteeritud nostalgia. Nostalgia käsitlemisel võib mudelit mõista kui tunnetuslikku tööriista, mis ei peegelda mineviku kogemust otseselt, vaid loob sellele abstrahmeeritud ja süsteemse esitusviisi. Teadagi ei ole mudel identne uuritava nähtusega, kuid see pakub raamistiku, mille abil saab kirjeldada ja selgitada, kuidas nostalgia kui keerukas protsess toimib. Täpsemad eristused ja nüansid lisanduvad siis, kui mudelit rakendatakse konkreetsete juhtumite või erivormide analüüsimisel.

Esmane ehk lihtne nostalgia on Davise järgi esimene ja kõige pinnapealsem tasand. See viitab positiivselt laetud tundmustele, mille allikaks on idealiseeritud minevik. Seda iseloomustab veendumus, et “vanasti oli parem”, kusjuures mineviku negatiivsed küljed kipuvad olema summutatud. Sel tasandil on nostalgia pigem sentimentaalne igatsus kui kriitiline refleksioon ehk omamoodi emotsionaalne filter, mis värvib mineviku olevikust helgemaks.

Refleksiivne nostalgia kujutab endast sügavamat mõtisklust. Siin ei olda enam kindlad minevikumälestuse autentsuses, vaid hakatakse esitama kriitilisi küsimusi: *Kas see tõesti oli nii? Miks me mäletame just niimoodi?* Nostalgia jääb alles, kuid selle kõrvale tekib võrdlev ja analüütiline mõõde. Refleksiivne nostalgia seab mineviku ja oleviku dialoogi, kus ideaalpilt võib hakata murenema ning mälestuse tähendus muutub. See tasand on juba teadlik, osutades, et iga nostalgiline meenutus on ühtlasi tõlgendus.

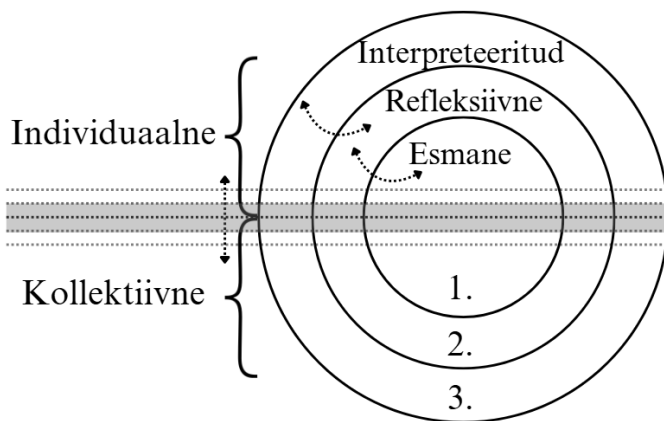
Interpreteeritud nostalgia on Davise kolmas ja kõige analüütilisem tasand. See keskendub küsimusele, miks nostalgia tekib ning millist rolli see mängib inimese või kogukonna identiteedis. Sellel tasandil liigub tähelepanu emotsioonilt metatasandi analüüsile: *Mida ütleb minu nostalgia minu mineviku ja oleviku kohta? Miks ma tunnen nostalgiat?* Interpreteeritud nostalgia ei rahuldu pelgalt kogemusega,

vaid püüab mõtestada nostalgia sotsiaalset ja ajaloolist konteksti (samas, 17–24).

Fred Davis (1979: 39) rõhutab, et nostalgia üks peamisi funktsioone on aidata inimesel säilitada identiteedi järjepidevust muutuste keskel. Tema käsitluses ei ole nostalgia üksnes privaatne ja sisemine tunne, vaid ka sotsiaalne nähtus, mis kujuneb suhtluse ja kollektiivsete mälupraktikate kaudu (samas, 43). Seetõttu annab ta oma teoorias nostalgiale individuaalse ja kollektiivse mõõtme. Individuaalne nostalgia seostub eelkõige isiklike mälestuste ja kogemustega, näiteks lapsepõlve meenutustega või intiimsete hetkede kaudu (samas, 122). Samal ajal ei ole need mälestused kunagi täiesti isoleeritud, vaid kujunevad alati sotsiaalsel ja kultuurilisel taustal. Kollektiivne nostalgia seevastu tugineb jagatud mälestustele ja sümbolitele, mis loovad põlvkondade ja gruppide vahel ühtekuuluvustunde. Just selle kaudu on võimalik kogeda sotsiaalajaloolist järjepidevust ja ületada katkestuse tunnet, sidudes mineviku ja oleviku ühtseks tervikuks (samas, 103–104). Individuaalse ja kollektiivse nostalgia vahele ei ole võimalik tõmmata ranget eraldusjoont, sest need toimivad pigem ühtse kontinumina, kus isiklikud kogemused ja jagatud kultuurilised tähendusviited pidevalt põimuvad (samas, 123–124). Privaatne mälestus võib sisaldada elemente, mis on pärit kollektiivsest kultuurirepertuaarist, näiteks sümboleid, objekte või praktikaid, mis on ka teistele tuttavad ja arusaadavad. Ometi jääb sellise kogemuse täielik tähendus sageli vaikimisi isiklikuks.

Joonis 1 visualiseerib Fred Davise kolmeastmelise nostalgia jaotust (esmane, refleksiivne ja interpreteeritud) ning seob need individuaalse ja kollektiivse mälu tasanditega. Mudel näitab, kuidas nostalgia võib areneda lihtsast mineviku igatsusest (esmane) kriitilisema tõlgenduseni (refleksiivne) ning lõpuks laieneda kultuuriliseks ja institutsionaliseeritud nähtuseks (interpreteeritud). Samal ajal rõhutab skeem liikumist individuaalsest kogemusest kollektiivsete sümbolite ja narratiivide suunas ning vastupidist mõju, kus kultuurilised representatsioonid kujundavad tagasiulatuvalt ka isiklikku mäletamist. Davise mudel rõhutab, et nostalgia on enam kui üksik tundeseisund; see on *introspektiivne protsess*, mille kaudu inimene loob tähenduslikke sildu oma identiteedi, mineviku kuvandi ja kultuurilise kuuluvuse vahel. Tema mudel aitab eristada olukordi, kus nostalgia on üksnes positiivne mälestus, ja neid, kus mineviku

tõlgendamine on juba teadlik ja kriitiline tegevus. Davis nimetab nostalgiat ka “valuta mälestuseks” (samas, 37). Nii võibki kokkuvõtlikult öelda, et nostalgia on osa selektiivsest meenutamisest, kus rõhk on mineviku meeldivatel osadel.

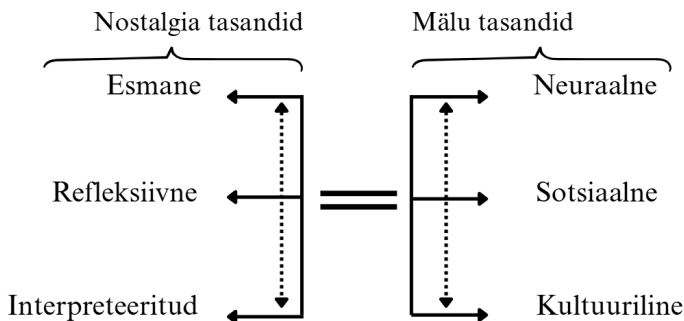

Joonis 1. Nostalgia mudel. Tegemist on artikli autori koostatud ja esitatud interpretatsiooniga, mis koondab Davise teooria ning sellele lisatud semiootilise ja mäluteoreetilise vaate.

Nostalgia ja mälu tasandite vastavus

Nostalgia ja mälu tasandite kaardistamine aitab mõista, et nostalgiline mälestus ei taasesita minevikku tervikuna, vaid sõelub sellest välja killud, mis sobituvad praeguste vajadustega, ning on alati emotsionaalselt laetud. Nii nagu mälu toimib unustamise ja selektsiooni mehhanismide kaudu, põhineb ka nostalgia teatud elementide esile tõstmisel ja teiste kõrvale jätmisel. Esile kerkivad need mälufragmendid, mis on emotsionaalselt intensiivsed ja samas sobitavad kollektiivselt mõistetavatesse tähendussüsteemidesse. Tasandite kaardistamine võimaldab jälgida, kuidas individuaalsed mälupildid transformeeruvad sotsiaalse interaktsiooni ja kultuurilise vahenda-

mise protsessis, omandades ühtaegu uue tähendusliku kaalu näiteks pärandi mitmetahulisel tõlgendamisel.

Joonis 2. Nostalgia ja mälu tasandite vastavuse skeem.

Skeem näitab Fred Davise (1979: 17–24) nostalgia astmete (esmane, refleksiivne, interpreteeritud) seotust Aleida Assmanni (2024: 23–39) mäluvormidega (individuaalne, sotsiaalne, kultuuriline). See interpretatiivne skeem visualiseerib nostalgia kui protsessi liikumist individuaalsest kogemusest kollektiivse tähendusloome suunas.

Davise kolm tasandit ehk esmane, refleksiivne ja interpreteeritud nostalgia on kõrvutatavad Assmanni mäluvormidega järgmiste vastavuste kaudu:

- Esmane nostalgia sarnaneb neuraalse tasandiga, kuna see tugineb otseselt individuaalsele ja bioloogilisele alusele. See väljendub lihtsas, positiivselt laetud mineviku idealiseerimises, kus meenutused on pigem vahetud ja emotsionaalsed kui kriitiliselt tõlgendatud. Sarnaselt neuraalsele tasandile, põhineb ka esmane nostalgia vahetule mälopildile. Sellisel tasandil ei püüta minevikku analüüsida, vaid see toimib spontaanselt ja vahetult.
- Refleksiivne nostalgia vastab sotsiaalsele mälule, kuna see kujuneb alati seoses oleviku väärtuste ja ühiskondlike tähendustega. Sellises nostalgiavormis ei meenutata minevikku

enam üksnes positiivse ja lihtsustatud kujutlusena, vaid mineviku kogemusi hinnatakse ja tõlgendatakse kriitiliselt. Nostalgia sisaldab siin kahtlust mineviku autentsuse ja usaldusväärsuse suhtes, mis tähendab, et meenutamine ei toimu ainult emotsionaalse sideme pinnalt, vaid ka teadliku arutelu kaudu. Sarnaselt sotsiaalsele mälule kujuneb refleksiivne nostalgia dialoogis teiste inimeste ja ühiskondlike tõlgendustega, muutes mineviku jagatud arusaamade osaks ning seades selle pidevasse ümberhindamisse.

- Interpreteeritud nostalgia haakub kultuurilise mäluga: sellel tasandil ei piirdu nostalgia enam isikliku kogemuse meenutamisega, vaid muutub osaks kollektiivsest ajaloolisest ja kultuurilisest tähendusloome protsessist. Kultuurilise mälu vormina vahendavad seda eelkõige narratiivid ja sümbolid.

Selline paralleel kinnitab, et nostalgia on enam kui tagasivaateline emotsioon. See on dialoogiline protsess, milles mineviku kujutlused suhestuvad pidevalt oleviku ja kultuurilise kontekstiga (vrd Davis 1979; Assmann 2024). Nostalgia ja mälu eri tasandid toimivad vastastikusel kujundamises, rõhutades nende intersubjektiivset ja dünaamilist loomust. Üleminek individuaalselt (neuraalselt) tasandilt sotsiaalsele ja kultuurilisele saab võimalikuks siis, kui mälukandjad muudetakse välisteks ja objektiivseteks, st kui need saavad laiemalt jagatavateks ja korduvkasutatavateks tähendusüksusteks (Assmann 2024: 41). Nagu Berger ja Luckmann rõhutavad, on selline objektiivseerimine alati valikuline: tähendusväljad ehk spetsiifilised raamistikud ja kategooriad määravad, millised osad kogemusest osutuvad oluliseks ja väärt säilitamiseks, samas kui teised jäävad tähelepanuta või unustatakse (Berger, Luckmann 2018: 76). Selektiivse mälu toimimise tulemusel kujuneb ühiskondlik teadmusvaramu, mis ei ole staatiline infohulk, vaid dünaamiline ja pidevalt ümber tõlgendatav ressurss, mille abil inimesed mõtestavad oma kogemusi (samas). Selle dünaamikat selgitab ladestumise (*sedimentation*) mõiste, mis tähistab protsessi, mille käigus individuaalsed kogemused järjestatakse, seotakse ja muudetakse äratuntavateks üksusteks, mis võivad saada osaks kollektiivsest mäluvormist (samas, 109–110). Kui sarnaseid kogemusi jagatakse laiemalt ja need talletatakse ühiselt, toimub

intersubjektiivne ladestumine, mille eelduseks on kogemuse objektiivimine märgisüsteemis, eeskätt keeles. Keele ja teiste märgisüsteemide vahendusel muunduvad unikaalsed kogemused kollektiivseks teadmuseks, mis võib levida ka nende seas, kel puudub otsene isiklik mäluside. Sama mehhanism kujundab ka mälukandjad, mis liiguvad individuaalsest tasandist kollektiivsesse ja saavad ühiskondlikult tunnustatud mälu osaks (Assmann 2024: 41). Nostalgilisi kogemusi võib näha sündmustena, millele annavad kaalu nii koos kogemise ja jagamise praktika kui ka nende emotsionaalne laetus. Mäletamise kaudu lõimitakse sellesse representatsioonid, mis annavad sündmusele kollektiivse kaalu. Kollektiivseid emotsioone võib kirjeldada kui intentsionaalseid kogemusi, mille tähendus sünnib emotsioone ja väärtushinnanguid produtseerivate teadvusaktide kaudu, ning nende reaalsus valideeritakse hetkel, mil teadvus moodustab kollektiivse subjekti (Viik 2016: 80). Teisisõnu sõltub sündmuse mõistmine teiste kohalolust ja samalaadsest tajust, mis kinnitab selle olemasolu ja loob aluse sotsiaalsele grupeerimisele.

Viimaks toetab Davise teooria ka mentaalse simulatsiooni põhist nostalgiat, näidates, et nostalgia ei lähtu üksnes autobiograafilisest kogemusest, vaid võib tekkida ka kultuuriliste ja sotsiaalsete vahendite kaudu loodud kujutluspiltidest. See hõlmab olukordi, kus inimesed tunnevad nostalgiat ajastu suhtes, mida nad ise pole läbi elanud. Sellised kujutlused toimivad asenduskogemustena, võimaldades minevikku tõlgendada samadel mehhanismidel nagu isikliku mälu puhul ehk selektsiooni, emotsionaalse laetuse ja narratiivse raamimise kaudu. Seega võib nostalgia alguspunktiks olla lisaks isiklikule mälestusele ka kollektiivsete narratiivide ja sümbolite vahendatud kujutus, mis toetab Davise käsitluses kesksel ideel nostalgia kollektiivsest jagatavusest.

Näide nostalgilisest artefaktist

Lisaks on nostalgiaanalüüsi võimalik laiendada objektikesksele tasandile. Ilmekaks näiteks sobivad nõukogudeaegsed objektid. Nõukogude aja mäletamist struktureerivad kaks omavahel põimuvat, kuid erinevate rõhuasetustega paradigmaatilist lähenemist: totalitaris-

mi paradigma ja argielu paradigma (Iordachi 2021: 17–20). Esimene neist konstrueerib minevikku eeskätt repressiivse ja vägivaldse süsteemina, rõhutades poliitilise kontrolli ja ideoloogilise surve keskset rolli. Teine aga asetab fookuse argielule, sotsiaalsetele suhetele ning viisidele, kuidas inimesed igapäevaselt võimuga suhestusid ja selle piirangute tingimustes oma elukorraldust kujundasid. Uurimustes esinevad need lähenemised sageli läbipõimunult ning sama muster ilmneb ka nostalgia analüüsimisel. Eeskätt võib ühelt poolt nostalgia väljendada igatsust argielu stabiilsuse ja kogukondliku läheduse järele, teisalt sisaldada vaikivat teadlikkust süsteemi repressiivsusest. Selline ambivalentsus loob aluse ka pärandi käsitlemisele, mida iseloomustab dissonants. Pärandit võib mõista kui kaasajas kujundatud ning valikulist mineviku interpretatsiooni, mis ühtaegu peegeldab nüüdisaegseid väärtusi ja vajadusi ning sisaldab paratamatult ka sisemisi pingeid ja vastuolusid (Dovydaitytė 2021: 70). See tähendab, et pärand on mitmetähenduslik, hõlmates eriilmelisi ja sageli vastukäivaid tõlgendusi, mis tulenevad inimeste ja sotsiaalsete rühmade erinevatest minevikuga suhestumistest. Nostalgia on üks märgiline protsess, mille kaudu pärandi mitmekihilisus ilmneb eriti selgelt, sest sama sümbol või ese võib ühe rühma jaoks tähistada soojust ja turvalisust, samal ajal kui teisele seostub see poliitilise kontrolli, kaotuse või traumaatilise kogemusega.

Näiteks valitud nõukogudeaegne sektsioonkapp on kõnekas, sest see oli nõukogude argielus laialt levinud ja on seega põlvkondade mälus äratuntav ese, mis seostub ühtaegu pereelu intiimsete kogemuste ja laiemate ühiskondlike väärtustega. Nimelt materiaalsete objektide kaudu, nagu sektsioonkapp, võivad isiklikud kogemused omandada sümboolse tähenduse, mis üldistuste ja konventsioonide vahendusel põimub kollektiivsesse mälusse. Nõnda muundub meeleline kogemus tõlgendamise käigus osaks struktureeritud maailmapildist. Materiaalse objektina pakub see aga konkreetset vahendit minevikuga suhestumiseks, kusjuures esemete kadumine võimaldab nende väärtust ja sümboolset potentsiaali (Olsen 2017: 84). Selline perspektiiv loob pinnase Jurgen Rueschi (1979: 282–284) sümboli elutsükli mudeli rakendamiseks, mis võimaldab analüüsida, kuidas sektsioonkapp on aja jooksul liikunud praktilisest tarbeesemest staatuse sümboliks ning lõpuks nostalgiliseks objektiks. Mudel, mis eristab loomise, kinnistumise ja hääbumise faase, näitab, kuidas

sümbol tekib rühma vajadusest, laieneb üldkasutusse ja omandab uusi tähendusi, kaotades samal ajal sideme oma algkontekstiga.

*Joonis 3. Nõukogudeaegne seksioonkapp.*¹

Loomine. Seksioonkapi kujunemise esimene etapp oli seotud selle levikuga Nõukogude Liidus. Paneelelamute standardiseeritud korteritesse loodud moodulkapid valmisid riikliku planeerimissüsteemi range kontrolli all, mis soodustas masstootmist ja ühtlustatud sisekujundust, peegeldades sel viisil nii tolleaegseid majanduslikke olusid kui ka poliitilist ideoloogiat (Varga-Harris 2018: 564–567). 1970. aastatel hakkas traditsioonilist kappi asendama mahukam seksioonkapp, mis vastas kasvavale tarbeesemete hulgale nõukogude kodumajapidamistes (Reid 2012: 89).

Kinnistumine. Seksioonkapi teises arengufaasis muutus see massiliselt levinuks ja omandas uusi tähenduskihte. Keelekasutusse

¹ Allikas: <https://www.osta.ee/seksioonkapp-137039748.html>

kinnistus vene keelest laenatud nimetus *stenka* (Reid 2012: 89). Riiklik tootmise ja jaotamise reguleerimine tegi seksioonkapi ühtaegu ihaldatud ja piiratud kaubaks, mille omamine tõstis selle staatuse sümboliks. Klaasustega riiulitele asetati hinnalisi ja staatust tähistavaid esemeid, näiteks kristalli, portselani, fotosid ja raamatuid (samas, 87). Samal ajal kehastas kapp nõukogude elustiili põhijooni ehk praktilisust, organiseeritust ja materiaalse omandi piiratud (samas, 86–88). Kapid olid loodud mahutama igapäevaeluks vajalik, kuid samas kandsid need ideed, et nõukogude inimene piirdub hädavajalikkuga ega kogu endale ülemäärast vara (samas). See mööbliese kujunes elutoa ja pereelu keskpunktiks, mille juurde, eriti televiisori olemasolul, kogunes pere ühiselt aega veetma. Seega kujunes seksioonkapp praktilise mööblieseme kõrval ka vahendiks, mis toetas ühist kuuluvustunnet ning kandis koduseid väärtusi ja harjumusi edasi järgmistele põlvkondadele (samas, 84).

Hääbumine ja uued tähendused. Kolmanda arenguetapi tõi Nõukogude Liidu lagunemine, mil seksioonkapp kaotas oma varasema prestiiži. Lääne mööblibrändide ja minimalistliku sisekujunduse mõjul hakati kappe massiliselt eluruumidest välja lammutama. Mõnel juhul seostati kappe ka otseselt nõukogude ajaga. Kui ühelt poolt kinnistus kapile “retro” või “vintage” silt ning see jõudis muuseumidesse ja popkultuuri nõukogude aja representatsioonina, siis teiselt poolt leidub seksioonkappe tänini internetiostukeskkondades kaubana, millest soovitakse lihtsalt vabaneda. Samal ajal on taaskasutuse ja antiigi huvilised hakanud kappe restaureerima ja turustama kui nostalgilisi objekte. Nende vastandlike tähenduste üheaegne olemasolu on kõnekas näide pärandi dissonantsist.

Kokkuvõtteks

Artikli eesmärk oli osutada nostalgiale uurimisvahendina ja näidata, kuidas see kujuneb nüüdisaja kultuuri-, mälu- ja pärandiuuringutes viljakaks analüütiliseks lähenemiseks. Nostalgia aitab mõista mineviku ja oleviku vahelist dünaamikat, tuues esile, kuidas isiklikud mälestused põimuvad kollektiivsete narratiivide ja sümbolitega. See ei piirdu sentimentaalse igatsusega, vaid toimib protsessina, mis

korrastab kogemusi, loob tähenduslikke sildu identiteedi ja kuuluvuse tasandil ning avab võimaluse uurida pärandi, mälu ja kultuurilise representatsiooni mitmekihilisust. Artiklis põimiti teoreetilisse raamistikku Fred Davise nostalgia astmete jaotus, Aleida Assmanni mäluvormide eristus ning Peter L. Bergeri ja Thomas Luckmanni sümboolse universumi käsitus. Valitud tõlgendusviis raamib nähtuse ja määratleb selle ulatuse, mis omakorda võimaldab teoreetilisi kategooriaid tõlkida vaatlus- ja kodeerimisüksusteks, näidates mitte ainult, *mida* nostalgia kujutab, vaid ka *kuidas* see toimib. Mudelid muudavad nostalgia empiiriliselt rakendatavaks. Davise mudel võimaldab eristada nostalgia sisemisi tasandeid alates lihtsast idealiseerimisest kuni kriitilise refleksiooni ja metatasandilise tõlgenduseni. Assmanni käsituses on mälu selektiivne ja rekonstruktiivne, mis tähendab, et nostalgia ei taasesita minevikku ajaloolise täpsusega, vaid kujutab seda emotsionaalselt laetud ja kultuuriliselt vahendatud kujul. Bergeri ja Luckmanni sümboolse universumi kontseptsioon selgitab, kuidas sellised kujutlused kinnistatakse objektivatsioonide kaudu laiematesse tähendussüsteemidesse ning kuidas sotsiaalne reaalsus taastoodetakse mäluseoste vahendusel. Selline lähenemine näitab, et nostalgia ei ole neutraalne nähtus, vaid see väljendab alati valikut, milles tõstetakse esile romantiseeritud ja idealiseeritud hetki, samas kui ebameeldivad või vastuolulised aspektid taandatakse. Viimaks avab Jurgen Rueschi sümboli elutsükli mudel, kuidas materiaalsed objektid liiguvad praktilisest kasutusest sümboolsete tähenduste ja nostalgiakandjateni, läbides loomise, kinnistumise ja hääbumise faasid. Nostalgia on seega pigem oleviku vajaduste ja tunnete peegeldus kui mineviku täpne kirjeldus. Samal ajal võib see tugineda laiemalt tuntud sümbolitele ja kujutlustele, tugevdades kollektiivset identiteeti või kinnistades ideoloogilisi narratiive. Artiklis esitleti nostalgijat semiootilise protsessina, eristudes seeläbi lähenemistest, kus seda on vaadeldud peamiselt emotsionaalse seisundi, poliitilise kategooria või kirjandusliku kujundina.

Kirjandus

- Assmann, Aleida 2024. *Mineviku pikk vari. Mäletamiskultuur ja ajaloopoliitika*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Berger, Peter, L.; Luckmann, Thomas 2018. *Tegelikkuse sotsiaalne ülesehitus: teadmussotsioloogiline uurimus*. Tartu: Ilmamaa.
- Brigard, Felipe De 2018. Nostalgia and mental simulation. – A. Gotlib (ed.). *The Moral Psychology of Sadness*. London: Rowman & Littlefield International Ltd, 155–182.
- Boym, Svetlana 2001. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Davis, Fred 1979. *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press.
- Erll, Astrid 2011. *Memory in Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Greimas, Algirdas, J. 1990. *The Social Sciences: A Semiotic View*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hofer, Johannes 1934 [1688]. Medical dissertation on nostalgia. *Bulletin of the History of Medicine* 2: 376–391.
- Kazakov, Alexei 2023. Revisiting Svetlana Boym as a reader of Reinhart Koselleck. – D. Vuger (toim). *Introducing Nostalgia Movements*. Zagreb: Center for Visual Studies, 111–133.
- Kestere, Iveta; Strazdins, Arnis 2023. Between nostalgia and trauma: Representation of Soviet childhood in the museums of Latvia. – F. Herman (ed.). *Exhibiting the Past. Public Histories of Education*. Oldenbourg: De Gruyter, 77–90.
- Kõresaar, Ene 2008. Nostalgia ja selle puudumine eestlaste mälukultuuris: elulooürija vaatepunkt. *Keel ja Kirjandus* 10: 760–771.
- Reis, Harry T.; Sprecher, Susan 2009. *Encyclopedia of Human Relationships*. New York: SAGE Publications.
- Rosen, George 1975. Nostalgia: a ‘forgotten’ psychological disorder. *Psychological Medicine* 5: 340–354.
- Olick, Jeffrey, K.; Vinitzky-Seroussi, Vered; Levy, Daniel 2011. *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press.
- Olsen, Bjørnar, L. 2017. Asjade tagasisivõitmine: mateeria arheoloogia. *Vikerkaar* 32(1-2): 75–90.
- Ruesch, Jurgen 1979. *Semiotic Approaches to Human Relations*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Velmet, Aro; Kaljundi, Linda 2020. Eesti ajalooteaduse uued suunad 21. sajandil. *Acta Historica Tallinnensia* 26: 167–189.
- Viik, Tõnu. 2016. *Mis on kultuur ja kultuuriteadused?* Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Wilson, Janelle, L. 2015. Here and now, there and then: Nostalgia as a time and space phenomenon. *Symbolic Interaction* 38(4): 478–492.

Tartu tekstist ja vaimust

Rene Kiis

Artikli esimeses osas arutletakse linna kui kultuuriteksti mõiste üle, mille raames tutvustatakse Tartu-Moskva semiootikakoolkonna liikme Vladimir Toporovi käsitlust Peterburi tekstist ning valdavalt eesti mõtlejate kirjutistest tõukuvalt Tartu eripärasid. Artikli teine osa on pühendatud spetsiifiliselt andmebaasi Tartu ilukirjanduses analüüsile, tuues välja Tartu viidatavad füüsilised kohad, levinumad motiivid ja erinevate linnaosade esindatuse ilukirjanduses. Artikli eesmärgiks on kirjeldada ja mõtestada Tartu teksti.

Märksõnad: Tartu tekst, Tartu vaim, Peterburi tekst, Vladimir Toporov, linnasemiootika

Tartu kuvand on väga mitmepalgeline, eripärane ja mõneti lausa vastuoluline. Teda on ristitud nii väikeseks puust linnaks, Taaralinnaks ja kalurikülaks kui ka suurejooneliselt Emajõe-Ateenaks, ülikoolilinnaks, heade mõtete linnaks ja Eesti vaimupealinnaks. Ametlikult on tänane Tartu kandnud läbi aegade nimesid nagu Tarbatu, Jurjev, Dorpat ja Derpt. Tartusse rajati Eesti esimene ülikool ning siin sündisid 19. sajandil mitmed olulised traditsioonid ja seltsid nagu esimene Eesti üldlaulupidu (1869), Eesti Kirjameeste Selts (1872), Vanemuise Selts (1865) ja Eesti Kirjameeste Selts (1872). Täna on Tartu kirjanduslinnana liidetud UNESCO loovlinnade võrgustikku ning kandis aastal 2024 ka Euroopa kultuuripealinna tiitlit.

Sedavõrd rikkalik kultuuriline pärand on enesega kaasa toonud ka rikkaliku ilukirjanduslike tekstide baasi, milles Tartu ühel või teisel moel figureerib. Osaliselt kindlasti sellepärast, et paljud eesti kirjaniikud on Tartus millalgi (näiteks õpingute ajal) elanud ning neil on Tartuga isiklik suhe; teiseks võib põhjust ehk otsida selles, et Tartus on väidetavalt eriline vaimsus – Tartu vaim, mis mõjub loomeinimestele inspireerivalt. Igatahes on selles tekstipärandis omad korduvad jooned ja motiivid, mille analüüs annab meile aimu, mida kujutab endast Tartu tekst (V. Toporovi Peterburi teksti eeskujul). Teiseks saab Tartu tekstist teha tähelepanekuid selle kohta, mida kujutab endast paljuräägitud Tartu vaim.

1. Linn kui kultuuritekst

Linn on semiootiliselt kompleksne ja huvitav uurimisobjekt, mis on tähenduslik õige mitme kandi pealt. Linnasemiootikale pühendati 1984. aasta erinumber Tartu-Moskva koolkonna semiootikaväljaandes “Töid märgisüsteemide alt” ning tänaseks on linnasemiootika kujunenud eraldi semiootika alavaldkonnaks, mis uurib kõige üldisemalt seda, kuidas inimesed tähendustavad linna (Remm 2018: 448). Juri Lotmani nägemuses võib linna nimetada ka kultuurigeneraatoriks, mis on semiootilisest perspektiivist “erisuguse ehitusega ja heterogeensete, eri keeltesse ja eri tasanditele kuuluvate tekstide ja koodide katel” (Lotman 1999: 333), soodustades seeläbi muudes oludes võimatuid semiootilisi põiminguid ja kokkupõrkeid.

Linnal on mitmeid erinevaid funktsioone ning lisaks kultuurilisele tähendusele tuleks kõrvalepõikena ära märkida ka mõned eksistentsiaalsed funktsioonid indiviidi jaoks. Peale selle, et igal kohal on identiteet, mängib seotus mõne kohaga suurt rolli ka indiviidi identiteedi kujunemisel ja konstitueerimisel: “Inimeseks olemine tähendab elamist maailmas täis tähenduslikke paiku: inimeseks olemine tähendab omada ja tunda oma kohta” (Relph 1976: 1). Lähedane suhe mõne kohaga on Relphi sõnul sama oluline kui lähedased suhted teiste inimestega. Norra arhitektuuriteoreetik Norberg-Schulz toob välja kaks eksistentsiaalset funktsiooni, mida koht inimesele pakub – ühelt poolt võimaldab koht inimesel end identifitseerida, see tähendab end koduselt tunda ning vastata küsimusele – *kes* ma olen, teisalt võimaldab koht inimesel orienteeruda ning mõtestada küsimust – *kus* ma olen: “Tõeline kohalikkuse tunne eeldab siiski, et mõlemad psüühilised funktsioonid oleksid täielikult arenenud” (Norberg-Schulz 1980: 20).

Toporovi sõnul polnud need kaks küsimust inimese teadvuse arhailise arengu etapis midagi muud kui üks ja sama küsimus, kuna inimene ei eraldanud end loodusest sellisel viisil nagu see on hiljem välja kujunenud. Inimene ja koht kuulusid sellises teadvuses lahutamatu kokku ning kehastusid üksteises – inimene oli *kohas*-tunud ning koht ise tihti peale personifitseerunud. Alles hiljem hakkas inimene püstitama küsimusi, millised sidemed ikkagi seovad teda kohaga, maaga ja sünnimaaga, kuid põhimine pole muutunud – koht ja inimene peegelduvad teineteises (Toporov 2003: 488–489).

Tulles tagasi linna kui kultuuriteksti juurde, liigume indiviidi tasandilt kultuuri tasandile, küsime indiviidi asemel linna identiteedi järele ning soovime teada, milline on ühe või teise linna jagatud kultuuriline tähendus. Viimase puhul peame pöörduma representatsioonide poole, sest “nii kultuurilise ideaalina kui ka objekti ja sümbolilise ruumina eksisteerib linn kultuuris suuresti representatsioonide abil vahendatuna” (Remm 2018: 466). Just avalike representatsioonide läbi saab linna tähenduskihtidest jagatud reaalsus, millele tugineb linna kultuuriline identiteet.

Seda identiteeti on võimalik analüüsida kunstiliste representatsioonide kaudu, mis kuuluvad Tartu-Moskva kultuurisemiootika vaates sekundaarsete modelleerivate süsteemide hulka, mille “sisuks on tegelikkuse maailm, mis on tõlgitud meie teadvuse keelde, mis omakorda on tõlgitud antud kunstiliigi keelde” (Lotman 1991: 9). Kunstitekstides mitmekordselt kodeeritud kuvand reaalsusest on võimeline informatsiooni seejuures väga ökonoomselt edastama, kunstilised tekstid on unikaalselt “võimsad, tõhusalt korraldatud moodused informatsiooni säilitamiseks ja edastamiseks” (Lotman 2000: 90). Toporovi sõnul pole näiteks kunstilised tekstid Peterburist mitte pelgalt linna peegeldused (kuigi neil on ka see funktsioon), vaid tegemist on vahendiga, mille abil toimub üleminek *a realibus ad realiora* ehk teisisõnu üleminek materiaalselt reaalsuselt vaimsetele väärtustele (Toporov 1984: 5).

1.1. Peterburi tekst

Tartu-Moskva semiootikakoolkonna liikme Vladimir Toporovi (1928–2005) sulest ilmus aastal 2003 mahukas võrdlev kirjandusuurimus pealkirjaga “Peterburi tekst vene kirjanduses. Valitud töid”. Peterburi teksti peamised tunnusjooned olid antud juba varasemas artiklis (Toporov 1984), see monograafia täiendab teooriat arvukate tekstinäidetega, mis pärinevad eeskätt vene kirjanduse suurkujudelt nagu Puškin, Gogol, Dostojevski, Andrei Belõi, Blok, Ahmatova, Mandelštam ja Vaginov. Samuti ei saa Toporovi sõnul unustada kujutavaid kunstnikke, kes on linna koondkujutlusse oma panuse maalinud. Autorite loomingu inspiratsiooniks ja mõjutajaks on aga linn ise koos oma kultuuri- ja ajalooga, millelt tõukub Peterburi tekst:

Nagu igal teise linnal, on ka Peterburil oma “keel”. Ta kõneleb meiega oma tänavate, väljakute, veekogude, saarte, aedade, hoonete, mälestusmärkide, inimeste, ajaloo ja ideede kaudu ning teda võib käsitleda omalaadi heterogeense tekstina, millele omistatakse teatud üldine tähendus ning mille põhjal võib rekonstrueerida teatud märkide süsteemi, mis realiseerub tekstis. (Toporov 2003: 22)

Tsitaadist nähtub, et vaid mõned Peterburi teksti konstitueerivad elementide ringid on otseselt tekstuaalses vormis (näiteks ideed ja ajalugu). Ülejäänud elemendid leiavad kajastust aga peamiselt kirjaniike tekstides, kes on mitmesaja aasta vältel Peterburi oma loomingus kajastanud (alustades Puškini “Vaskratsanikust”), tabades samal ajal selle linna sügavamaid tähendusi ja kõrgemaid vaimseid väärtusi.

Peterburi teksti sügavam tähenduskiht väljendub Toporovi jaoks linnaga seotud positiivsete ja negatiivsete aspektide eksistentsiaalses vastuolus, mis on omavahel sedavõrd põimunud, et täiendavad ja tingivad teineteist – see on lunastus läbi kannatuste. Vastandlikkus ilmneb mitmel eri tasandil. Ühelt poolt nähakse Peterburi kui kurjuse keskpunkti, milles kannatused on talumatud – Peterburg kui kuristik ja surma kuningriik. Teisalt on Peterburg aga ka koht, kus vene rahvuslik eneseteadvus on saavutanud uued kõrgused ning kus vene kultuur on tähistanud oma suurimaid saavutusi. Üht äärmust iseloomustab seisukoht, et Peterburg on ainus tsiviliseeritud, kultuurne, eeskujulik ja lausa ideaalne linn Venemaal; teisalt viitab kirjandus Toporovi sõnul ka sellele, et mitte kuskil mujal pole inimesel raskem kui just Peterburis.

Lisaks eelkirjeldatud kahetisele kuvandile vastandub Peterburg tugevalt ka Moskva. Kehtivad on seejuures mõlemad mõtteskeemid: Moskva = hea (spirituaalne, kodune, mugav, tõeline Venemaa) ja Peterburg halb (ametlik, abstraktne, ebamugav, mitte-venepärane); kuid ka teisipidi – Peterburg kultuurne, süsteemne ja tsiviliseeritud; Moskva kaootiline ja ebaloogiline. Sellised vastandused võtavad Toporovi sõnul tihtipeale äärmuslikud vormid, kuid võimalik on leida näiteid ka sünteetilisest suhtest Peterburi ja Moskva vahel, mis sedastavad, et need kaks Venemaa linna on teineteist täiendavad ning neist moodustub harmooniline tervik, mis koosneb pigem mõlema headest külgedest. Peterburi ja Moskvat võrdlevaid tekste on kirjanduses Toporovi sõnul sedavõrd palju, et neid võiks tinglikult

määratleda lausa spetsiifilise kirjandusžanrina.

Kuigi Peterburi tekst toetub suuresti kirjanduslikule loomingule, saab Peterburi tekst oma sisu ka teistest substraatidest. Toporov tõstab siinkohal esile looduse, materiaalkultuurilise, spirituaalse ja ajaloolise sfääri. Looduse alla kuuluvad Peterburile omased kliimaatilised ja maastikuga seotud nähtused nagu vihm, lumi, tuul, vesi, avatus, valged ööd ja üleujutused (viimased kui Peterburile spetsiifilised on seejuures erilise tähtsusega); materiaalkultuurilisse sfääri kuuluvad näiteks tänavate plaan ja ehitiste väljanägemine (Toporov toob siinkohal esile, et linna ja selle looduse parameetrid on omajagu isomorfseid, kuna nii mõnigi kirjeldus käib mõlema kohta – ruumikus ja avatus, tühjus ja tasasus); spirituaalne sfäär hõlmab Peterburiga seotud müüdid ja legendid, nägemused, ettekuulutused ja kõrgemad väärtused; ajaloolise sfääriga seostuvad monumendid olulisematele kultuuritegelastele, viited tähtsamatele ideedele ja toimunud sündmustele. Just viimaste, spirituaalse ja ajaloolise sfääri mõistmine annab linnale tähenduskihi, mis ületab empiiriliselt olemasoleva.

Üheks Peterburi teksti iseloomustavaks jooneks on looduse ja kultuuri vastandus. Linn on ehitatud soisele alale, mis ühest küljest tähistab kultuuri võitu looduse üle, teisalt aga jääb linn ka loodusele alla, sest üleujutused olid Peterburis tavalised. Looduse ja kultuuri vastandus väljendub ka inimese ja looduse vastuseisus, kus inimene on väike ja väeti ning loodus kõikvõimsas rollis, mis pisikese inimese purustab. Looduse ja kultuuri vastanduses esindab loodust vihm, rõskus, pimedus, udu ja tuulisus; ning kultuuri esindavad linnaplatsid, kindlused, prospektid ja paleed. Loodusega seostatu hõlmab kujundlikult horisontaalse plaani, kaldudes vee ja maa poole; kultuuriga seonduv aga vertikaalse plaani, suundudes taeva ja päikese poole. Teisalt iseloomustab Peterburi looduse ja kultuuri suhteid ka süntees, mille kohaselt linna ja seda ümbritsev loodus on tasakaalus – kultuur on looduse hoopis harmooniliselt enesega sulatanud ja integreerinud, temast samal ajal mitte üle sõites. Sellele lisaks märgib Toporov, et nii loodus kui ka kultuur ise on sisemiselt polaarsed – looduse sfäär võib esindada nii külma, vihma ja rõskust kui ka teisalt hoopis värskust, päikesepaistet ja rohelust. Kultuur võib ühelt poolt tähendada saavutusi, valgustust ja religioosset eneseületust, teisalt aga esindada ka vaesust, haigusi, hullumeelsust ja surma. Kuna need kaks poolust on Peterburi tekstis sügavalt läbipõimunud, peitub Peterburi

teksti sügavam alltekst Toporovi sõnul lunastuse ja kõrgema inimlikkuse saavutamises läbi ebainimlike raskuste ja kannatuste.

Üheks objektiivseks meetodiks määratleda Peterburi teksti omapärad on Toporovi sõnul kirjanduses kõige enam esinevate positiivsete ja negatiivsete motiivide ja sõnade väljatoomine. Ta toob esile, et sisemist seisundit iseloomustavad negatiivsed motiivid on näiteks ärrituv, *purjus, hullumeelne, väsinud, üksik, valulik, kahtlev, lootusetu, teadvusetu, palavikuline, ebaterve, segaduses, tuim, pinges, melanhoolne, jampsiv, poolteadvusel, hirmunud, ärevil, apaatne, kurb* jne. Positiivsete seisundite näideteks *vaba, rõõmus, elujõuline, elujaatav, koormast vabanenud, rahunenud, uueks saanud, jõudu ammutanud, transformeerunud* jne. Loodusega seotud negatiivsed konnotatsioonid on *hämar, udu, vihm, lumi, tuuline, pime, pilvine, mudane, ligane* jne; positiivsete seostena tõusevad esile aga *päike, värske õhk, koidik, jõgi, saared, kaldad, roheline, selge taevas, avarus* jt. Kultuuri negatiivsete motiividena toob Toporov välja *kitsas, tagahoovid, trepikojad, lärm, must, ülerahvastatud, rumal, vaene, karjuv, ülbe* jne; positiivsete kultuuri aspektidena aga *puiestee, sild, aed, kirik, laternad, väljak, palee*. Säärane keeleline kodeerimine annab aimu, millised rõhuasetused on Peterburi tekstil.

Peterburi tekst on esmapilgul suuresti negatiivsuse poole kaldu. Ilm võib olla karm, ähvardavalt salapärane ja udune. Lisaks lokkab vaesus ja viletsus, mis on sunnitud ülerahvastatud kitsastes oludes kuidagi hakkama saama. Peterburi tekstist õhkub suundumust eshatoloogilise apokalüpsise poole. Seda rõhutab sümboolselt ka Peterburi geograafiline asend, kuna see asub Venemaalt sisemaalt vaadates justkui maailma lõpus ja kuristiku ääres. Teisalt on Peterburi teksti põimitud ka vabanemine, lunastus ja uue inimlikkuse taseme saavutamine, mis pole kaotanud kontakti ja mõistmist ka inimlikkuse madalamate väljenduste suhtes.

Alljärgnev Tartu teksti kirjeldus põhineb sarnaselt Toporovile linnaga seotud ilukirjanduse analüüsimisel, kuid toetub kõige mõjukamate tekstide kvalitatiivse lähilugemise asemel Tartu ilukirjanduse andmebaasi märksõnade kvantitatiivsel analüüsil. Tulemuseks on sarnaselt Toporovi eeltoodud "Peterburi sõnastikule" Tartu teksti kõige levinumate ja mõjukamate motiivide väljaselgitamine ning nende tõlgendamine. Esmalt aga mõni sõna Tartu eripäradest.

1.2. Tartu eripäradest

Tartu on väga eripalgeline ja sarnaselt Peterburi tekstile kohati üsna vastuoluline, olles kultuuriliselt Eesti kõige mõjukam linn ning ristitud eesti vaimupealinnaks. Peale selliste ülevate hüüdnimede nagu Emajõe Ateena, muusade linn ja ülikoolilinn, kutsutakse Tartut kirjanduses ka väikeseks puust linnaks, jõelinnaks ja hoopis külaks. Võib täheldada, et seosed muusade, Ateena ja ülikooliga Tartu hüüdnimedes osundavad Tartule kõrgele kultuurilisele staatusele; teisalt viited puumajadele, jõe ja külapärasusele viitavad Tartu tugevale sidemele loodusläheduse ja traditsioonilisusega. Kirjanik ja esseist Mihkel Muti järgi on Tartu *jõelinn* selle mõiste tõelises tähenduses – jõgi on Tartu integraalne osa ja seda defineeriv element (Mutt 2025: 43). Nii kultuur kui ka loodus on tugevalt Tartu identiteeti sisse kirjutatud, misjuures mõlemaid imetletakse ja hoitakse. Sellest kumab läbi looduse ja kultuuri harmooniline tasakaal Tartus.

Tartu ametlik tunnuslause “heade mõtete linn” valiti 1999. aastal korraldatud konkursi käigus. Hoopis vanem on aga kujutus Tartu ühest sümboolsemast koondkujust, keda kutsutakse Tartu vaimuks. Selgelt markeeritud arusaam Tartu vaimust kujunes välja esimese Eesti Vabariigi 1930ndatel, mil Tartus õitses kultuuriline ja kirjanduslik areng, Tallinnas aga kehtestas Konstantin Päts autoritaarse režiimi ja võõrandas Tõnissonilt ajalehe Postimees juhtimise. Tartu intellektuaalseks juhtfiguuriks jäi aga Tõnisson endiselt ning Tartu muutus opositsioonilise vaimu kandjaks. Sellest ajastust pärineb ka kalambuuri “Tallinn on pealinn, aga Tartu peaga linn” (Salupere 2011: 34–35). Valdur Mikita sõnul saab tänaseks eristada kitsamat ja laiemat Tartu vaimu määratlust, mille kitsam tähendus seisneb Tallinnale vastandumises, laiemalt aga “tähistab Tartu vaim kogu seda salapärast ja veidi müstilist hingust, mille on linnale loonud Tartu Ülikooli ümber koondunud *õppejõudude ja üliõpilaste aura*” (Mikita 2017: 56). Mihkel Muti sõnul ei saa koha vaimu tegelikult kohast ekstraheerida: “võiks koguni tuua paralleeli füüsikast, aine kolmest olekus: vaim on nagu aur, aga ta on ikka sama H_2O ” (Mutt 2025: 224).

Väärib märkimist, et Tartu vaimust on tänaseks kujunenud ka omalaadne kaubamärk, mis leiab kasutust õite huvitavates kontekstides. Näiteks asub Tartus Tasku kaubanduskeskuse kõrval Teerajajate allee, kuhu on pronksplaatidesse valatud olulisemate

tartlaste jalajäljed – rada algab aga plaadiga, mis on pühendatud Tartu vaimule. Samuti on Tartu vaimu kasutatud artisti esinejanimes (Tartuvaim X Postiljon) ning Tartu Linnaraamatukogu koostatud kogumiku “Kirjanduslikud (eksi)rännakud Tartus” (2017) esilehel avaldatakse raamatu sisu eest tänu teiste hulgas Tartu Vaimule. Aastatel 2005–2006 näitas ERR persoonilugude sarja pealkirjaga “Tartu vaim”, mis tutvustas silmapaistvaid tartlasi nagu kunstnik Imat Suumann, teadlane Marika Mikelsaar, teatrimees Lui Lääts, muusik Peeter Jõgioja ning medõde Carine Gross. Postimehes on jällegi ilmunud Raimu Hansoni artikkel “Kuidas käib Tartu vaimu käsi” (2012), kus tituleeritakse Tartu vaimudeks Tullio Ilomets, Hillar Palamets, Jaan Kaplinski, Peeter Volkonski, Hando Runnel ja Jaan Einasto. Maia Tammjärve Müürilehes ilmunud artikkel “Gurud, veidrikud või elukunstnikud – Tartu vaimu seitse palet” (2018) pakub Tartu vaimudena välja aga hoopis nimekirja Aleksander Müller, Matti Milius, Peeter Volkonski, Zavoodi Lembit, Erkki Hüva, Tartu Lordi ja Merca ehk Merle Jääger. Tähelepanuväärne on seejuures, et ükski nimekiri “Tartu vaimudest” omavahel ei kattu. Karikaturist Urmas Nemvalts on Tartu vaimu kujutanud aga hoopis hõljuva õhupallilaadse valge vaimolendina.

Tartu vaimu sedavõrd lai kasutusvald näitab, kuivõrd sügavalt juurdunud ja laialt levinud on see Tartu kui vaimupealinna sümbol, mida võib tõlgendada ka kui Lotmani mõistes koodteksti, mis ei avaldu kunagi vahetult, vaid realiseerub erinevate variantidena madalama tasandi tekstides (Lotman 2022: 218). Lotman lisab, et kuigi väljastpoolt vaadatuna võib koodtekst olla difuusne, ambi- ja polüvalentne, on see “enda jaoks” ometi monoliitne, kompaktne ja ühetähenduslik (samas). Tartu vaimupealinna maine pärineb Malle Salupere sõnul aga juba 17. sajandist, kus 1632. aastal avati Tartu Ülikool ning “kus on tekkinud ja arenenud kogu eesti rahvusteadvus ja rahvuskultuur: eesti kirjandus ja ajakirjandus, kuulus laulupidude traditsioon, kutseline teater” (Salupere 2011: 6), mis said aluseks “eesti rahvusteadvusele ja eesti keelele kultuurkeelena” (samas). Samuti tõdeb kirjandusteadlane Mart Velsker, et “Tartu saab koos ülikooli tulekuga muusade linnaks [...] Kus liiguvad muusad, sinna tekib antiikne õhustik, ja Tartust saab Ateena,” (Velsker 2019: 1778) lahates selle seost ka Tartu vaimuga: “Ühest seost on raske näidata, aga muusad ja vaim on teadagi sugulased, ainult erineva tausta ja

kujunemislooga. Tartu vaim saab iseendaks hiljem ja alles siis, kui tal tekib selgem suhe Tallinna vaimuga” (samas). Tartu vaimu kui koodteksti olemus ja selle erinevad tähenduskihid väärivad aga pikemat käsitlust eraldi artikli näol.

Artiklis “Kirjanduslik Tartu” nõustub kirjandus- ja rahvaluuleteadlane Rudolf Põldmäe, et “Tartu linn on sajandite kestel eesti kultuuri- ja kirjandusloos etendanud juhtivat osa” (Põldmäe 1980: 133). Tartus asutati 1907. aastal Eesti Kirjanduse Selts, mille ajakiri Eesti Kirjandus (1906) kujunes Põldmäe sõnul “esimeseks tõeliseks humanitaarteaduslikuks eesti ajakirjaks” (samas). Tartus sündis 1922. aastal ka Eesti Kirjanike Liit ning eesti kirjanike (kellest paljud elasid Tartus) esimene häälekandja Looming hakkas Tartus ilmuma järgneval, 1923. aastal. Samas on Tartu oma ajaloo vältel näinud erinevaid aegu, Tartu on korduvalt sõjaliselt hävitatud (Liivi sõjas, Põhjasõjas, II. Maailmasõjas) ning mitmeid laastavaid tulekahjusid üle elanud (viimati 1775. aastal, mil põles maha suurem osa Tartu kesklinnast koos sildadega). Seejuures on Tartu iga kord uuesti sündinud ning n-ö üle kirjutatud. Linna laastanud tragöödiad ja uuestisünnid on aga ka Tartu tähendust ümber mõtestanud, nagu on kirjutanud Mikita, siis “Tartu on ajalooliselt olnud nii kauba-, võimukui vaimukeskus: *kaubakeskus* hansaajal, *võimukeskus* orduajal ja *vaimukeskus* ülikooliajal” (Mikita 2017: 5). Ta lisab, et just vaimukeskusena on Tartu olnud kõige edukam ning kasvanud suuremaks nii ordu- kui ka hansalinnast.

Ühe Tartu omadusena on mitmed autorid esile toonud Tartu mitmekesisust ja piiripealset olemust, mis on kokku toonud ja ühendanud erinevaid mõtteviise ja inimesi: “Tartu on omamoodi maailmade ühendaja, mis seob Põhja- ja Lõuna-Eesti erinevad maastikud ja maailmad. Mõned mõttes ongi Ürg-Emajõgi meie rahvusliku mitmekesisuse esiema, sest suured sood ja rabad Emajõe kallastel märgistasid ühtlasi nii keele- kui kultuuriipiiri” (samas, 17). Lisades juurde, et “Tartu kujunemist on tublisti mõjutanud asjaolu, et linn asub vee- ja maismaateede ristumiskohas ning samal ajal ka ida ja lääne kultuuride kokkupuutejoonel. Lääne poolt voolasid sadu aastaid Tartust läbi sool ja heeringas, ida poolt aga vaha ja karusnahad” (samas, 23) ning “alates ülikooli taasavamisest 1802. aastal hakkas Tartust läbi voolama nii Euroopa kui Vene keisririigi vaimne kapital. Tartu on asunud erinevate maailmade ristteel, mis on elavdanud nii

kauba- kui mõttevahetust. Tartu on olnud sild maailmade vahel” (samas, 63). Samuti rõhutab Malle Salupere: “Seni on “Tartu tekst” omaette kultuurinähtusena laiemalt mõtestamata. Selle eripäraks on nimelt paljukeelsus, piirasend: ühest küljest vastuvõtlik “võõra”, teisest küljest nostalgiline ja mütologiseeriv “oma” suhtes, kahekordse identiteediga” (Salupere 2012: 142). Tartu kui piirilinna tähtsust on rõhutanud ka kirjanik, füüsik ja filosoof Madis Kõiv, kes kirjutab artiklis “Genius loci”, et Tartu asub Ugandi- ja Eestimaa piiril: “see on linn Ugala piiril, p i i r i j õ e l, mille taga algab võõras maa. [...] Tartust läheb vaimutee üle Emajõe lõpmatusse ja on sellega k o k k u s a a m i s k o h t universumiga” (Kõiv 1994: 681).

Ülikooli tõttu on Tartu justkui intellektuaalne sõlmpunkt, mis toob kokku eesti vaimse kapitali, mille kandjad tihtipeale hiljem jälle uutele radadele suunduvad. Nagu on kirjutanud Juri Lotman artiklis “Tartu kui kultuurimärk”: “See on rahva intellektuaalne keskus. Ning selle keskuse keskmes asub ülikool oma aina uueneva ning seetõttu alati üht ja sedasama iga säilitava üliõpilaskonnaga (jällegi üks olulisi elu tunnusjooni: materjal muutub, struktuur püsib), kelle liikmeist saavad kultuurikandjad” (Lotman 1987: 51–52). Sarnaselt Lotmanile märgib ka Mihkel Mutt, et “Tartus on seoses ülikooliga alati teatud inimparv või -sülem, mille koosseis vaheldub nagu mingis rahvatantsus, kus publiku hulgast pidevalt uusi tantsijaid ringi tiritakse. Seal on sebmist, aga parv ise ei kao” (Mutt 2025: 214).

Just ülikool on nähtavasti aluseks ka Madis Kõivu tähelepanekule, et “siin sündinud (ja ka surnud) suurusi oleks justkui vähem kui läbikäinuid. Võib omaette mõtiskledagi, et mida see siis ikka tähendab. Et kas siis Tartu on mõni suuruste läbisõiduhoov?” (Kõiv 2005: 333). Marek Tamm ja Kalevi Kull toovad artiklis “Eesti teooria” välja, et esiteks on Eesti väärtuslikum akadeemiline pärand seotud Tartu linna ja Tartu ülikooliga, teiseks aga juhivad nad tähelepanu, et see pärand on sündinud erinevate mõttevoolude vastastikmõjust: “Eesti teooria on kujunenud esmajoonel ratsionalismi ja romantismi pingeväljas, nimelt sellest kaksikmõjust on alguse saanud Eesti teooria peamised episteemilised lähtekohad” (Tamm, Kull 2015: 596–597). Ülikooli mitmekesisus annab seejuures tooni ka Tartu kirjandusele, mida iseloomustab kirjandusteadlane Janika Kronbergi sõnul akadeemiline mitmekesisus, kuid “võime kujutleda Tartu kirjandust ka eesti kirjanduse kui terviku mudelina, milles

elavad kõik selle iseloomulikud jõujooned nii sügavuti kui ka maailmakirjandusse haarduvalt” (Kronberg 2005: 513).

Tartu puhul saab aga lisaks eelnevale rääkida veel ühest mitmekeelsuse vormist, milleks on arhitektuuriline mitmekeelsus. Norra arhitektuuriteoreetik Christian Norberg-Schulzi teooria kohaselt saab tinglikult eristada kolme kohavaimu tüüpi, milleks on *romantiline*, *klassikaline* ja *kosmiline* (Norberg-Schulz 1980). Tüübi määrab ära ühelt poolt paiga maastik ja loodustingimused, teisalt aga sinna rajatud arhitektuur. Laskumata detailidesse, võib siinkohal vaid ära märkida, et põhjamaine maastik ja loodus evivad Norberg-Schulzi järgi romantilist paigavaimu, mille tingimustele Tartu koos reljeefse maastiku, rohke taimestiku ja läbi voolava Emajõe ka igati vastab. Arhitektuurilises mõttes on Supilinn samuti romantilise paigavaimu hea näide – viltu vajunud puitmajad, mis sulavad maastikusse, peites endas ootamatuid sopistusi ja viljapuid täis tagahoove; kesklinn oma 19. sajandil loodud klassitsistliku hoonete ansambliga on jällegi klassikalise kohavaimu arhitektuuriline näide; ning viimaks ei puudu Tartust ka kosmiline kohavaim, mida esindab 20. sajandil loodud Annelinn oma rangelt geomeetrilise struktuuri ja ühetaoliste majadega. Tartu on need erinevad arhitektuurilised keeled aga edukalt endasse integreerinud ja ning eriti heas sünteesis tunduvad olevat klassikaline ja romantiline stiil, sest Annelinna kosmiline vaim jääb Tartule siiski mõnevõrra võõraks (Kiis 2021).

2. Tartu märksõnastik

Tartu Linnaraamatukogu on alates 2005. aastast koostanud andmebaasi “Tartu ilukirjanduses”, mis koondab kõiki Tartuga seotud tekstede eesti ilukirjanduses (erandiks ka mõned saksakeelsed tekstid 19. sajandist), mida mõistetakse pigem laialt, kaasates osaliselt ka esseistika ja memuaarid. Projekti kodulehel¹ võib lugeda, et eesmärgiks on “koondada tekste, kus on juttu Tartu kohtadest, inimestest, Tartuga seotud sündmustest, aga ka tabamata või tabatud Tartu vaimust või muust Tartule iseloomulikust, olgu see tudengid, hakid, aguliarhitektuur või kohvikud või hõng...”. Mikita on projekti

¹ Projekti koduleht asub aadressil <https://teele.luts.ee>

nimetanud heas mõttes pisut hullumeelseks ning lisab, et “see ettevõtmine meenutab *Paabeli raamatukogu* ega saa õnneks kunagi päriselt valmis. Võib-olla just kirjanduses tulebki kõige paremini esile Tartu mütoloogiline paleus” (Mikita 2017: 41). Andmebaasi on tänaseks – ligi 20 aasta vältel – lisatud kokku veidi üle 5500 proosakatkendi ja luuletuse. Sedavõrd suur hulk Tartuga seotud tekste kõneleb Tartu kirjanduslikust tähtsusest juba enese eest.

Kõik andmebaasi sisestatud proosakatkendid ja luuletused on varustatud projekti töörühma poolsete märksõnadega, mis viitavad kas *ajajärgule, inimestele, kohtadele, sündmustele* või *millelegi muule*. Kuivõrd kategooria “muud märksõnad” jääb kaunis ebaselgeks, siis selgituseks tuleb märkida, et see sisaldab üsna laia ringi nähtusi, milleks on esiteks kohad mittelokaliseeritavas ja üldises tähenduses nagu *sillad, varemed, kohvikud, tornid, tänavad, pargid* jne ning teiseks erinevad teemad nagu *armastus, jääminek, Tartu kevad, joomine, tudengid, jõulud, kerjused, sõidud Emajõel* jne.

Võtan lähema vaatluse alla kaks märksõnade kategooriat: *kohad* ning *muud märksõnad*, kuivõrd esimesed toovad esile, millised füüsilised paigad Tartus on kõige enam ilukirjanduslikku tähelepanu saanud ning teine annab aimu kõige levinumatest motiividest, tegevustest, aistingutest ja muudest nähtustest, mis Tartu tekstidest rohkem esile kerkivad. *Kohamärksõnade* hulgast võtan eraldi vaatluse alla Tartu linnaosad, kuna esiteks on nad kohad veidi teises mastaabis kui näiteks Werneri kohvik, ning teiseks on linnaosade ilukirjanduslik esinemissagedus omaette kõnekas.

2.1. Kohamärksõnad

Alustagem Tartu teksti kõige viidatumatest füüsilistest paikadest. Kaksümmend kõige enamlevinud kohaviidet on järgnevad (sulgudes märksõna tekstiviidete arv²): *Emajõgi* (624), *Toomemägi* (566), *Ülikooli peahoone* (171), *Raekoja plats* (154), *Vanemuise suur maja* (148), *Toome varemed* (122), *Kivisild* (122), *Werner* (104), *Botaanikaaed* (89), *Jaani kirik* (80), *Raekoda* (76), *Inglisild* (76),

² Andmebaas on endiselt täienev ning viiteid ühe või teise koha kohta lisatakse ajapikku juurde. Esitatud andmed seisuga juuli 2025.

Raudteejaam (70), *Ülikooli raamatukogu Toomel* (68), *Kaarsild* (63), *Tähetorn* (50), *Raadi lennuväli* (48), *Kassitoome* (46), *Baeri mälestussammas* (44) ja *Bussijaam* (44).

Nimekirja algus kinnitab Mart Velskeri ja Ene-Reet Sooviku väidet, et Tartu linna kirjanduslik kujutluspilt on ajalooliselt koondunud kolme elemendi ümber, milleks on Emajõgi, Toomemägi ning ülikool, mille peahoone nende kahe vahel jääb (Velsker, Soovik 2017: 93). Kuigi Emajõgi ja Toomemägi on mõlemad eraldi juba ülekaalukalt kõige enam viidatud kohad Tartus, on kõnekas, et ka pooled ülejäänud kõige enam viidatud kohamärksõnad seostuvad kas Emajõega (Kivisild ja Kaarsild) või Toomemäega (Toome varemed, Inglisild, Ülikooli raamatukogu Toomel, Tähetorn, Kassitoome ja Baeri mälestussammas). Kolmandaks ülikooli peahoone (millega on seotud omakorda Botaanikaaed, ülikooli raamatukogu Toomel, Tähetorn ja Baeri mälestussammas), mis näitab, et ilukirjandus toetab täielikult Tartu kui vaimupealinna identiteeti.

Ilukirjandus toob välja ka teatrikunsti olulisuse Tartus viidetega Vanemuise suurele majale. Linnasüdames asuv Raekoja plats on samuti Tartu jaoks tähtis, kuna seal asuv “Suudlevate tudengite” skulptuur (kujur Mati Karmin) on saanud üheks Tartu visuaalseks sümboliks ning plats on ülikooli läheduse tõttu pidevalt tudengitest tulvil; Raekoja hoone, mis on samuti nimekirjas ning kehastab linnavõimu, on vähem viidatud kui plats ise. Toome varemete kohta võib öelda, et need on jällegi Toomemäe kõige tähtsamaks elementiks, millega omakorda seostuvad viited ülikooli raamatukogule Toomel, kuna pärast ülikooli taasavamist kavandas ülikooli arhitekt Wilhelm Krause sinna ülikooli raamatukogu, mis täitis seda funktsiooni kuni 1981. aastani.

Werner on 20. sajandi vältel olnud Tartu intellektuaalse sotsiaalse elu tulipunkt. Tegemist on Eesti ühe vanima kohvikuga, mis avati juba 19. sajandi lõpus (Siilivask, Kimmel 2009: 104). Kohvik kujunes aga Tartu kultuurilise elu keskuseks, kus kogunesid nii loomeinimesed kui ka akadeemikud, sest kodused tingimused olid enne teist maailmasõda pigem kitsad, mis tingis vajaduse avaliku suhtlusruumi järele (Vahtmäe 2008: 46). Teisalt on teada, et esimese vabariigi ajal kasutas kohvikut intensiivselt ka Eesti Kirjanike Liit: “Et kirjanikel ja toimetusel puudub oma püsiv ruum, siis ilmestab seda perioodi vaimuelu koondumine kohvikutesse. Enamik tollaseid kirju Tartus

“Loomingut” toimetanud Fr. Tuglasele on näiteks adresseeritud “Wernerisse” ja teistesse kohvikutesse” (Kronberg 2005: 511). Madis Kõivu artiklist “Pikk õhtupoolik Artur Alliksaarega” (Kõiv 1990) võib aga lugeda, et 1960ndatel käis Werneris luuletamas, jutustamas ja kohvitamas Artur Alliksaar koos oma tutvusringkonnaga.

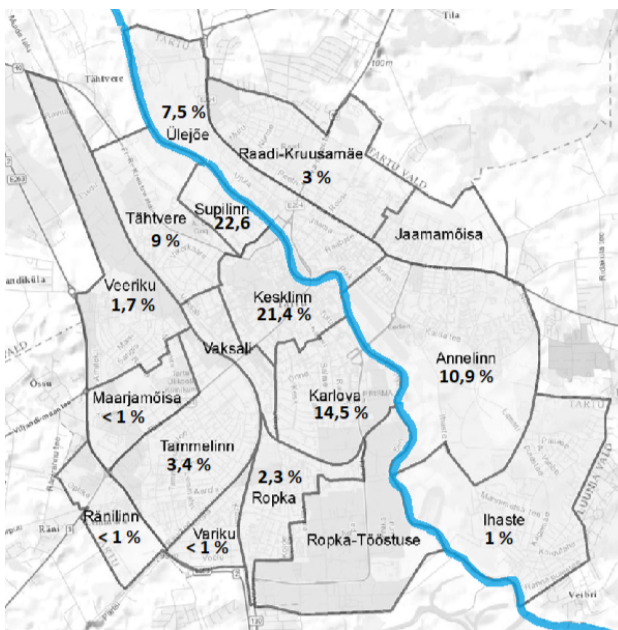
Botaanikaaija populaarsust aitavad seletada asjaolud, et teda hakati rajama kohe pärast ülikooli taasavamist ning teisalt rajati ta ülikooli lähedalt, sisuliselt Tartu südalinna. Botaanikaaed poleks aga kindlasti ilukirjanduses nii esindatud, kui tartlased loodust ei armastaks. Ülikooli rajatud botaanikaaed on taaskord kena näide sellest, kuidas Tartu südames kultuur ja loodus harmoneeruvad. Tartu üheks sümbolseks ehitiseks on ka Jaani kirik, mida on esmakordselt ajaloolistes ürikutes mainitud juba 1323. aastal ning mille fassaadi ja interjööri täiendavad üle tuhande terrakotaskulptuuri, mis teevad Jaani kiriku Põhja-Euroopa kontekstis unikaalseks (Siilivask, Kimmel 2009: 84).

Rääkides raudteejaama ja bussijaama tähtsusest, siis need on mõistagi portaali Tartusse ja Tartust minema, et kord jälle uuesti naasta. Kuna Tartu Ülikooli on ikka tulnud õppima üle terve Eesti, siis on minekute ja tulekute aktuaalsus arusaadav. Raudteejaam on seejuures kirjanduslikult veidi inspireerivam olnud kui bussijaam. Jääb üle veel kommenteerida Raadi lennuvälja kirjanduslikku olulisust. Mingis mõttes on lennuväli samuti portaal, kuid lihtsal tartlasel ja tudengil sinna asja polnud, kuna lennuvälja kasutas Nõukogude Liidu sõjavägi ning selle olemasolu tingis Tartule nõukogude perioodil kinnise linna staatuse. Kirjanduses leiavad lennuväljaga seoses kajastust peamiselt üle linna lendavad sõjalennukid ning nende kõrvulukustav mootorimüra. Ühtlasi on kõnekas, et Raadi lennuväli on ainus koht nimekirjas, mis asub põhja pool jõge, kõik ülejäänud asuvad südalinna piirkonnas lõuna pool või sildade näol ka jõe peal, mistõttu võib öelda, et Tartu kirjanduslik kese asub tervenisti lõuna pool jõge ja piirneb sellega.

2.2. Tartu linnaosad

Tartu linnaosad on omanäolised ning paljud neist tugeva atmosfääri ja selge identiteediga, seetõttu kerkib linnaosade markeeritus ka

ilukirjanduses esile. Tabavalt on kirjutatud raamatu “Meie Tartu” eessõnas Lauri Räpp: “Ei ole tavapärane, et ühes linnas leidub nii palju üksteisest erinevaid linnaosasid kui Tartus. Nad erinevad nii ajaloo kui arhitektuuri, aga ka värvide, lõhnade ja kirjeldamatu õhkkonna poolest, mis on osa paljude kohalike identiteedist” (Räpp 2024: 3), lisades juurde, et Tartu 18 linnaosa moodustavad sellest hoolimata harmoonilise terviku. Linnaosade esindatus ilukirjanduses on aga varieeruv. Alljärgnev kaart illustreerib Tartu linnaosade proportsionaalset esindatust³ Tartu tekstides ning ühtlasi asjaolu, et Tartu kirjanduslik kuvand on koondunud kaalukalt just lõuna poole Emajõe:

³ Tartu ametlikest linnaosadest ei esine andmebaasis märksõnu Jaamamõisa ja Vaksali linnaosade kohta, seetõttu need ka kaardil ei kajastu. Teiste linnaosade kohta on tekstiviiteid arvuliselt kokku 890.

Võib näha, et Supilinn ja Kesklinn kahepeale moodustavad pea poole kõigist linnaosade tekstiividetest (täpsemalt 44%). Eriti kõnekas on seejuures Supilinna figureerimine tabeli esikohal, sest Supilinn on Tartu üks väiksemaid linnaosasisid, pindalalt veidi vähem kui pool ruutkilomeetrit (0,48 km²) ning seal elab veidi üle kahe tuhande inimese ehk pisut enam kui 2% kõigist tartlastest. Supilinn on oma agulihõngulise puitarhitektuuri ja kesklinna lähedusega aga alati kirjanikke ja teisi loomeinimesi köitnud ning olnud ka tudengite seas ihaldusväärne elupaik. Lisaks sellele on Supilinn ka üks vanimaid Tartu tänaseid linnaosasisid: “See linnaosa oma viletsapoolsete puitmajadega, suurte kõõgililjaaedade ja “söödavate” tänavanimedega (Herne, Oa, Meloni, Kartuli jne) tekkis soisele alale Tähtvere mäel asuva mõisapargi ja Emajõe vahel juba ligemale poolteise sajandi eest” (Salupere 2011: 142). Kuna Supilinn on tänaseni suuresti säilitanud oma näo, on see “pikka aega olnud mõnusa ja metsiku äärelinna sünonüüm, võluv hämarasum, mis oma olemuselt on eksistentsi jooksul meenutanud rohkem küla kui linna” (Mikita 2017: 46).

Teiseks kõige markeeritumaks piirkonnaks on kesklinn, mis on üsna eelduspärane, sest pea kogu avalik elu on just sinna koondunud – kohvikud, baarid, enamus ülikoolihooneid ja kauplusi (ajalooliselt oli suur osa jõeäärsest ka turuala). Kesklinna hoonestus on pärit pärast 1775. aasta tulekahju, mil põles maha kogu kesklinn ning mille tulemusena sinna enam puitmaju ehitada ei lubatud. Ilmselt just seetõttu kaunistab Tartu kesklinna nüüd ühtses klassitsistlikus stiilis hoonestus, mille muutsid terviklikuks ansambliks ülikooli arhitekt Krause kesklinna ja Toomele projekteeritud ülikoolihooned. Ühtlasi eemaldati Tartu pärast suurt tulekahju Venemaa keisririigi kindluslimnade nimekirjast, mis andis 27 aastat hiljem taasavatavale Tartu ülikoolile võimaluse Toomemägi ülikooli ja kogu linnarahva hüvanguks ümber kujundada tänaseks pargiks.

Karlova linnaosa, mis algselt rajatud Karlova mõisa maadele, on Tartus tuntud oma ajaloolise puitarhitektuuri ja mõnusa miljöö poolest, mida on samuti paljud Tartu loomeinimesed armastanud. Nagu võib lugeda raamatust “Meie Tartu”, on Karlovas elanud paljud suurskujud: “Alates kuulsast Karlova mõisahärrast ja kirjanikust Faddei Bulgarinist Underi, Haava ja Alverini. Kirjanik Kitzbergist, kunstnik Kitse ja näitleja Hannes Kaljujärveni. Me külalislahkes linnaosas on elanud ka Mati Unt ja Eesti kirjanduse suurkuju Jaan

Kross” (Räpp 2024: 34). Kõige kuulsamad on aga nähtavasti Karlova kahekorruselised puukuurid, mis ehitati kohati nii suured, et olid kasutusel ka panipaiga, pesuköögi ja mõnikord isegi suvemajana (Mikita 2017: 41).

Annelinn on Tartu suurim linnaosa nii oma pindalalt kui ka rahvaarvult – seal elab umbkaudu veerand kõigist Tartu elanikest. Tartu linna kõige mõjukam peaarhitekt 20. sajandil Arnold Matteus meenutab artiklis “Minu Tartu”, et Annelinna maid peeti kuni 1960ndateni hoonestamise jaoks pigem ebasobivaks ning linna esialgne generaalplaan jälgis kuni XX sajandi keskpaigani linna ajaloolist arengut kagu-lõuna suunas, kuid siis hakati Annelinna piirkonda hoonestama, hoolimata halbadest pinnaseoludest ja kõrgest põhjavee tasemest: “Nii on kerkinud seal teine, uus Tartu, senisele linnale arhitektuuriliselt ja psühholoogiliselt võõras” (Matteus 1987: 31). Kuna keskmiselt elab Annelinnas täna iga neljas tartlane ning linnajoa kerkimine 1970ndatel (tol ajal uus ja ihaldusväärne, kõikide mugavustega elamine) tekitas ka omajagu kõneainet, on Annelinn esindatus Tartu kontekstis arusaadav, kuigi Tartu linna identiteeti kandvaks Annelinna pigem ei tunnistata.

Tähtvere linnaosa sai oma planeeringu linnaarhitekt Arnold Matteuse käe alt, mille tulemusena tekkis tänane sümmeetriliselt valguva tänavavõrguga linnaosa, mis sai professorite linnaosa kuulsuse, kuna uued majad rahulikus piirkonnas kesklinna lähedal meelitasid sinna elama mitmeid õppejõude.

Ülejõe linnaosa veel võrdlemisi kõrge esindatus on seletatav ühelt poolt kesklinna vahetu läheduse ja teisalt asjaoluga, et enne teist maailmasõda olid turud kesklinnas mõlemal pool jõge. Samuti on Ülejõel mitmed tudengite ühiselamud, samuti asus seal Eesti esimene paikne kino Illusioon, peeti esimene Eesti üldlaulupidu ning sündis esimene rahvuslik teater (Räpp 2024: 59).

Tammelinn, mis kujutab endast õdusat, enamasti suure aedadega eramajade rajooni, rajatud kunagise Tamme mõisa maadele, on samuti üks Tartu ajaloolisemaid linnaosasid. Raadi linnaosa tähtsus tuleneb ühelt poolt Raadi lennuväljast, aga teisalt on oluline märkida sedagi, et Raadil asub Tartu suurim ja vanim kalmistu. Ropkas asusid aga omal ajal oluline kammivabrik ning autotööstus. Ülejäänud esindatud linnaosad – Veeriku, Kvissentali, Ihaste, Maarjamõisa, Aardla, Variku ja Ränilinn on esindatud vähem kui kahekümnes

tekstis ning viimased kaks neist vaid ühes tekstis. Viimati loetletud seitse linnaosa moodustavad kokku vaid 5,5% kõigist linnaosade tekstiviidetest, mistõttu ei saa neid Tartu kirjandusliku kuvandi mõttes kuigi oluliseks pidada.

2.3. Muud märksõnad

Muud märksõnad kaardistavad Tartu teksti tunnetuslikku kihti, olulisemaid motiive ja sümboleid nagu näiteks Tartu vaim. Muid märksõnu on 2025. aasta alguseks tekkinud pisut pealt kolmesaja, kuid vaid umbes viiskümmend neist on laiemat kasutust leidnud ja viitavad vähemalt kahekümnele eri tekstile. Nende viiekümne seas on aga ka üle kümne märksõna, mis viitavad rohkem kui sajale tekstile.

Muud märksõnad varieeruvad palju ning on erineva üldistusastmega, viidates üsna eritüübilistele nähtusele nagu näiteks *armastus, rongid, tänavaluule, kohvikud, kolkalinn, tolm, ülikool, agulielu, kevadine Tartu* või *tudengid*. Analüüsi tarbeks olen need jaganud *ad hoc* alakategooriateks, mis võimaldab välja tuua iga teemaringi kesksamad elemendid ja motiivid. Vaatluse alla tulevad kategooriad on *kohad ja teed, sündmused, aistingud, tunded, inimesed, tegevused, loodus, sümbolid, aastaajad, asjad ja vahendid, ajastud, linnaelu ja seosed teiste linnadega*. Järgnevalt igast alakategooriast üksiküheks.

Kohad ja teed – siia hulka paigutuvad mõtteliselt üsna paljud muud märksõnad, mille hulgast leiab näiteks *kirikud, kõrtsid, hoovid, raamatukogud, pargid, tänavad, üürikorterid, kalmistud ja korporatsioonid*. Nende hulgas on aga kuus sellist märksõna, mida on teistega võrreldes laialdaselt kasutatud ning mida võib Tartu teksti sisukohast olemuslikult oluliseks pidada. Need kuus märksõna on (tähtsuse järjekorras) *ülikool, sillad, varemed, turud, kohvikud ja kauplused*. Märksõna *ülikool* kõrge esindatus pole üllatav, sest ülikoolilinnas on lisaks klassikalisele kõrgharidusele õpetatud kõrgtasemel ka kunsti, tervishoidu, sõjalist õpetust ja maateadusi. Teiseks on Tartu jaoks väga olulised *sillad*, mille tähtsust jõelinnas pole võimalik ülehinnata, kuna võimaldavad ühendada linna lõuna- ja põhjapoolse osa. Lisaks sellele leiame sillad ka Toomemäelt Inglisilla

ja Kuradisilla näol. Sildadega seostub mõneti ka kolmas kõige enam esindatud märksõna *varemed*, kuna ajaloolise Kivisilla varemed leiavad kirjanduses omajagu kajastust. Põhiliselt seonduvad varemetega Tartu tekstis siiski aga Toomkiriku varemed Toomemäel. Sellest esikolmikust – *ülikool*, *sillad*, *varemed* – kumavad taas läbi Tartu kolm kõige domineerivamat elementi, milleks on ülikool, Emajõgi ja Toomemägi. Kuigi Emajõe ääres on tänagi paar turgu, on *turud* olulised eelkõige ajaloolisest perspektiivist, mil jõgi moodustas linna peamise kaubatee, mille ääres kaubeldi liha, kala, küttepuude, heinte ja muu vajalikuga. *Kohvikute* hiilgeaeg jääb nähtavasti eelmisesse sajandisse, mil kohvikutes käis kogu Tartu linna avalik intellektuaalne elu. Viimaks *kauplused*, mis koos turgudega viitavad Tartu kui kaubanduslinna ajaloolisele olulisusele.

Linnaelu – muude märksõnade hulgas on üksjagu selliseid, mis viitavad üldiselt linna atmosfäärile või mingile spetsiifilisele tegevustüübile. Märgin siinkohal, et *linnaelu* on ka eraldi märksõnana olemas ning võrdlemisi populaarne. Selle alakategooria kõige kasutatumad märksõnad tähtsuse järjekorras on *tudengielu*, *linnaelu*, *agulielu*, *ühikaelu*, *Tartu kuvand*, *linnaliiklus*, *kohvikuelu* ja *koolielu*. Võib näha, et mitmed neist seonduvad just ülikoolis käimisega nagu *tudengielu*, *ühikaelu* ja *koolielu* (kuigi viimane võib viidata ka mitte-kõrgkoolis käimisele). *Linnaelu* märksõna viitab üldisemalt kesklinna miljööle, sellal kui *agulielu* spetsiifilisemalt Supilinna, Karlova ja teiste Tartu agulihõngulisemate piirkondade atmosfäärile – olulised ja palju kajastatud on need seejuures mõlemad. *Kohvikuelu* tähtsusest 20. sajandi intellektuaalses elus oli juba eespool juttu.

Inimesed – märksõnad, mis markeerivad erinevaid inimtüpe ja sotsiaalseid positsioone. Enamik neist märksõnadest laia kasutust pole leidnud, kuid kaheksa tükki neist kerkivad esile (populaarsuse järjekorras): *tudengid*, *noored*, *voorimehed*, *Tartu tüübid*, *korporandid*, *õpilased*, *õppejõud* ja *õngitsejad*. Kõige enam on viiteid *tudengitele*, kes tulevad esile enam kui kahesajast erinevas tekstis. Samuti on *korporandid* ja *õppejõud* otseselt ülikoolieluga seotud, mis näitab jällegi Tartu teksti tugevat ülikooli-kesksust. *Noored* ja *õpilased* ei pruugi küll tingimata tudengid olla, kuid seos pole välistatud. Mis puutub *voorimeestesse*, siis ajalooliselt on nad olnud peamine vahend linnavahel ringi liiklemiseks. *Õngitsejad* viitavad jällegi traditsioonilisele kalastamisele Emajõest.

Asjad ja vahendid – säärast tüüpi märksõnu pole küll palju, kuid paar tükki neist tõusevad esile ning väärivad tähelepanu. Neli kõige levinumat märksõna siin alakategoorias on *lodjad*, *õlu*, *teklid* ja *vein*. *Lotjade* tähtsus pärineb varasemast ajast, kui nendega mööda jõge kaupa veeti ning neid jõe peal palju liikus: “Emajõgi oli sadu aastaid Tartu tegelikuks peatänavaks turgude ja hoonetega mõlemal kaldal” (Siilivask, Kimmel 2009: 15). Samuti on esindatud *parved*, kuid neile viidatakse vaid kuues tekstis. Teine kõige populaarsem – *õlu*, leiab äramärkimist veidi enam kui paarikümnes tekstis, mille esinemist võib seletada nii kohaliku A Le Coq’i õlletehasega kui ka sellega, et õlu käib tihti peale tudengielu juurde ning traditsioonide kaudu korporantide elu juurde. *Teklid* on jällegi korporantide sümboolsete värvidega spetsiaalsed peakatted ning iga tartlane teab, mis *tekk* on. *Veini* esindatus näitab aga, et õlle kõrval peetakse Tartus lugu ka veinist. Ükski teine jook märksõna tasandil esindatud ei ole.

Sündmused – selle alakategooria hulka kuuluvad mõtteliselt sellised märksõnad (olulisuse järjekorras) nagu *pommitamine*, *laulupeod*, *matused*, *laadad*, *tulekahjud*, *revolutsiooniline tegevus*, *meeleavaldused*, *rongkäigud*, *jõulud*, *küüditamine* ja *eksamid*. Sündmuste alla liigituvaid “muid märksõnu” on andmebaasis veel, kuid need pole eriti laialdast kasutust leidnud. Õieti vaid kaks esimest – *pommitamine* ja *laulupeod* – viitavad rohkem kui kahekümnele eri tekstile ning ülejäänud väljatoodud märksõna rohkem kui vaid kümnele tekstile. *Pommitamisest* rääkivad tekstid räägivad üldjuhul teise maailmasõja hävingust, aga purustustest räägitakse ka põhjasõja kontekstis. *Laulupeod* on Tartu jaoks olulised, sest siin toimus 1869. aastal esimene üldlaulupidu ning tänaseks on Tartus traditsiooniks ka iga-aastased öölaulupeod. *Matused* kerkivad tekstides aga esile üldjuhul mõne kuulsa inimese matustega seoses, sest Tartus on elanud ja surnud palju kultuurilooliselt mõjukaid inimesi nagu näiteks Artur Alliksaar, Julius Kuperjanov ja Juri Lotman, kui nimetada vaid mõned. *Laadad* viitavad tartlaste vilkale kaubandustegevusele ning *tulekahjud* asjaolule, et 18. sajandil laastas laurits Tartut korduvalt.

Tunded – nii mõnigi kord on tekstides kajastuv tunne sedavõrd oluline, et on enesele eraldi märksõna saanud. Sääraseid märksõnu pole siiski kuigi palju ning vaid viis neist tõusevad esile enam kui kahekümne tekstiviitega – *armastus*, *nostalgia*, *igatsus*, *meenutused* ja *meeleolud*. Viimane neist on kaunis üldine, kuid esimesed neli

pigem kõnekad. Näib, et Tartu kutsub tihtipeale esile just armastust, mis avaldub siis kas armastusena kahe noore (klassikaliselt kahe tudengi) vahel või armastusena linna enese vastu, olgu armastuse objektiks voolav jõgi või haljendav mägi. Teiseks kutsub Tartu esile igatsust, nostalgiat ning nendega seoses ka meenutusi. Paljud, kes on nooruses Tartus õppinud ning on siit hilisemas elus ära kolinud, meenutavad Tartut nostalgia ja igatsusega, millest paistab, et Tartu tekitab inimestes pigem sooje tundeid kui midagi muud. Kui Tartuga seotud tunnete nimekirja jätkata, oleksid järgmisteks märksõnadeks andmebaasis *idüll*, *koduarmastus*, *elurõõm*, *eluraskused* ja *hirmud*. Kuigi ka eluraskused ja hirmud on Tartu tekstis esindatud, ei ole nad domineerivas positsioonis.

Aistingud – selle alakategooria moodustavad märksõnad, mis markerivad tajumusi väliskeskkonnast. Sääraseid märksõnu pole ülemäära palju ning esile kerkivad neist vaid esimesed kolm, kuid esimesed viis oleksid järgnevad: *lõhnad*, *muusika*, *tolm*, *vaikus* ja *linnakära*. Tartu *lõhnadele* on seejuures kõige enam tekstiviiteid. Eks alga ju Tartu üks tuntumaid luuletusi samuti sõnadega: *Õõ lõhnab, vihma sajab / on kevad Tartu peal* (Hando Runnel⁴). Samuti on Anti Saar kirjutanud sellest, kuidas igal Tartu piirkonnal on oma iseäralik lõhn: “Ihaste kant üle jõe ja luhtade lõhnab mõõduka jõukuse ja stressi, Supilinn liisunud õlle ja koitanud raamatute järele; Anne 2. mikrorajoon eritab teinekord öösiti kuritöö lõhna...” (teosest “Kuidas sa ära läksid ja mina maha jäin”). Paarkümmend tekstiviidet *muusikale* on seotud eelkõige Eino Helli nimelise muusikakooliga, mille akendest soojal ajal Toomemäele muusikat kostub; aga muusikaga on Tartus seotud ka Vanemuise kontserdisaal ja tänavamuusikud. *Tolmust* räägivad samuti ligi paarkümmend teksti, enamasti seoses suvise Tartuga, mil tänavad on olnud tolmused ja vaiksed. Viimased – *vaikus* ja *linnakära* – on esindatud juba ainult viie ja kuue tekstiga, mistõttu ei saa neid eriti olulisteks pidada, kuid nad näitavad, et Tartust leiab mõlemaid.

Tegevused – selliseid märksõnu on paarikümne ringis, kuid ainult esimesed kaks neist on ohtralt tekstidega seotud, järgmistel on juba kümne ringis või vähem tekstiviidet. Esimesed seitse kõige enam

⁴ Käesolev näide ning kõik järgnevad ilukirjanduslikud näited on leitud andmebaasist Tartu ilukirjanduses.

kajastatud tegevust on *sõidud Emajõel, joomine, kauplemine, jalutuskäigud, linnaplaneerimine, õppimine ja malemäng*. Esimene neist – *sõidud Emajõe*, on seotud enam kui saja kolmekümne tekstiga, mis näitab sellise tegevuse piisavat meeldejäävust, et seda tekstide kaudu kajastada.⁵ Järgmist tegevust – *joomist*, markeerib ligi sada erinevat teksti, mis on kaunis kõnekas hulk ja näitab seda, et Tartus kultuursest klaasist naljalt ära ei öelda. Märksõnal *kauplemine*, mis on järjekorras kolmas, on vaid pealt kümne tekstiviite ning *jalutamine, linnaplaneerimine ja õppimine* on andmebaasis markeeritud kümne viitega. *Malemängul* on alla kümne viite, kuid asjaolu, et maletamisest Tartuga seoses räägitakse, näitab siiski selle intellektuaalse mängu head staatust.

Loodus – Tartuga seotud loodusnähtusi ja teisi liike kajastavaid märksõnu on parkümmend, kuid pooled neist pigem tagasihoidlikult tekstidega varustatud. Toon siinkohal välja kümme levinumat tähtsuse järjekorras: *hakid, üleujutused, pajud, jääminek, udu, vihm, pardid, paplid, tuvid ja linnud*. Kõige enam kõneainet pakuvad *hakid*, kes on esindatud üle seitsmekümne tekstiga ning Tartu jõearsetes parkides end koduselt tunnevad (*tuvid* on samuti esindatud, kuid hakkidega võrreldes hoopis tagasihoidlikumalt, vaid kümne tekstiga). Teiseks *üleujutused*, mida kajastab poolsada teksti ning mis olid veel eelmisel sajandil suurvee ajal üsna regulaarsed, ujutades tihtipeale supilinnaste tänavad üle. *Jääminek* on samuti Emajõega seotud igaaastane nähtus, mis on inspiratsiooni pakkunud mitmekümnele kirjanikule. Puudest on Tartus kõige olulisemad *pajud* ja *paplid*, mida võib leida jällegi Emajõe kallastelt kasvamas. Jõega on seotud ka *udu*, mis teadupärast ikka esimesena jõe peale tekib ning ka *pardid* on jõega seotud, mistõttu võib öelda, et suurem osa Tartu looduse kirjanduslikult märkimisväärsed elemente tulenevad otseselt võib kaudsemalt läbi linna voolavast Emajõest.

Tartu aastaajad – looduse ring ja selle eripärad on Tartu tekstides sedavõrd markeeritud, et igat aastaaega on kajastamas sadu erinevaid tekste. Kõige enam leiab äramärkimist *kevadine Tartu*, millel on üle kolmesaja tekstiviite. *Talvine Tartu* ja *sügisene Tartu* on

⁵ Tartu Linnaraamatukogu on kokku pannud ka kogumiku “Emajõe pääl. Hajakirjanduslikud rännakud Emajõel” (2018), mis tutvustab jõega seotud ilu- ja ajakirjandust.

mõlemad enam kui kahesaja tekstiga esile toodud ning *suvine Tartu* leiab kajastust veidi vähem kui kahesajas tekstis. Asjaolu, et sedavõrd paljud tekstid looduse rütmidele ja märkidele tähelepanu pööravad, näitab selle teema olulisust Tartu tekstides ning võib viidata ka kohalike autorite looduslähedusele. Jaan Unduski sõnul on teravdatud loodustaju siinse kliima inimestesse juurdunud: “Baltikumi inimese loodustaju on teravdanud fenoloogiline aspekt, aastaegade vaheldumisest tulenev looduse pidev muutumine. Vähe on maailmas piirkondi, kus kõik neli aastaega oleksid nii selge iseloomu ja nii väljakujunenud sotsiaalkultuurilise omamütoloogiaga kui siin” (Undusk 2007: 4). Kõige inspireerivam paistab olevat seejuures kevad, kui loodus tärkab, rändlinnud naasevad ning ilmad tasapisi soojenevad, inimesed teevad algust aiatöödega ning akadeemiline aasta hakkab läbi saama. Oluline on ka *sügisene Tartu*, mida akadeemilise aasta alguse puhul on ka Tartu “teiseks kevadeks” nimetatud, nagu luuletab Velli Verev (“Sügisene Tartu”):

Alles sügiseti algab Tartus kevad,
kuigi linna kohal kured lennusklevad
pika retke ootel harjutades tiibu. /.../
Kodulinn, mis suvel näis kui varju-unes,
ringutas ja ärkas, saanud uue jume.
Nüüd ta on kui nooruk, huulil naeruvine.
Kõigest näha võib, et linn on kevadine.

Samas vaimus on luuletanud ka Jüri Talvet (“Tartu visioon, teise kevadega”):

Tartu, korraks üksildasim kolkalinn päikese all,
paik, kus suvi sarnaneb talvega kõrbes,
aga ainus linn, kus kuu ja päikese tasakaalu narrides
halluse nõiaringist äkki vabaneb teine kevad –
vahtrate kuldse soojusega, õitsvate neidude lõhnava aiaga.

Katkenditest nähtub, et looduse aastaring ning Tartu sotsiaalne aasta dünaamika on omavahel vastupidises asetuses – sügisel, kui loodus end magama säeb, algab Tartus vilgas tudengielu; talvel, kui loodus magab, toimub akadeemias kasvamine; kevadel, kui loodus ärkab, lõikavad lõpetajad oma akadeemilise töö vilju; ning suvel, kui loodus kasvab, on Tartu tänavad olnud vaiksed ja tudengitest tühjad,

suikudes justkui talveunes.

Sümbolid – Tartu sümboolikale viitavaid märksõnu pole kuigi palju, kuid *Tartu vaim*, *muusad*, *heade mõtete linn* ja *Tartu vapp* võiksid seda tüüpi märksõnad siiski olla. Kõige rohkem tähelepanu neist on ootuspäraselt saanud *Tartu vaim*, keda seostatakse enam kui üheksakümne tekstiga. *Muusadest* räägitakse enam kui kümnes tekstis, kuid Tartu hüüdlause *heade mõtete linn* ning *Tartu vapp* esinevad vaid mõnes tekstis.

Ajastud – vähe kasutust leidnud märksõnad, mille hulgas leidub *venestamine*, *keskaeg*, *piiskopilinn*, *saksa okupatsioon* ning *ärkamisaeg*. Kõigil neil on vähem kui kümme tekstiviidet, mistõttu ei saa neid Tartu andmebaasi põhjal kirjanduslikult eriti oluliseks pidada.

Seosed teiste linnadega – leiduvad mõned märksõnad, mis panevad Tartu võrdlusesse mõne teise linnaga, milleks on näiteks *Tallinn-Tartu*, *Pariis-Tartu* ja *Elva-Tartu*. Tartu suhe Tallinnaga on vägagi tugevalt kirjanduses markeeritud, kuivõrd seda puudutavad enam kui sada kaksikümend erinevat teksti. *Pariis-Tartu* leiab kajastust vaid veidi enam kui kümnes tekstis, kus suhe Tartuga luuakse sarnase tunnetuse ja atmosfääri pinnalt, nagu Kreet Rosin-Pindmaa luuletuses (“Pariisis Pariisita”):

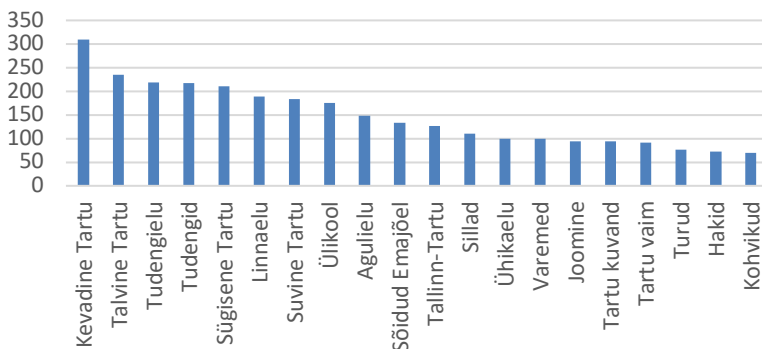
Raekoja platsi purskkaevuvulinas
oli Pariis end laiali laotanud
justnagu hajameelne professor
oleks Pariisi Tartusse kaotanud

Suvelõpu melu tänavakohvikus
kus kohal olid varblased ja kultuur
kogesin tugevat Pariisi-tunnet
mis nii ehe, kaisutav ja suur.

Tartu-Elva suhe kerkib esile aga geograafilise läheduse pinnalt, mis võimaldab tartlastel suvel lihtsa vaevaga näiteks pooleks päevaks Elva järvedesse ujuma sõita. Elvat on läheduse tõttu Tartuga naljaltlevalt ka Tartu eeslinnaks kutsutud.

2.4. Kõige enamlevinud muud märksõnad

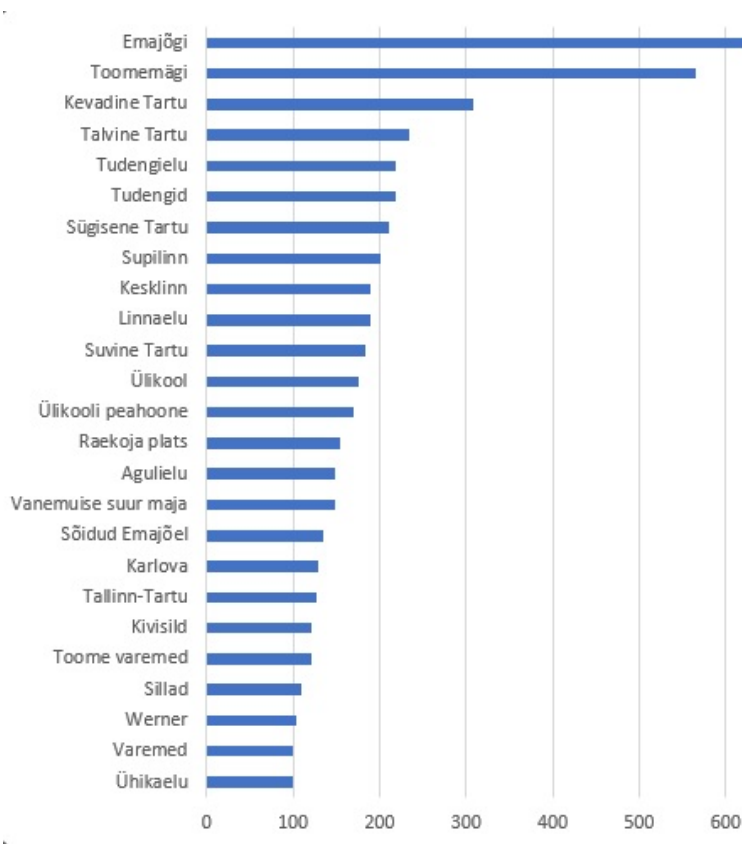
Muude märksõnade kategooriat on kõnekas vaadelda ka ilma neid alakategooriatesse jagamata. Järgnev tabel kajastab 20 kõige enam kasutatust leidnud muud märksõna:

Tabelist nähtub, et üheks oluliseks elemendiks Tartu tekstis on aastaegade markeeritus, mis viitab looduse olulisusele. Kõige enam kirjanduslikku tähelepanu saab *kevadine Tartu*, aga ka *talvine* ja *sügisene Tartu* on olulisel kohal, sellal kui *suvine Tartu* on aastaegadest kõige vähem kajastatud. Lisaks looduse aastaegadele saavad Tartu tekstis palju tähelepanu ka *hakid*. Teiseks joonistub välja ülikooliga seotud teemade ringi tähtsus, mida esindavad *tudengielu*, *tudengid*, *ülikool* ja *ühikaelu*. Olulisel kohal on ka *linnaelu* kajastavad tekstid, mis seonduvad osaliselt ka *turgude* ja *kohvikutega*, mis on üldiselt kesklinna piirkonnas. Linnaelu kõrval on tugevalt markeeritud ka *agulielu*, mis on oluline Tartu identiteedi osa. Tartu identiteet ise on tugevalt markeeritud *Tartu kuvandi* ja *Tartu vaimu* poolt, millest mõlemat esindab ligi sada teksti. *Joomise* kõrge esindatus seondub ühest küljest tudengi- ja ühikaeluga, teisalt Tartus aktiivse kohvikueluga ning kolmandast küljest kuulub otsapidi *agulielu* kuvandi juurde. Emajõgi ja Toomemägi on samuti muude märksõnade kaudu tugevalt markeeritud – nii *sillad* kui ka *varemed* on mõlemad paljusküla jõe ja mäega seotud, kuivõrd nii *sillad* kui ka kuulsad *varemed* on mõlemal. *Sõidud Emajõel* toonitab veel eraldi Emajõe tähtsust. Viimaks on oluline Tartu suhe Tallinnaga märksõna *Tallinn-Tartu* kõrge esindatuse kaudu.

2.5. Enamlevinud kohamärksõnad koos muude märksõnadega

Huvitav on vaadelda muid märksõnu ühtlasi koos levinumate kohamärksõnadega. Sellisel viisil joonistub välja Tartu teksti nii kaardistatav kui ka mitte-kaardistatav tuum. Järgnev tabel kajastab kõiki kohamärksõnu ja muid märksõnu, millel on vähemalt sada tekstiviidet:

Ülaltoodu illustreerib hästi, kui selgelt domineerivad Emajõgi ja Toomemägi Tartuga seotud tekstides, mille juurde kuuluvad ka viited Toomemäe varemetele, Kivisilla varemetele, sildadele ja sõitudele

Emajõel. Emajõe ja Toomemäe kõrval tõusevad esile ka viited ülikoolile ning ülikoolieluga seonduvale, kuna tudengid ja tudengielu on Tartu tekstis üks kesksemaid motiive. Samuti on väga markeeritud aastaagadega seonduv, millest tuleb esile kevade suurem tähtsus võrreldes teistega. Linnaosadest on Tartu tekstis kõige suurema kaaluga Supilinn, mis kehastab Tartu võtmes romantiseeritud agulielu. Aguliromantikat kannavad seejuures tihti ka Karlovast rääkivad tekstid, mida on samuti rohkesti. Koduse kolkalinna identiteet on siiski vaid pool Tartu kirjanduslikust näost, kuivõrd teise poole moodustab hoopis uhkem Kesklinn koos Raekoja platsi, kohvikute ja kultuurse linnaeluga, mille juurde kuulub tingimata ka teatrielu Vanemuise suures majas. Kohvikute seast väärib eraldi esiletõstmist ajalooline Werner, mis on olnud Tartu avaliku kultuurielu üks keskmeid. Viimaks on Tartu tekstis oluline koht ka Tallinnal, millega Tartut arvukates tekstides võrreldakse ja tihti ka vastandatakse.

Kokkuvõtteks

Tartu on oma elu jooksul kandnud erinevaid rolle ning elanud läbi ka mitmeid pöördeid ja uuestisünde, kuna on korduvalt sõdade poolt laastatud ning tulekahjudes hävinud ning Tartu tähendus on seeläbi ka teisenenud. Toomkirik esindas keskajal Saksa orduvõimu ning Tartu oli Hansa Liidu liikmena ka tähtis kaubalinn. Alates Tartu Ülikooli asutamisest 1632. aastal on Tartust saanud aga vaimukeskus, mida ta on tänaseni.

Tartu üheks olemuslikuks jooneks on semiootiline paljukeelsus ja eripalgelisus, mis avaldub mitmel eri tasandil – akadeemilises sfääris ratsionalismi ja romantismi pingeväljas; arhitektuurilises sfääris kombineerides traditsioonilist puitarhitektuuri (Supilinn ja Karlova), klassitsismi (Kesklinn) ning nõukogude modernismi (Annelinn); ning oma igapäevaelus esinevad koos vaimne nõudlikkus ja kehaline vähenõudlikkus. Tuuakse ka esile Tartu kui piirilinna positsiooni, mis ühest küljest on ajalooliselt olnud Eestimaa ja Liivimaa piiriks, teisalt aga ka ida- ja lääne kultuuride ristumis- ja kokkusaamiskohaks. Tartu on oma eripalgelisusest hoolimata tunnetuslikult ühtne ja harmooniline.

Tartu tekst, mis hakkas selgemalt välja kujunema 20. sajandi

alguses, on tänaseks paisunud mahukaks ja mitmekülgeks tekstikogumiks, mis ühelt pool säilitab enda mineviku pärandit ning teisalt ka kasvab ja uueneb pidevalt. Sisuliselt on Tartul kolm dominanti, mille kaudu Tartut suuresti määratletakse – need on Emajõgi, Toomemägi ning Tartu Ülikool ja selle juurde kuuluv tudengielu. Seejuures kannavad nad ka ajaloolist mälu, kuna Emajõega seoses tuleb ikka jutuks Kivisild ning Toomemäest rääkides saavad üldiselt ka Toomkiriku varemed tähelepanu. Peale jõe, mäe ja ülikooli on Tartu tekstis olulisel kohal ka Supilinna ja Karlovaga seonduv, kuna need linnaosad kannavad Tartu jaoks olulist aguliromantika õhustikku. Tartu Kesklinn on aga tähtis sotsiaalse elu keskus, mis koondab Tartu jaoks olulist kohvikuelu. Kohvikutest väärib Tartu puhul eraldi väljatoomist ajalooline Werneri kohvik, mis oli 20. sajandi vältel kohtumispaigaks nii akadeemikutele kui ka loomeinimestele.

Võrreldes Peterburi tekstiga, mille üheks läbivaks jooneks on kannatused ning kannatuste kaudu lunastuse ja kõrgemate väärtusteni jõudmine, on Tartu tekst tunduvalt inimsõbralikum ja helgema tonaalsusega. Kõrgemaid väärtusi küll püütakse ja ka leitakse, kuid need pole säärase elu ja surma hinnaga nagu Toporovi kirjeldatud Peterburi tekstis. Tunded, mis Tartu tekstis kõige enam esindatud on, on hoopis armastus ja igatsus. Leidub siiski ka mõningaid sarnasusi Peterburi teksti ja Tartu teksti vahel – mõlema puhul torkab silma vastandlikkus kõrge ja madala sfääri vahel, mis on mõlemad esindatud. Välja võib tuua ka loodusnähtused nagu üleujutused ja udu, mis mõlema linna tekstis esile kerkivad. Sarnaselt Peterburi tekstiga on ka Tartu tekstis esindatud joomise temaatika, kuid see on Tartu kontekstis pigem tudengielu juurde kuuluv nähtus, mitte elu põhjakihte esindav hukatus. Mõlema linna puhul on olulisel kohal võrdlus ja opositsioon riigi pealinnaga – Peterburil Moskvaga ning Tartul Tallinnaga.

Huvitava aspektina Tartu puhul võib veel välja tuua, et ülikooli domineerimise tõttu on Tartu aastaajad justkui topelt – lisaks looduse ringile, mis on Tartu tekstis samuti väga tugevalt markeeritud, kehtib Tartus ka akadeemiline kalender, mis on looduse kalendri suhtes täpselt vastupidises positsioonis. Nimelt algab Tartus sügisel n-ö teine kevad, kui suvevaheajalt saabunud tudengid täidavad taas linna nooruse ja eluga; talveperioodil, kui loodus magab, toimub akadeemilises maailmas kasvamine ning kevadel, kui loodus ärkab,

hakkab akadeemiline maailm otsi kokku tõmbama; suviti on Tartus aga sotsiaalses mõttes nii vaikne nagu Tartu oleks talveunes.

Kirjandus

- Belobrovtseva, Irina; Meimre, Aurika 2005. Peterburi tekst XX sajandi eesti kirjanduses. *Keel ja Kirjandus* 8: 609–616.
- Kiis, Rene 2021. Kuidas mõtestada Tartu vaimu? *Sirp* 10: 11–12.
- Kõiv, Madis 1990. Pikk õhtupoolik Artur Alliksaarega. *Akadeemia* 6: 1123–1137.
- 1994. Genius loci. *Akadeemia* 4: 675–691.
- 2005. Tardo liin. – A. Pilv (toim.). *Luhta-minek*. Ilmamaa, 331–340.
- Kronberg, Janika 2005. Kirjandus. – H. Pullerits (koost.); H. Pullerits, U. Tõnisson, A. Liim, A. Andresen (toim.). *Tartu, ajalugu ja kultuurilugu*. Tartu: Ilmamaa, 505–514.
- Lotman, Juri 1987. Tartu kui kultuurimärk. – T. Matsulevitš (toim.). *Meie Tartu*. Perioodika, 51–54.
- 1991. Kunst modelleerivate süsteemide reas. – J. Lotman. *Kultuurisemiootika: Tekst—Kirjandus—Kultuur*. Tallinn: Olion, 8–31.
- 1999. Peterburi sümboolika ja linnasemiootika probleemid. – J. Lotman. *Semiosfäär*. Tallinn: Vagabund, 325–349.
- 2000. Inimesed ja märgid. *Vikerkaar* 1: 85–91.
- 2022. Tekst tekstis. – J. Lotman. *Mida inimesed õpivad*. Tartu: Ilmamaa, 214–233.
- Matteus, Arnold 1987. Minu Tartu. – T. Matsulevitš (toim.) *Meie Tartu*. Perioodika, 20–31.
- Mikita, Valdur 2017. *Tartu tähestik ehk Tarto maine ja taevane trükk*. Greif.
- Mutt, Mihkel 2025. *Tartu tuld toomas. Linnauitaja ülestähendusi taaskohtumisel*. Fabian.
- Norberg-Schulz, Christian 1980. *Genius Loci, Towards a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Põldmäe, Rudolf 1980. Kirjanduslik Tartu. – J. Linnus (toim.). *Kodulinn Tartu: artiklite kogumik*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 133–144.
- Räpp, Lauri 2024. *Meie Tartu*. Tartu Linnamuuseum.
- Relph, Edward 1976. *Place and Placelessness*. Pion.
- Remm, Tiit 2018. Linnasemiootika. – S. Salupere, K. Kull (toim.). *Semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 448–469.
- Salupere, Malle 2011. *Tuhandeaastane Tartu. Nooruse ja heade mõtete linn* (teine, täiendatud trükk). Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus.
- 2012. *Kultuuriloolisi vaatlusi Tartu teljel*. Ilmamaa.
- Siilivask, Mart; Kimmel, Tõnis 2009. *Jalutaja teejuht. Tartu I. Südalinn ja Toometagune*. Solnessi Arhitektuurikirjastus.

- Tamm, Marek; Kull, Kalevi 2015. Eesti teooria. *Akadeemia* 4: 579–624.
- Toporov, Vladimir 1984 = Владимир Топоров. Петербург и петербургский текст русской литературы. Введение в тему. – *Труды по знаковым системам* XVIII: 4–29.
- 2003 = Владимир Топоров. *Петербургский текст русской литературы. Избранные труды*. Искусство-СПБ.
- Undusk, Jaan 2007. Keskkonnafilosoofia ja loodusmõte Balti kultuuriruumis. *Sirp* 21. IX: 4–5.
- Vahtmäe, Pille 2008. Füüsiline ruum mõtteruumis: Werner'i kohvik *werneristide* mälestustes. – T. Jaago, E. Kõresaar (toim.). *Ruumi loomine: Artikleid maastiku kujutamisest tekstides* (Studia Ethnologica et Folkloristica Tartuensia 11). Tartu Ülikooli Kirjastus, 43–64.
- Velsker, Mart; Soovik, Ene-Reet 2017. Cities within a second city: The case of literary Tartu. – J. Finch, L. Ameal, M. Salmela (eds.). *Literary Second Cities*. Palgrave Macmillan, 89–108.
- Velsker, Mart 2019. Kas hävib või püsib? Ülikool ja Tartu eesti luules. *Looming* 12: 1776–1786.

Suurte kaslaste heaolu ja agentsuse mõtestamine Eesti kontekstis¹

Nelly Mäekivi

Artikkel uurib suurte kaslaste heaolu tõlgendamist Eestis erinevates pidamis-keskkondades, sealhulgas loomaaedades, loomapäaste organisatsioonides ja erakätes. Uuringu aluseks on semiootiline raamistik, mille järgi heaolu kujuneb looma agentsuse, ruumiliste praktikate ja inimeste tõlgendamisprotsesside kaudu. Empiiriline analüüs põhineb üheksal süvaintervjүүл, mis viidi läbi loomaaiaetõtõtajate, veterinaaride, vabaühenduste esindajate ja suurte kaslaste omanikega. Tulemused näitavad, et kaslaste heaolu on dünaamiline ja suhetes kujunev protsess, mis sõltub looma suutlikkusest oma keskkonda struktureerida, valida kommunikatsiooniviise ja reguleerida ruumilisi distantse. Heaolu määramine sõltub osaliselt institutsionaalsetest normidest, kuid tõlgendustes esineb pingeid, mis tulenevad erinevatest vaatenurkadest ja subjektiivsetest hindamisviisidest. Samuti ilmneb, et Eestis kehtiv seadusraamistik ei arvesta piisavalt looma käitumise ja keskkonnaga seotud spetsiifiliste vajadustega, mis toob esile vajalikkuse semiootiliste ja käitumistundlike hindamismudelite rakendamiseks. Artikkel kutsub üles arendama tõhusamat ja tähenduslikumat hoolekande praktikat, mis arvestaks looma agentsust ja tõlgendamise protsesside mitmekesisust ning ühtlasi soodustaks koostööd erinevate institutsioonide vahel.

Märksõnad: suurte kaslaste heaolu, looma agentsus, zoosemiootika, seadusraamistik, prokseeimika, kommunikatsioon

Sissejuhatus

Viimastel aastatel on sagenenud juhtumid, kus suured kaslased, nagu servalid, ilvesed ja puumad, satuvad Eestis eraisikute hoole alla (Elerand 20222; Ojamets 2021; Põlednik 2025). Loomakaitseorganisatsioonid on korduvalt osutanud nii eksootiliste loomade pidamisega kaasnevatele riskidele kui ka järelevalvesteemide puudujääkidele

¹ Uurimistööd on finantseerinud Eesti Teadusagentuur (PRG1504) ja andmekogumist on toetanud Tšehhi liigikaitseorganisatsioon Výzkumný Institut Ochrany Genofondů.

(Eesti Loomakaitse Selts 2025; Karurahu 2020; Loomus 2024). Avalikes aruteludes seatakse fookusesse loomaohutus, pidamistingimuste tehnilised normid ja pidamise juriidiline lubatavus. Vähem tähelepanu on pööratud küsimusele, mida tähendab hea elu nende loomade jaoks.

Looma heaolu käsitlemine eeldab arusaama tema võimest orienteeruda ruumis, struktureerida suhteid ning ära tunda mustreid keskkonnas (Fraser jt 2007). Heaolu kujuneb vastastikuses mõjus looma ja keskkonna vahel. Suurte kaslaste heaolu sõltub nende võimest reguleerida ruumilisi suhteid vastavalt liigilistele käitumismustritele, nagu varjumine, liikumisteede valik ja valikud kommunikatsioonis. Selline ruumikasutus ja märgiline käitumine on viis suhestuda keskkonna ja teiste olenditega viisil, mis toetab looma omailma (Mäekivi 2016). Zoosemiootikas on sellised tähenduslikud praktikad keskse tähtsusega, sest looma agentsus kujuneb ruumi, keha ja teiste olendite vahelistes suhetes (Maran jt 2016; Martinelli 2010; Mäekivi 2018). Heaolu sõltub looma sensoorsetest ja käitumuslikest võimalustest ning inimeste võimest tema käitumist märgata, tõlgendada ja sellele vastata.

Käesolev artikkel uurib, kuidas suurte kaslaste heaolu tõlgendatakse Eesti kontekstis eri pidamiskeskkondades: loomaaedades, loomapääste organisatsioonides ja erakätes. Empiiriliseks aluseks on intervjuud loomaaiatöötajate, loomakaitseorganisatsioonide esindajatega ja suurte kaslaste omanikega. Analüüs keskendub sellele, kuidas looma agentsus, ruumitaju ja suhted inimestega omandavad tähenduslikkuse heaolu hindamisel. Samuti vaadeldakse seadusraamistike ja igapäevaste hoolepraktikate vahelisi pingeid ning tõlgendusviise, mis kas võimaldavad või takistavad hea elu kujunemist suurte kaslaste jaoks.

1. Teoreetiline raamistik

Loomade heaolu mõistetakse tänapäeval mitmetasandilise nähtusena, mis ühendab füsioloogilisi vajadusi, käitumuslikke mustreid ja afektiivseid seisundeid (Broom 2011, 2019). Klassikalised heaolumudelid, sealhulgas “Viis vabadust”, on osutanud vajadusele tagada loomadele kannatustevaba elu. Uuemad lähenemised, sealhulgas

“Ühe heaolu” raamistik, rõhutavad heaolu põimumist sotsiaalsete, keskkondlike ja kultuuriliste teguritega, tuues esile loomade, inimeste ja ökosüsteemide vahelised tähenduslikud seosed (vt Tajchmanová, Mäekivi 2024).

Heaolu kujuneb olukordades, kus loom suudab oma keskkonnas orienteeruda, valida ja osaleda suhetes viisil, mis toetab tema omailma terviklikkust ja jätkusuutlikust. See eeldab arvestamist looma subjektiivse kogemuse ja suhestumisvõimega. Loomaetika rõhutab, et heaolu tuleneb konkreetsetest suhetest, mida loom loob, mitte abstraktsetest põhimõtetest (Schmidt 2011).

Semiootiline käsitlus võimaldab näha heaolu kui märgiliselt vahendatud seisundit, mille kaudu loom osaleb oma elutingimuste tähenduslikus kujundamises. Märgid, nagu kehahoiakud, liikumise katkestused või distantsi hoidmine, toimivad kommunikatsioonivahenditena, mille kaudu loom suunab tähelepanu ja struktureerib oma suhteruumi (Despret 2004). Selline kehastunud tähendusloome suunab inimese tõlgendust, et tagada loomale võimalikult kõrge heaolu.

Heaolule antav hinnang kujuneb tõlgendustes, mida kujundavad institutsioonid, ametkonnad ja hoolekontekstid. Sama ruumiline või kehaline väljendus võib loomapääste töötaja jaoks osutada stressile, ulukihooldaja jaoks kohanemisele ja mõne omaniku jaoks usalduslikule sidemele. Heaolu on seega vahendatud ja vastavalt olukorrale kujunev nähtus, mille mõistmine eeldab tähelepanu pööramist nii looma kommunikatsioonile kui ka selle tõlgenduslikule raamile.

1.1. Looma agentsus

Zoosemiootiline lähenemine käsitleb agentsust kui võimet end väljendada ja kujundada omailma struktuure. Tegutsemine, tegevuste katkestamine, tähelepanu ja keha suunamine, loomadevaheline kommunikatsioon jm moodustavad looma jaoks tähenduslikud valikud, mis määravad ruumilised ja sotsiaalsed suhted (Martinelli 2010; Mäekivi 2024). Igasugune käitumine loob või muundab suhteid keskkonnas, kus loom elab. Käitumine avaldub liikumises ja ka suhetes, mis on struktureeritud ruumilise valiku, sensoorse eristamise ja kontakti reguleerimise kaudu (Despret 2004). Loom kujundab

suhteid vastavalt oma taju- ja mõjuvõimele ja keskkonna (struktuurilistele) võimalustele.

Suurtel kaslastel väljendub agentsus ruumilistes valikutes, nagu vaatepunkti määramine, kehahoiaku muutmine ja kontakti tekitamine, hoidmine, katkestamine. Kaslane võib tõusta kõrgemale platvormile, et jälgida ümbrust ilma endale ligipääsu võimaldamata, või katkestada pilgukontakti ning anda kõrvaliigutusega märku, et eelistab distantsti (Vaz jt 2022). Need ruumilised praktikad loovad tähendusliku korrastuse. Samas võib agentsus jääda piiratud olukordades, kus keskkond ei võimalda loomale varjumist või ruumilist eraldatust. Näiteks kirjeldasid intervjueeritud ulukihooldajad olukordi, kus ilves ei saanud talveperioodil päikese eest varju minna ning jäi avatud alal passiivseks. Selline seisund ei viita valikule, vaid võimaluste puudumisele. Agentsus kujuneb alati konkreetse olukorra raames ning sõltub looma ligipääsust tähenduslikele tegevustele ja ruumistruktuuridele.

Suure kaslase võime kujundada kommunikatsiooniolukordi sõltub sellest, kuidas inimene tema käitumist tajub, tõlgendab ja sellele vastab. Inimese kujundatud tingimused määravad, millised võimaldused, st funktsionaalsed tegevused (vt Gibson 1979), ja tähenduslikud valikud jäävad kättesaadavaks. Kui need võimalused on piiratud, kahaneb ka kaslase võime teha käitumuslikke valikuid ja kommunikeerida (Narayan jt 2017; Vaz jt 2022). Tähenduslik suhe eeldab, et kaslane saab kommunikeerida inimesega viisil, mis kinnitab tema olulisust ja temaga arvestamist kommunikatsiooniolukorras.

Agentsus võimaldab kaslasel suunata interaktsiooni nii ruumilisel kui sotsiaalsel tasandil. Seega, heaolu tuleneb lisaks füsioloogilisest stabiilsusest ka sellest, kas kaslasel on võimalik mõjutada kommunikatsiooniolukorda. Agentsus toimib seega tähendusloome keske mehhanismina, mille kaudu loom kehtestab oma koha ruumis, korrastab suhteid ja loob heaolu tingimusi.

1.2. Ruum, keha ja omailm

Suure kaslase heaolu üheks tingimuseks on ruumi kvaliteet (vt Hediger 1964: 4–18) ja liikumisvõimalused. Loomale oluline

kvaliteetne ruum võimaldab tal suhestuda nii keskkonna kui teiste olenditega viisil, mis toetab tema omailma, st kvaliteetne ruum omab kõiki vajalikke tähenduskandjad (Uexküll 2012: 323–327) ja pakub loomale võimalusi (Gibson 1979). Suurele kaslasele, nagu ka teistele loomadele, omandab ruum olulisuse vaid siis, kui see võimaldab käituda nii liigiomasel kui isiklikust seadumusest (nt temperamendi, varasemate kogemuste, kehalise seisundi, hetkemotivatsiooni jmt koosmõjul) tingitud viisil. Kui ruumi ülesehitus ei toeta loomale olulisi tegevusmustreid, väheneb kaslase suutlikkus omailma korrastada: ligipääs varjupaikadele, võimalus distantseeruda või märgistada oma territooriumi mõjutavad otseselt seda, milline osa ruumist saab üldse osaks omailmast.

Valikuvõimalused ja nende rakendumine annavad omakorda tunnistust looma heaolust. Kui tähenduslik side keskkonnaga on katkendlik või häiritud, muutub ruum või selle elemendid passiivseks, st loomal ei ole mingil põhjusel võimalik nendega suhestuda. Objekt võib olla olemas, ent jääda looma omailma tähendusväljast väljapoole. Näiteks kirjeldas üks ulukihooldaja, kuidas servalile pakuti mänguasja, mida loom korduvalt ignoreeris. Vaatamata sellele, et objekt oli nähtav ja käepärane, ei kujunenud sellest osa looma suhtlusega tegevusväljast. Ulukihooldaja sõnul võis põhjus peituda objekti materjalis või lõhnas, mis ei sobitunud servali sensoorsete eelistustega. Sellistes olukordades on ruum küll füüsiliselt rikastatud, kuid ei aktiveeri looma omailmas tähenduslikke valikuid. Seetõttu ei saa heaolu hinnata pelgalt objektide arvu või olemasolu alusel, vaid tuleb analüüsida, kas need vahendid toimivad looma jaoks tähendussüsteemi osana.

Semiootiline raamistik aitab mõista, kuidas erinevad pidamis- kontekstid loovad või piiravad ruumi tähenduslikkust. Inimese kodu, loomaaed ja loomapääste organisatsioonid kujundavad igaüks omal moel kaslasele kättesaadavaid valikuid ja suhtlusolukordi. Seepärast on vajalik uurida, kuidas ruumilised praktikad ja tõlgendusraamistikud mõjutavad looma heaolu tähenduslikku kujunemist.

2. Meetod ja materjal

Antud uurimuse eesmärk, nagu öeldud, on mõista, kuidas suurte kaslaste heaolu mõtestatakse erinevates hoolekontekstides Eestis ning millist rolli mängivad seejuures loomade agentsus, ruumilised praktikad ja kommunikatsioon. Analüüs tugineb üheksale süvaintervjuule, mis viidi läbi ajavahemikus jaanuarist märtsini 2025. Intervjuudesse kaasati loomaaiatöötajad, veterinaarid, loomaheaolu spetsialistid, loomakaitse ja -pääste organisatsioonide esindajad ja omanikud, kes peavad suuri kaslasi oma kodudes, st kaasati inimesi, kellel on vahetu kokkupuude Eestis peetavate suurte kaslastega. Osalejad esindavad nii institutsionaalset kui ka vabatahtlikku hoolepraktikat, võimaldades jälgida arusaamade varieeruvust ja hoia- kuteist tulenevaid pingeid.

Intervjuud viidi läbi poolstruktureeritud kujul, võimaldades käsitleda võrreldavaid teemasid ja säilitada vastajate sõnastusvabadust. Kõige lühem intervjuu kestis 40 minutit ja kõige pikem 1 tund ja 20 minutit. Kõik intervjuud salvestati osalejate teadlikul nõusolekul ning hiljem transkribeeriti ja kodeeriti. Andmetöötlustes järgiti teadusuuringute eetika põhimõtteid ning osalejate konfidentsiaalsus on tagatud.

Andmete analüüs tugines induktiivsele temaatilisele sisuanalüüsile (vt nt Elo, Kyngäs 2008). Pärast transkribeerimist ja esmase sisuga tutvumist töötati välja avatud koodiraamistik, mida analüüsi käigus täpsustati ja korrastati. Lõpliku koodistruktuuri kujundasid tähendusväljad nagu kaslase agentsus, kehakeel, ruumitaju, hoolepraktikate tõlgendamine, suhted juriidiliste regulatsioonidega ning avalik legitiimsus. Kogu koodiraamistiku ulatust käesolevas artiklis ei käsitleta. Fookuses on teemad, mis seonduvad tähendusloome seisukohalt kesksete pingeväljadega: hool ja kontroll, eetiline eba- kindlus ning hoolepraktikate avalik tõlgendatavus. Tähelepanu pööratakse nii sellele, mida intervjuueeritavad ütlevad, aga ka sellele, kuidas loomade käitumine ja kommunikatsioon nende jutustustes tähenduslikuks kujunevad, sest mõlemad kujundavad kaslaste heaolu mõtestamist Eesti ühiskondlikus ja institutsionaalses kontekstis.

3. Tähendusloome heaolu ümber

Uurimuse empiiriline osa, nagu sissejuhatuses ja esimeses peatükis lähemalt tutvustatud, lähtub arusaamast, et suurte kaslaste heaolu väljendub kommunikatsioonis ja käitumises laiemalt, kattes nii ruumilise tegutsemise kui ka inimese ja kaslase vahelised tõlgendusprotsessid. Järgnevates alajaotustes analüüsitakse heaolu kihistusi, mis ilmnevad loomade ruumilistes praktikates ning inimeste tõlgendusraamistiketes.

3.1. Kommunikatsioon ja suhete kujundamine

Intervjuud näitasid, et suured kaslased kujundavad kommunikatsiooni ja suhteid valikuliselt, lähtudes seejuures oma tingimustest. See ilmneb nii loomaaedades, loomapääste organisatsioonides kui ka erakätes peetavate loomade puhul. Zoosemiootilises vaates väljendub see agentsusena (vt Mäekivi 2024).

Kommunikatsiooni katkestamine võib kanda sama suurt tähendust kui selle alustamine. Üks kogenud ulukihooldaja kirjeldas olukorda, kus serval lõpetas kontakti pärast uue töötaja ilmumist: “Ta vaatas otsa ja läks kohe teise aedikupole peale ära. Ja ei tulnud mitu päeva lähedale.” Selline eemaldumine väljendas teadlikku otsust määrata sobiv distants ja kujundada ümber suhtlusraam. Veterinaar tõi esile sarnase olukorra, kus loomale pakuti ligipääsu avatud ruumile: “Me jätsime talle ukse lahti, aga ta ei tulnud. Mitte et ta ei julgenud, vaid vaatas ja keeras pea ära.” Loom katkestas inimese ootustele vastava tegevuse ja seadis ise tingimused edasiseks kommunikatsiooniks.

Kommunikatsioonivalmidus kujuneb looma iseloomu ja hetkeolukorra koosmõjus. Nagu üks ulukihooldaja märkis: “Mõnel on lihtsalt täna parem päev, mõnel halvem. See ei tähenda, et midagi oleks valesti.” Selline muutlikkus peegeldab, et kaslase sotsiaalne ja emotsionaalne seisund vajab pidevat tõlgendamist. Ka treeningsituatsioonides osaleb kaslane aktiivse partnerina. Heaoluspetsialist selgitas: “Ta ütleb, kui ta ei taha. Kui sa tead teda, siis sa saad aru. See on koostöö.” Ta väljendas ka võimalust, kuidas looma initsiatiiv võib avalduda ootamatu lähenemisena: “Kui ta tuleb ja ootab, siis ta

justkui ütleb, et nüüd on tema kord. Aga kui ta keerab selja ja kõnnib minema, siis tuleb oodata.”

Mitmed ulukihooldajad kirjeldasid kaslaste tundlikkust inimeste emotsioonide ja kehakeele suhtes. Näiteks loomaia töötaja sõnul võivad äkilised liigutused või muutused hääletoonis kohe mõjutada looma käitumist: agressiivsemad isendid näitavad hambaid, rahulikud tõmbuvad tagasi. Sellised olukorrad näitavad, et kommunikatsioon on vastastikune ja märgiliselt vahendatud. Inimene loeb looma kehakeelt, kuid loom tõlgendab samaaegselt inimese omi. Viimast väidet kinnitab ühe ulukihooldaja tähelepanek: “Kui sa lähed puuri juurde ja oled närvis, nad tunnevad selle kohe ära. Mõni hakkab kohe ringi jooksuma, teine poeb nurka ja vaatab kaugelt.” Samuti kinnitas inimese kehakeele jälgimist ka eraisikust omanik: “Kui sa kõnnid tema juurde niimoodi, et vaatad mujale ja su keha on rahulik, siis ta tuleb uudistama. Aga kui on mingi ärevus sees või hääл tõuseb, siis ta kohe peatub või läheb eemale.”

Kaslane osaleb aktiivselt kommunikatsiooni kujundamises, määrates selle tempo, kestuse ja intensiivsuse. Kehakeele, distantsi ja ajastuse valikud on osa looma omailma tähenduslikust kujundamisest ning moodustavad olulise mõõtme heaolu hindamisel erinevates hoolekontekstides.

3.2. Ruumilised suhted ja prokseemiline tähendusloome

Ruumiliste suhete kaudu kujuneb kaslase võime suunata kommunikatsiooni, struktureerida keskkonda ja määrata neile mugavad distantsid inimesest. Intervjuud näitavad, et kaslased ei kasuta ruumi üksnes liikumiseks, vaid loovad selles isiklikke ja sotsiaalseid tähendusi. Need valikud lähtuvad liigispetsiifilistest ja individuaalsetest eelistustest ning on mõistetavad kommunikatiivsete ruumisuhete ehk prokseemika kaudu (vt Hall 1968, aga ka Hediger 1964: 31–60).

Üks ulukihooldaja kirjeldas: “Ta ei käi seal nurgas üldse. Meie jaoks tundub okei koht, aga tema jaoks mitte – tal on oma tsoonid.” Selline korduv ruumiline vältimine näitab looma isikliku vahemaa kehtestamist, mille piirid ei pruugi kattuda inimese arusaamaga lipipääsetavast alast. Prokseemiline korrastus avaldub nii piiride

loomises kui ka distantssi kujundamises. Teine talitaja rõhutas, et mõnikord otsustab loom ruumi ajutiselt ümber tõlgendada: “Kui me tõime sisse uue puutüve, siis ta alguses läks ringiga mööda, aga paari päeva pärast magas selle peal. See koht muutus talle tähtsaks.” Selline kohanemine näitab, et füüsilised objektid omandavad tähenduse alles siis, kui loom on valmis need oma ruumistruktuuri kaasama.

Suure aediku olemasolu ei taga iseenesest tähenduslikku ruumikasutust. Heaoluspetsialist tõi näite: “Tal on kümme meetrit, aga ta jalutab ainult oma nurgas. Sama trajektoor, edasi-tagasi.” Siin on oluline täheldada, et ruumi kvantiteet ei ole seega korrelatsioonis ruumi kvaliteediga. Ruumiline tähenduslikkus avaldub ka liigikaaslastega kommunikeerimisel. Ühe loomapääste organisatsiooni töötaja meenutas olukorda, kus päästetud ilves ei läinud toidu juurde, sest teine loom oli läheduses: “Ta ootas, kuni teine eemale läks, alles siis tuli.” Selline ootamine ja distantssi hoidmine on valik, mille kaudu loom kohandab oma ligipääsu olulistele ressurssidele, arvestades samal ajal teise looma kohalolu ja mõju. Teine loomapääste töötaja kirjeldas samuti, kuidas loom järk-järgult võttis omaks uue pesa: “Esimesel päeval ei läinud üldse ligi. Kolmandal läks nuusutama. Neljandal istus sees.” Selline samm-sammuline lähenemine näitab, kuidas objektidest saavad tähenduse kandjad looma omailmas.

Ruumiliste elementide tähendus sõltub sellest, kas loom saab neid muuta, vältida või oma trajektoori osaks siduda. Loomakaitse organisatsiooni esindaja sõnul: “Kui paned palli ja ta ei puudutagi seda kunagi, siis ei saa öelda, et see teda rikastab.” Objekt omandab kommunikatiivse väärtuse alles siis, kui loom selle kasutusse võtab või teadlikult väldib.

Prokseemiline perspektiiv aitab mõista, et kaslase ruumikasutus on olulisel kohal nende heaolu hindamisel. Individuaalne ja sotsiaalne vahemaa, kohalik ja trajektooride kujundamine loovad kehastatud tähendusvälja, mis peegeldab nii sisemist seisundit kui ka suhteid teiste olenditega. Ruum toimib kommunikatsiooni raamistikuna, mida loom kujundab ja korrastab märgiliste vahenditega.

3.3. Heaolu kui tõlgenduslik praktika

Intervjuud näitavad, et heaolu kujuneb pidevas tõlgendusprotsessis, mis lähtub konkreetsest loomast ja tema elukeskkonnast. Seda mõjutavad liik, individuaalne iseloom, ajalis-ruumiline olukord ja inimese kogemus. Ametlikud nõuded, nagu pindala, toitmisrežiim või veterinaarhooldus, loovad minimaalse raamistiku (Despret 2004). Tegelik heaolu saab nähtavaks looma käitumise ja tema omailma avatuse kaudu (vt Tajchmanová, Mäekivi 2024).

Ulukihooldaja kirjeldas juhtumit, kus kõik formaalsed näitajad olid korras: “Sööb, liigub, puuri mõõdud on olemas... aga ta ei vaata kedagi ega reageeri millelegi.” Selline eemalolek osutab, et heaolu hindamisel tuleb tähelepanu pöörata looma kehakeelele ja ruumilisele positsioneerimisele, mitte ainult seatud standarditele. Loomapääste organisatsiooni esindaja tõi näite olukorrast, kus pidajad hindasid looma heaolu enda kujutluste põhjal: “Tal on näiliselt kõik olemas – toidunõu, pesa, kraapimispuu –, aga loom käib närviliselt edasi-tagasi”. Sellised juhtumid näitavad, et omaniku subjektiivne rahulolu ei pruugi kattuda looma käitumisest tuleneva sõnumiga, mis väljendab rahulolematust.

Heaoluspetsialist rõhutas, et heaolu on dünaamiline ja nõuab pidevat jälgimist ning valmisolekut oma tõlgendusi muuta. Ta sõnastas selle järgmiselt: “Heaolu tähendab seda, kui sa näed, et ta tahab kommunikeerida, et ta on kohal.” Looma hooldava inimese ülesanne on lisaks keskkonna formaalsele rikastamisele seega ka jälgida ja tõlgendada, kuidas ruum ja muutused ruumis mõjutavad looma, kes selles ruumis elab, kas need muutused on loomale tähenduslikud.

Tõlgenduslik pinge tekib olukordades, kus sama käitumismustrit loetakse erinevalt. Ulukihooldaja võib pidada looma vähest huvi külastajate vastu iseloomu eripäraks, veterinaar aga näeb selles varjatud stressi. Üks Loomapääste töötaja meenutas päästetud ilvest, kes püsis päevi varjualuses: “Arvasime, et ta puhkab, aga hiljem selgus, et ta jälgis ja kuulas kogu aeg, mis ümberringi toimub.” Sellised olukorrad näitavad, et heaolu kui tõlgenduslik praktika kujuneb looma käitumise ja inimese arusaamade vastastikuses kujundamises.

3.4. Tõlgenduskonfliktid ja normatiivsed pingeväljad

Empiirilisest materjalist tuli esile, et looma heaolu ei tõlgendata ühtmoodi isegi professionaalide ringis. Sama käitumismustri tähendus sõltub institutsionaalsest ja isiklikust tõlgendusraamist, mis määrab, milline käitumine on “loomulik”, “probleemne” või “tõend heaolust”. Erinevused tulenevad väärtus- ja tõlgendusraamistike mitmekesisusest, mitte teadmiste puudumisest. Näiteks tõdes üks loomaaia veterinaar ilvese kohta: “Tema puhul arvasid mõned, et ta lihtsalt puhkab ja on väsinud, aga mina lugesin sellest hoopis seda, et ta ei tahtnud kontakti.” Samuti tõi tõlgendusraamide erinevust esile üks loomapääste organisatsiooni esindaja, kui kirjeldas päästetud servali käitumist: “Üks ütleb, et see on tema viis tervitada, teine näeb selles hoopis ärritust – ja mõlemal võib olla omajagu õigus.”

Mitme vabaihenduse esindaja hinnangul idealiseerivad loomaoomanikud sageli oma loomi ning lähtuvad hinnangutes emotsionaalsest seotusest, mitte looma kehakeelest ja käitumisest. Üks loomapääste organisatsiooni töötaja sõnastas selle järgmiselt: “Ükski kodukaslane pole kunagi õnnetu, kui sa tema omanikult küsid.” Sellises raamis omistatakse heaolu määratlus inimese perspektiivile, samas kui looma enda agentsuse väljendused jäävad teisejärguliseks.

Pinged ilmnevad ka professionaalsete institutsioonide vahel. Loomaaia töötajad tegutsevad sageli ametlike ettekirjutuste järgi, mis võivad paberil olla põhjendatud, kuid ei pruugi toetada konkreetse looma individuaalset vajadust. Loomapääste töötaja sõnul võib ametlikult korrektne lahendus reaalsuses olla loomale väga piirav: “Kõik oli korralikult kirjas ja tehtud, aga ta istus päevi samas nurgas ja ei teinud midagi.”

Tõlgenduskonfliktid tekivad ka sama institutsiooni sees. Ulukihooldajad, kes jälgivad looma igapäevaselt, võivad pidada mõnd korduvat käitumist tavapäraseks, samal ajal kui heaoluspetsialist või veterinaarid näevad selles probleemi. See erinevus ei tulene üksnes vaatluspositsioonist, vaid ka sellest, millist märki peetakse tõlgendamist väärivaks. Näiteks meenutas üks veterinaar, kuidas loomaaia külastajaid ignoreerinud ilves tekitas talitajates rahulolu (“ta ei lase end häirida”), kuid tema enda hinnangul viitas see keskkonna vaesusele ja stiimulite nappusele.

Mõned intervjuueeritavad väljendasid korraga nii teadlikkust heaolu puudujääkidest kui ka õigustust oma tegevusele või institutsiooni piirangutele. Üks kogenud ulukihooldaja sõnas: “Me teeme, mis võimalik. Kas see on piisav, seda ma ei tea, aga rohkem ei saa.” Selline ambivalentsus näitab, et normatiivsed pingeväljad võivad tekkida ka indiviidi sees, kui professionaalne vastutus põrkub kokku ressursipiirangute või institutsiooniliste prioriteetidega.

Heaolu kujuneb seega tähenduslikuks võitlusväljaks, kus vastamisi on looma enda agentsuse väljendused, inimese arusaam vastutusest ja seadusandluse raamid. Sellises olukorras on seadusandlus ja järelevalve mitte üksnes formaalne taust, vaid osa tõlgendusprotsessist, mis mõjutab, kuidas looma heaolu mõistetakse ja millistele aspektidele antakse otsustamisel kaal.

4. Seadusraamistiku ja järelevalve pingeväljad

Eestis kehtiv loomakaitseseadus sätestab, et loomapidaja peab tagama loomale liigiomase ruumi, hoolduse ja keskkonna.² Eksootiliste liikide puhul jääb seadus aga üldsõnaliseks ega määra, millised liigid on kodustes tingimustes lubatud või milliseid pidamistingimusi peetakse piisavaks. See loob õigusliku lünga, milles sobimatud liigid võivad sattuda eraomandisse ilma, et vastutajatel oleks selge raamistik nende vajaduste hindamiseks. Probleemidena on esile toodud nii dokumentide võltsimist kui ka veterinaarabi tagamata jätmist (Põlednik 2025). Keskkonnaamet viib igal aastal läbi tuhandeid kontrollide. Aastal 2023 tehti kokku üle 7700 kontrolli keskkonna- ja loomakaitsevaldkonnas (Avarsalu 2024). Eksootiliste loomade järelevalve saab aga tihti alguse kaebustest, mitte regulaarse ja ennetava kontrollisüsteemi kaudu. Intervjuudes rõhutasid ulukihooldajad ja heaoluspetsialistid, et nõuetele vastavad paberid ei pruugi tagada looma tegelikku heaolu. Ühe heaoluspetsialisti sõnul võib mõni ettekirjutus olla “paberil väga hea, aga looma seisukohalt sisuliselt tühi”.

Ühe loomapääste organisatsiooni töötaja kirjeldas juhtumit, kus eraomanik hoidis servalit siseruumides ning omas kõiki vajalikke dokumente. Looma pidamisloa väljastanud ametkonnale esitati fotod

² Vt: Peatükk 2: <https://www.riigiteataja.ee/akt/116062016013?leiaKehtiv>.

ja kirjalikud kinnitused, mille järgi loomal oli “piisavalt ruumi, rikastus ja toit”. Järelevalve käigus vaadati dokumente, kuid mitte looma ega tema elupaika. Loomapääste töötaja sõnul ilmnes looma käitumise vaatlusel aga püsiv stereotüüpne edasi-tagasi liikumine ning vältiv reaktsioon inimese lähenemisel. Omanik tõlgendas seda kui “loomulikku ettevaatlikkust”, samas kui kogenud spetsialist nägi selgeid stressi märke. See juhtum näitab, kuidas seadusraamistik võib kinnitada heaolu pelgalt formaalsete tunnuste kaudu, jättes tähelepanuta looma käitumise ja omailma. Paberil vastavus ei pruugi peegeldada looma tegelikku seisundit, kui kontroll jääb dokumentide tasandile ja puudub süstemaatiline käitumuslik hindamine.

Eesti Loomakaitse Selts on soovitanud kehtestada positiivse nimekirja lubatud eksootilistest liikidest.³ Selline meede ei kaota tõlgenduslikku mitmekesisust, kuid aitab vähendada olukordi, kus selgelt ebasobivad liigid satuvad kodudesse või loomapääste keskustesse. Intervjuudes tuli esile, et seadusest tulenevaid nõudeid võidakse käsitleda kui piisavat tagatist, ilma et arvestataks looma omailma ja käitumismustreid. Üks loomapääste töötaja märkis: “Eks me teeme nii palju, kui praegused olud ja võimalused lubavad.” Selline hoiak toob esile lõhe formaalse vastutuse ja loomakeskse tõlgenduse vahel.

Seadusraamistiku ja järelevalve pingeväljad kujunevad kohaks, kus normatiivsed nõuded, institutsioonide tegevus ja looma agentsus põimuvad. Kui institutsioonid ei suuda hinnata looma heaolu tema tegeliku ruumikasutuse ja agentsuse väljenduse põhjal, võib seaduslikult tagatud olukord jääda sisuliselt vaeseks. Semiootiliselt teadlik järelevalve aitaks selliseid lünki vähendada, sidudes regulatiivsed nõuded looma individuaalsete tähendusloome viisidega. Sellest lähtuvalt on käesoleva uurimuse järelduste eesmärk siduda teoreetilised arusaamad ja empiirilised tähelepanekud terviklikuks vaateks, mis aitab mõista ja tõlgendada suurte kaslaste heaolu Eestis.

Kokkuvõte

Artikkel uuris suurte kaslaste heaolu kujunemist Eesti hoolekonktekstides, toetudes semiootilisele raamistikule ja üheksale süvainter-

³ Vt: <https://loomakaitse.ee/positiivne-list/>.

vjuule. Lähtekohaks oli arusaam, et heaolu on protsess, milles looma agentsus, ruumiline käitumine ja kommunikatsioon kujundavad heaolu sisu ja tajutavust. Empiiriline analüüs näitas, et looma agentsus avaldub valikulisuses, ruumilises enesekehtestamises ja kommunikatsioonis. Intervjueeritavad kirjeldasid kaslasi kui aktiivseid osapooli, kes omaailma kaudu kujundavad suhteid ja rutiine. Kontaktist loobumine, pausid ja ootamine osutuvad tähenduslikeks märkideks, mille abil loom reguleerib kommunikatsiooni intensiivsust ja ruumilist jaotust. Need teod on individuaalsed, paindlikud ja omavad otsest mõju heaolu tõlgendamisele.

Intervjuud tõid esile, et heaolu mõistetakse erinevalt. Osa vastajatest keskendus käitumuslikele väljendustele, teised rõhutasid institutsionaalset vastavust või isiklikku sidet loomaga. Selline mitmekeksisus kujundab tõlgenduslikke pingeid nii kodudes kui loomaaedades peetavate loomade hindamisel. Hoolepraktikad ilmnevad kontekstuaalsete suhetena, mille tähendus sõltub looma kommunikatsioonist ja tõlgendaja hoiakutest.

Analüüs näitas, et kehtiv seadusraamistik arvestab loomade ruumikasutust, kommunikatsiooni ja käitumist laiemalt vaid piiratud määral. Järelevalve tugineb sageli formaalsetele näitajatele, mis ei pruugi kattuda looma tegeliku seisundiga. Selline olukord avab vaheala seaduslike standardite ja loomade individuaalse tähendusloome vahel, mille ületamine eeldab semiootilist ja käitumistundlikku hindamist. Positiivse nimekirja puudumine ja eksootiliste liikide pidamise vähene reguleeritus loovad olukordi, kus heaolu hindamine jääb subjektiivse tõlgenduse ja normatiivse lünga vahele. Selline lünk võib vähendada loomade agentsuse nähtavust otsustusprotsessides, piirates selle mõju hoole ja pidamistingimuste kujundamisele.

Uurimuse tulemused avavad mitu teoreetilist ja praktilist suunda, mida võiks edaspidi arutada või uurida:

- käitumusliku vaatlusandmestiku ja omaailma tundmise sidumine süsteemselt järelevalvepraktikatega;
- positiivse nimekirja kui ennetava meetme võimalik rakendamine eksootiliste liikide pidamisel;
- koostöövõrkude ja kogemuste vahetamise suurendamine eri institutsioonide vahel, et vähendada tõlgenduslikke pingeid;
- koostöövõrkude loomine loomaaedade, loomapääste organisat-

sioonide ja järelevalveasutuste vahel, et looma agentsusega arvestamine jõuaks ka otsustusprotsessidesse.

Need küsimused ei piirdu tehniliste ega poliitiliste lahendustega vaid puudutavad laiemalt seda, kuidas ühiskond tõlgendab ja korraldab suhteid teiste liikidega. Artikli alguses seatud semiootiline raamistik näitab, et suurte kaslaste heaolu on dünaamiline, kehastatud ja suhetes kujunev protsess. Looma kui aktiivse osapoole tunnustamine kujutab endast nii eetilist põhimõtet kui ka praktilist alust tõhusate ja tähenduslikult asjakohaste hoolepraktikate kujundamiseks.

Kirjandus

- Avarsalu, Olav 2024. *Keskkonnaamet. 2023. aasta järelevalves.* <https://keskkonnaamet.ee/sites/default/files/documents/2024-03/Keskkonnaameti%20j%C3%A4relevalve%20valdkonna%20kokkuv%C3%B5te%202023.pdf>
- Broom, Donald, M. 2011. A history in animal welfare science. *Acta Biotheoretica* 59(2): 121–137.
- Broom, Donald M.; Johnson, Ken G. 2019. *Stress and Animal Welfare: Key Issues in the Biology of Humans and Other Animals*. Switzerland: Springer Nature.
- Despret, Vinciane 2004. The body we care for: Figures of anthro-zoo-genesis. *Body & Society* 10(2/3): 111–134.
- Eesti Loomakaitse Selts 2025. *Eestis suureneb eksootiliste loomade arv, kuid kas me ka teame, mida need loomad vajavad?* <https://loomakaitse.ee/eestis-suureneb-eksootiliste-loomade-arv-kuid-kas-me-ka-teame-mida-need-loomad-vajavad/>
- Elerand, Helen 2022. *Öösel kaissu, päeval traksidega jalutama: Saksamaalt Eestisse kolinud ilves kuuletub kassist paremini.* Delfi. Lemmikloom. <https://lemmikloom.delfi.ee/artikkel/120070692/oosel-kaissu-paeval-traksidega-jalutama-saksamaalt-eestisse-kolinud-ilves-kuuletub-kassist-paremini>.
- Elo, Satu; Kyngäs, Helvi 2008. The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing* 62(1): 107–115.
- Fraser, David; Weary, Dan; Pajor, Ed; Milliganand, Barry 1997. A scientific conception of animal welfare that reflects ethical concerns. *Animal Welfare* 6: 187–205.
- Gibson, James J. 1979. *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.

- Hall, Edward T. 1968. Proxemics. *Current Anthropology* 9(2/3): 83–95.
- Hediger, Heini. 1964. *Wild Animals in Captivity: An Outline of the Biology of Zoological Gardens*. New York: Dover Publisher.
- Karurahu, Geit 2020. Miks ja kuidas reguleerida eksootiliste loomade kaubandust? *Sirp* 5: 24–26.
- Loomus 2024. 80% eksootilistest lemmikloomades hukkub kodudes esimese aasta jooksul. <https://loomus.ee/80-eksootilistest-lemmikloomades-hukkub-kodudes-esimese-aasta-jooksul/>
- Maran, Timo; Tønnessen, Morten; Magnus, Riin; Mäekivi, Nelly; Rattasepp, Silver; Tüür, Kadri 2016. Introducing zoosemiotics: Philosophy and historical background. – T. Maran, M. Tønnessen, S. Rattasepp (eds.). *Animal Umwelten in a Changing World. Zoosemiotic Perspectives*. Tartu: Tartu University Press, 10–28.
- Martinelli, Dario 2010. *A Critical Companion to Zoosemiotics: People, Paths, Ideas*. (Biosemiotics 5.) Berlin, New York: Springer.
- Mäekivi, Nelly 2016. Modelling *ex situ* animal behaviour and communication. *Biosemiotics* 9: 207–226.
- Mäekivi, Nelly 2018. Freedom in captivity: Managing zoo animals according to the ‘Five Freedoms’. *Biosemiotics* 11(1): 7–25.
- Mäekivi, Nelly 2024. Organisms as agents in zoosemiotic perspective: The case of Umwelt reversion. – J. Švorcová (ed.). *Organismal Agency*. Springer, 245–261.
- Narayan, Edward; Baskaran, Nagarajan; Vaz, Janice 2017. Conservation physiology of tigers in zoos: Integrating stress physiology and behaviour to monitor their health and welfare. – A. Shrivastav, K. Singh (ed.). *Big Cats*. IntechOpen, 35–44.
- Põlednik, Kadri 2025. Ametnikud ja loomakaitsjad reguleeriks eksootiliste loomade pidamist rohkem. *Eesti Rahvusringhääling* (23.01.25). <https://www.err.ee/1609583803/ametnikud-ja-loomakaitsjad-reguleeriks-eksootiliste-loomade-pidamist-rohkem>
- Ojamets, Indrek 2021. Aafrika kaslase omanik: niisugust looma tohiks kodus pidada ainult eriloaga. *Postimees. Lemmik* (18.05.21). <https://lemmik.postimees.ee/7250624/aafrika-kaslase-omanik-niisugust-looma-tohiks-kodus-pidada-ainult-eriloaga>
- Schmidt, Kristen 2011. Concepts of animal welfare in relation to positions in animal ethics. *Acta Biotheoretica* 59: 153–171.
- Tajchmanová, Jana; Mäekivi, Nelly 2024. Exploring domestic cat welfare: Gaps, challenges, and the role of zoosemiotics in feline well-being. *Sign Systems Studies* 52(1–2): 185–207.
- Uexküll, Jakob von 2012. *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa.
- Vaz, Janice; McElligott, Alan; Narayan, Edward 2022. Linking the roles of personality and stress physiology for managing the welfare of captive big cats. *Animal Welfare* 31(1): 99–111.

Hundikivid, nende tähendusväljad ja tähendusnihked

Helen Arusoo

Uurimuse objektiks on Saksamaa traditsioonilised ajaloolised hundikivid ning uued hundikivid, mille olemasolu tekitab vanade kividega omalaadse dialoogilise suhte. Traditsioonilisi hundikive, mis ülistavad suted lahtisamist, on paigaldatud maastikule 17.-21. sajandini. Uusi kive, mis tervitavad huntide tagasitulekut vanale asualale, on püstitatud alates 21. sajandist. Tänapäeva bioloogilise mitmekesisuse diskursuse mõjul on vanu kive hakatud kohati tõlgendama uut moodi ehk teisisõnu nende tähendusväljad on avardunud, võimaldades tõlgendustes kõrvuti eksisteerida mitmetel, isegi vastukäivatel diskursustel. Erinevalt tõlgendatavad mälupaigad on analüüsivad Juri Lotmani perifeeria ja keskuse mõistete kaudu, mis omakorda haakuvad kultuurimälu ja semiosfääri ideedega. Mälestuspaikade kategoriseerimisel on abiks monumendiuurijate Quentin Stevensi, Karen A. Francki, ja Ruth Fazakerley uurimus vastumonumentidest ja nende jaotus antimonumentaalsed ja dialoogilisteks vastumonumentideks. Domineeriva diskursuse ja märgikandja vahelist ebakõla aitab analüüsida Eero Tarasti semio-kriisi mõiste. Artiklis käsitletakse ka huntide agentsust – kuidas sute kohalolu ja tagasitulek Saksamaale on mõjutanud vanade kivide tähendusnihkeid.

Märksõnad: hundikivid, kultuurimälu, agentsus, tähendusväljad, semiokriis, dialoogilised ja antimonumentaalsed vastumonumendid

Sissejuhatus

Saksamaa maastikel võib tänase päevani kohata hulka ajaloolisi hundikive (*Wolfssteine*) ehk huntide hävitamise puhul püstitatud mälestusmärke. Säärane hundikivi kui tekst maastikul intrigeerib oma olemasoluga arvatavasti igaüht, kes on kasvanud üles riigis, kus suurkiskjate olemasolu on enesestmõistetav. Kuna tänapäeva looduse mitmekesisust väärtustava diskursuse kõrval torkavad nad silma oma hundi vaenava sõnumiga, tekkis huvi teada saada, miks need kivid endiselt alles on ja mis tähendusi tänapäeval kannavad.

Monumendid keskenduvad tavaliselt inimese-inimese suhtele,

teise loomaliigi ja inimese tasandile vähem. Nagu näeme allpool, kajastavad inimese ja metslooma konflikti tänapäeval leinamonumendid, mis on pühendatud reeglina viimasele liigiesindajale. Antud töös vaatlen aga teistsuguseid ajaloolisi monumente, mis on püstitatud viimase looma hävitamise ülistamisele. Neid võiks nimetada triumfimonumentideks.

Monumentide suhe võimuga on silmatorkav kõigile, kes on 20. või 21. sajandil ise võinud jälgida võimuvahetusprotsesse – tuliste sündmustega kaasneb tavaliselt vanade sümbolite hävitamine või kõrvaldamine. Ka praegu näeme, kuidas seoses 2022. aastal alanud Venemaa sõjakäiguga Ukraina vastu hakkas Eesti Vabariigi valitsus taas rohkem tähelepanu pöörama vanade monumentide-sümbolite kõrvaldamisele, mis on okupatsiooniajast avalikku ruumi jäänud, põhjendades seda vajadusega maandada pingeid: “Nõukogude okupatsioonivõimu monumendid, mis võisid alles hiljuti olla paljudele kauge aja mälestused, on praegu jälle aktiivse terrori sümbolid. [...] Narva tank ja teised Eestit okupeerinud riikide rajatud monumendid ei mälesta rahumeelselt hukkunuid, vaid kannavad endas laiemalt inimvaenulikku ideoloogiat.”¹ Sellega tunnistatakse monumentide jõudu alal hoida tõekspidamisi ja neile tähelepanu pööramine annab märku mälestuspaikadesse kätketud võimust.

Monumentide lammutamine või mujale viimine pole sugugi mugav – tihti on tegu suurte rajatistega, millele kulub aega, raha ja jõudu. Ometi seda tehakse, peetakse oluliseks, sest kui võimuvahetus on toimunud ja senised arusaamad millegi suhtes muutunud, vaadatakse kriitilise pilguga üle ka selle diskursuse kandjad. Monumentide uurija Federico Bellentani seisukoha järgi ei saa monumentide rolli kultuuri taasloomisel (*reinvention*) alahinnata, seda nii monumentide mahavõtmise, mujale viimise kui uute ehitamise mõttes (Bellentani 2021: 33).

Bellentani kirjutab ka, et monumentide kui kultuurimälu kandjate semiootilise analüüsiga on põhjalikult tegelenud paljud autorid ning “enamik neist on lähtunud sarnasest eeldusest, et avatud ruum kui selline on sobiv koht minevikudiskursuste väljendamiseks. [...] poliitilised sõnumid on tahtlikult või tahtmatult liidetud monumentide

¹ <https://riigikantselei.ee/monumendid>

mäletava funktsiooni külge” (Bellentani 2021: 15). On oluline ka esile tuua, et Teun A. van Dijk järgi avaldub diskursus tekstides, mis väljendavad laiemaid võimu vahekordi ja sotsiaalseid seisukohti (van Dijk 2015: 468) – monumente võib pidada ajastu võimudiskursuse kandjateks.

Monumendid on olnud semiootikutele tänuväärseks ja rohkeid vaatepunkte pakkuvaks kultuuriobjektiks. Neid on näiteks käsitletud kui strateegiat tõlkimaks ühe ruumi tähendusi teise kultuurikonteksti (Bellentani 2021). Neid on analüüsitud kollektiivse mäletamise poliitika (Tommaso jt 2023) ja kollektiivse mälu ja vastumälu (*countermemory*) dünaamika kontekstis (Land 2023). Mario Panico ja Federico Bellentani on eraldi analüüsinud monumentide tähendusfunktsioone (Bellentani, Panico 2016). Samuti on hiljuti rohkem tähelepanu pööratud nähtusele nagu vastumonumendid, mis on kaasaegsetele materiaalse mälestamise (Krzyżanowska 2015) ja ajaloo ümbermõtestamise (Stevens jt 2012) vahendid. Selge arusaam, kuidas kategoriseerida tänapäeva vastumonumentide erinevaid ilminguid, on pärit monumendiuurijate Stevens, Franck ja Fazakerley käsitlestest, mis eraldab traditsioonilise monumendi põhimõtetele vastandumise ehk antimonumentaalsuse sellest, mis on dialoogiline konkreetse monumendi suhtes (Stevens, Franck, Fazakerley 2012).

Kuna valdavalt on keskendutud inimühiskonna protsessidele, siis ei ole ka hundi ja teiste metsloomadega seotud mälestuspaiku palju uuritud. Semiootilise mõistepagasi abil saab siiski aimu ka inimese ja muude liikide suhete kujunemisest ja muutusest, mis kajastub monumentides ja nende tõlgendustes. Soovides neile muutustele tähelepanu pöörata, olen käesoleva artikli peamised uurimisküsimused sõnastanud järgmiselt:

- Mis on hundikivide tähendus tänapäeval ja kuidas on bioloogilise mitmekesisuse diskursuse juurdumine seda mõjutanud?
- Kuidas uuema aja kivid, mis tervitavad huntide tulekut, ning ajaloolised kivid, mis tähistavad huntide hävitamist, toimivad dialoogis?

Artikli juhtumianalüüs baseerub kahel Saksamaa ajaloolisel

hundikivil ja ühel uuemal ajal püstitatud mälestusmärgil. Andmete kogumise meetodiks oli kivide külastus 2022. aastal ja märkmete tegemine kohapeal ning 2025. aasta talvel veebi vahendusel kahe poolstruktureeritud intervjuu läbiviimine samade hundikivide hooldajatega, kes on nende ajalooliste kivide tänase väljanägemise ja käekäiguga otseselt seotud. Intervjuud said transkribeeritud täies mahus ja vastused analüüsitud läbi uurimisküsimuste sõela. Kuna uusi hundikive pole ma ise külastanud, lähtusin nende puhul sekundaarkirjanduses olevatest andmetest.

1. Huntidega seotud mälestusmärgid

Uuringuid, mis analüüsiks spetsiifiliselt huntidest või teistest loomadest lahtisaamisele pühendatud kive, on vähe (erand nt Sprenger 2009). Küll aga leidub ülevaateid ja analüüse monumentidest, mis on pühendatud viimastele loomadele ning mis enamasti on rajatud järelehüüde ja leinamise võtmes. Näiteks keskkonnaajaloolane Dolly Jørgensen on uurinud eri maailma paigus liikide väljasuremisele pühendatud monumente avalikus ruumis (Jørgensen 2018: 183–199), samuti on analüüsitud üksikutele väljasurnud liikidele pühendatud mälestusmärke (Mihai, Thaler 2024).

Käesoleva artikli fookuses olevad mälestusmärgid Saksamaal ei leina aga ühe liigi kadumist, vaid väljendavad asjade seisu üle rahuolu, mis on kooskõlas pikaajase huntide hävitamise poliitikaga. Saksamaa hundisõprade ühingu *Freundeskreis Freilebender Wölfe* lehel on hundiga seotud 36 ehitise kirjeldused ja kaardid, lisaks leidub veel üks Wikipedia artiklis “*Wolfsstein*”. Mälestusmärkidest suur osa on pühendatud huntidest edukale vabanemisele konkreetses piirkonnas. Nimetatud 36-st mälestuspaigast on 8 ajaloolised hundivarjed või -lõksukohad paikades, kus omal ajal hunte püüti (vt Tabel 1).

Mälestuskohtadest neli on seotud muistendite või muu folklooriga, milles hundid mängivad suurt rolli: näiteks Hesseni liidumaa *Meinhard-Schwebda Wolfsbrunnen* ehk hundiallika legend räägib sutest, kes olla sõlminud talumeestega kokkuleppe üksteist mitte rünnata. Ülejäänud 24-st mälestuskivist on väike osa ehk kolm

kivi 21. sajandil püstitatud huntide tagasitulekut tervitavad, aga suurem osa ehk 21 on triumfikivid (nende hulgas üks puust sammas). Neist 21 hundijahiga seotud ajaloolisest monumendist on 9 pühendatud piirkonna või maakonna viimasele hundile ning 12 kivi ja üks puust sammas huntidele kui kahjutegijatele, kelle “süüd” kariloomade murdmises või lihtsalt ringiluusimises on kivil kas nimetatud või pärimusest teada. Mõnel kivil on ära mainitud nii tiitel “viimane” kui kahjutegija “süüteod”. Mitmed neist kividest on püstitatud tagantjärele, alles 20. sajandil.

Mälestuspaiga tüüp	Ajaloolised varjed või lõksukohad	Folklooriga seotud paigad	Triumfikivid ja 1 puust sammas	Hundi tagasitulekut tervitavad kivid
Arv (kokku 36)	8	4	21 (neist pühendatud viimasele hundile 9 ja hundile kui pahategijale 12)	3
Paiga tähistamine	arvatavalt 19.-20. sajandil	arvatavalt 19.-20. sajandil	17.-21. sajand	21. sajand

Tabel 1. Hundiga seotud Saksamaa mälestuspaikade ülevaade, koostatud Saksamaa hundiõprade ühingu *Freundeskreis Freilebender Wölfe* kodulehe² ning Wikipedia artikli andmetest lähtudes.

Hundikivide uurija Jana Sprenger kirjutab, et huntide surmamise järel kivi püstitamise traditsiooni juured ulatuvad tagasi ajaloolisele Saksamaale, mil teadaolevalt 17. sajandil hakati taolisi mälestusmärke paigaldama üle kogu maa ning mälestusmärk rajati samasse kohta, kus hunt oli oma lõpu leidnud (Sprenger 2009: 183). Autor täpsustab, et need hundid olid tihti üksikult ringi rännanud hallivatimehed, kuivõrd kivide paigaldamise ajaks oli kohalik populatsioon hävitatud (Sprenger 2009: 183). Nimelt 18. ja 19. sajandiks olid sajandeid

² <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-bei-brokenlande>

süsteemiliselt peetud hundisõjad juba oma eesmärgid saavutanud. Hilisematele rändurhuntidele osutati erilist tähelepanu mälestusmärgi näol, kuna selle abil sai maaomanik end näidata hoolitseva valitsejana. Kivil rõhutab seda reeglina sõna “viimane” (Sprenger 2009: 183). Seega on ajalooliste mälestusmärkide puhul sõna “viimane” mitte leinav, vaid rahulolu väljendav. Siiski peab lisama, et viimasele hundile pühendatud kive on kahesuguseid. On võidutsevad kivid, mis pärinevad enamasti 18. ja 19. sajandist, mil hundi kui kahjuri käsitus oli valdav. Ent teised on ajalooliste sündmuse tähistamiseks püstitatud tagantjärele ehk alles 20. sajandil ja nende puhul ei või kindel olla, kas mõeldud on leina või võidurõõmu. Seda peaks uurima iga kivi puhul eraldi.

Joonis 1. Hundikivi Laußnitzer Heide'l.³ Rudolph Siegemunden von Nostitz küttis hundi 1740. aastal 11. novembril. Foto autor: Jens Hennings.

Kive hundile, kellest jagu saadi, on ajalooliselt paigaldatud ka teistes

³ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsdenkmal-an-der-b-97>

riikides. Analoogne rajatis leidub Soomes metsa sees kõrvalises kohas (vt Joonis 2). Ning sarnane idee kajab vastu ka 'Hiiumaa hirmu' kui kuulsa Hiiumaal elanud üksiku hundi mälestuse jäädvustamises topisena, ent viimane asub loomulikult muuseumis, mitte selles paigas, kus ta kinni püüti.

Joonis 2. Soome hundikivi viimasele võsavillemile aastast 1956.⁴ Foto autor: Jukka Örn.

Leidub ka järelehüüde tähendusega mälestusmärke viimasele hundile. Need on mälestusmärgid, mis kahetsevad hundi kadumist maastikult, näiteks mälestusmärk Jaapani hundile *Canis lupus hodophilax* on 1987. aastal Higashi-Yoshin külas püstitatud pronksskulptuur, mis mälestab 1905. aastal viimasena kütitud Jaapani hunti. See ei võidutse hundi üle nagu ajaloolised Saksamaa ja Soome hundikivid, vaid kahetseb hundi kadumist tagantjärele.

Lisaks võsavillemitele on mälestuskive püstitatud ka teiste liikide esindajatele, näiteks viimasele ilvesele või karule (vt Joonis 3). Viimane näib olevat leinav monument, kuivõrd sündmuse toimumise ja kivi püstitamise ajavahe on väga suur.

⁴ https://www.vargfakta.se/wp-content/uploads/2011/08/susipatsas-skylt_640px.jpg

Joonis 3. Üks karukivi⁵ on püstitatud 17. sajandil Sachsen-Anhalti lähedal 1696. aasta sündmuste mälestuseks aastal 1900. Kivi jääb nüüd Harz/Sachsen-Anhalti looduspargi aladele.

1.1. Kahe Saksamaa ajaloolise hundikivi kirjeldus

Valisin analüüsi objektiks kaks hundikivi, millest üks on tüüpiline – see asub perifeerias ning tekst kivil on ka tüüpiline, andes ülevaate sellest, miks see koht oluline on. Teine kivi on aga ilma tekstita, ainult aastaarvuga, ning kivi kõrval asub suur võllapuu. Kui esimene paistab silma tüüpilise metsadevahelise üksiku hundikivina, siis teine moodustab erilise ansambli puust ja kivist, mis asub tiheasustusosal, keset Schortensi väikelinna Alam-Saksimaal. Mälestupaik jääb silma oma hundivõllaga – kuivanud tammepuuga, mille üks oks asetseb rõhtsalt (vt Joonis 4 ja 7).

⁵ <https://kornisalmke.home.blog/pilgern/baerendenkmal-184/>

Joonis 4. Ajaloolisele sündmusele viitav hundikivi ja hundivõllas Schortensi linnas Alam-Saksimaal.⁶ Foto autor: Jens Hennings.

Monument on pühendatud Oestringeri piirkonna viimasele hundile (*Wolf von Oestringen*) ning koosneb mälestuskivist ja võllapuust, mis tähistavad 1738. aasta jahti. Võllapuu sümboliseerib jahile järgenud tegu – hundilaip tõmmati oksa kõigile vaatamiseks.⁷

Algne tammepuu aastast 1738 on küll ammu hävinud, aga kuni tänaseni uuendatakse võllapuud aeg-ajalt, et paiga ajaloolist ilmet säilitada. Aastal 1931 võttis paiga hoolduse üle kohalik koduloo-uurijate selts, kes tammepuu asendamisega tegeles ja tammepuu alla ka kivi paigaldas. Aastal 1960 ning ka üsna hiljuti, 1998. aastal (s.o vaid kaks aastat enne seda, kui Saksamaale tagasipöördunud hundid esimese pesakonna löid), uuendati taas originaalset võllapuud.⁸

Teine ajalooline hundikivi, mida analüüsin, asub Brokenlandes kõrvalisel alal metsatee ääres (vt Joonis 5). Keskusest kaugel asumine

⁶ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/historische-orte>

⁷ Harms, E., Schwitters, G. (s.a.). Der Wolfsgalgen. <https://hv-schortens.de/der-wolfsgalgen/>

⁸ Harms, E., Schwitters, G. (s.a.). Der Wolfsgalgen. <https://hv-schortens.de/der-wolfsgalgen/>

on tegelikult hundikivide puhul tavaline, kuna nad on püsitatud võimalikult lähedal hundi surmamise kohale.

Joonis 5. Uuendatud ajalooline hundikivi Brokenlandis.⁹ Foto autor: Jens Hennings.

Brokenlande kivi on umbes puusakõrgune maakivi, mille peal on kujutatud stiliseeritud ulguva hundipea kujutis ning graveeritud suurelt üle kivi: *“Im Herbst 1820 wurde hier der letzte Wolf Schleswig-Holsteins erschossen.”* Tähelepanuväärne on asjaolu, et kivi paigaldati hundisõprade kodulehe andmetel hundi arvatavasse surmamise asukohta alles 2009. aastal.¹⁰ Samas väitis informant, kes oli selle ettevõtmise üks algatajaid, et tegu on ajaloolise kiviga, mis oli võssa kasvanud ja mille peal oli halvasti loetav sõnum ja et kivi tuli korda teha. Kivi paigaldas praegusse asukohta kohalik hundisõprade ühing *Freundeskreis Freilebender Wölfe* koostöös firmaga *Wildpark Eekholt*.

1.2. Huntide tagasitulekut tervitavad kivid

Huntide tagasituleku tervituseks on Saksamaa hundisõprade ühingule teadaolevalt püstitatud kaks kivi (aastatel 2005 ja 2008) – ehk nüüd

⁹ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfstein-bei-brokenlande>

¹⁰ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/historische-orte> Vaadatud 15.05.2025.

juba teistsuguse sõnumiga hundikivi kui ajaloolised kivid – ning tinglikult ka kolmas, mis haakub kaudselt uute kivide tähendusväljaga (kivi nimega *Wolfspfade*¹¹). Üks selline erandlik hundimonument asub Saksimaal Muskaueri nõmmel, kuhu paigaldati 2005. aastal maikuus kivi huntide tervituseks – selle peal olev kiri tähistab esimest huntide pesakonda aastast 2000: “*Jahr 2000 – Wolfe in Deutschland*” ehk “Aasta 2000 – hundid Saksamaal” (Sprenger 2009: 179, vt Joonis 6). Sprenger ja Masius on rõhutanud selle olulisust, tõdedes: “Kivi püstitamisega pöörati vana jälitamistraditsioon ümber” (Masius, Sprenger 2012: 15).

Joonis 6. Huntide tagasituleku puhul püstitatud mälestusmärk Muskaueri nõmmel.¹²

¹¹ Ehk “Hundirada”, paigaldati maastikule aastal 2000, mil tuvastati ka Saksamaa esimene ametlik kari kutsikatega. See fakt annab kivile omalaadi teatepulga tähenduse, tähistades huntide liikumismarsruudi olemasolu Venemaalt Euroopasse läbi Saksamaa. <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfspfade>

¹² <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-in-der-muskauer-heide>

2. Hundikivide analüüs

Jana Sprenger toob välja, et süstemaatiline huntide hävitamine algas Saksamaal juba Karl Suure ajal, kes seadis 813. aastal ametisse kaks hundikütti (Sprenger 2009: 182). Alates keskajast riiklikult organiseeritud jahid jõudsid kulminatsioonini 16. ja 17. sajanditel (Frech, Georgy, Sprenger 2017: 28). Hunte püüti igal viisil – hundiundade, mürgi, lõksudega, samuti ajujahi meetodil ning ergutuseks oli preemiasüsteem. Huntide põhipopulatsioon oli 17.–18. sajandiks põhiosas tolelaegsel Saksamaal hävitatud (samas). Diskursus, mille osaks sai “paha hunt” ning soov temast majanduslikel kaalutlustel lahti saada, kujunes Saksamaal välja sajandeid tagasi.

Sarnaselt Saksamaale kasutati suures osas Mandri-Euroopas jõuliseid võtteid ning õnnestus läbi sajanditepikkuse võitluse “hundinuhtlusest” lahti saada.

Diskursuse muutus ehk ökosüsteemi kui terviku käsitlemine hakkas tasapisi levima 20. sajandil teisel poolel ning kasvas koos looduskaitsealade laienemisega kogu lääne kultuuriruumis ja mujalgi maailmas. Hundi kui liigi väärtust hakati taas mõistma ja tema mainet prooviti rehabiliteerida kogu Lääne kultuuriruumis – tänapäeval valdav bioloogilise mitmekesisuse diskursus väärtustab kogu ökosüsteemi tervikut. Seetõttu on ka huntide naasmine Saksamaale ajendanud mitmete eri valdkondade teadlaste uurimusi, mis pööravad tähelepanu eri aspektidele elanikkonna suhtumises uustulnukatesse. Mitmed neist tõendavad, et suur osa sakslasi pooldab hundi tagasitulekut, nt WWF-i küsitluse kohaselt (WWF 2014) rõõmustas ligi 71 protsenti elanikkonnast selle üle, et hundid on kodumaal tagasi.

Üks huntide tagasitulekut Saksamaale dokumenteeriv ülevaade esitab küsimuse “*Warum jetzt?*” ehk “Miks just nüüd?”. Ja vastab ise:

Kas Saksamaa on metsikumaks muutunud? Kas hunt on oma käitumist muutnud? Ei! [...] Viimastel aastakümnetel on end muutnud hoopis Euroopa ise, kus looduskaitsemeetmete elluviimine on andnud võimaluse huntide samm-sammu järel tagasipöördumisele. (Frech jt 2017: 4)

Kahekümne esimesel sajandil väärtustatakse hunte Saksamaal

elurikkuse osana ning nende asurkondade taastumisele aidatakse kaasa läbi rangete looduskaitsemeetmete. Samas ei saa väita, et hunti vaenlaseks ja kahjuriks pidav diskursus on täiesti kadunud või unustustehõlma vajunud. Alljärgnev hundikivide analüüs võimaldabki avada nende omavahelisi suhteid ja seda, kuidas teatud märgikandjate ja nende tõlgenduste kaudu üht või teist on võimalik esile tõsta või alal hoida.

2.1. Kultuurimälu avaldumine hundikivides ning semiokriisist tulenevad tähendusnihked

Üheks monumentide funktsiooniks on talletada kultuurimälu. Ajaloolisi hundikive kui minevikust pärit tekste maastikul võib vaadelda ideoloogilise sõnumi kandjana, milles avaldub sajanditetagune suhtumine hunti ning arusaamine, kuidas toonaste seisukohtade järgi peaks konfliktlooma kui probleemiga tegelema.

See mõtteviis on tänaseks Euroopa kultuuri keskselt domineerivalt positsioonilt tõrjutud ning asendunud elu mitmekesisusele ja looduskaitsele keskenduva diskursusega. Ent tõrjumine ei tähenda kadumist. Juri Lotman käsitleb tuumstruktuuride liikumist kultuurimälu piirides tuuma–perifeeria teljel kui rännet ning näitab, et päriselt vana ei kao, vaid taandub äärealale; selle mehhanismi abil toimub kultuuris dialoog kahe erineva kommunikatsioonipartneri vahel, millest sünnib uusi tähendusi; ühtlasi võib vana tuumstruktuur taas nihkuda kultuuri domineerivasse keskmesse (Lotman 2022: 160). Siinkohal on oluline esile tuua Lotmani tähelepanek, et kultuuriruumi semiosfääri üks tunnuseid on semiootiline ebaühtlus, mis laseb erinevaid tekste omavahel kokku põrgata:

Ebaühtlusele ühel struktuuritasandil lisandub tasandite segunemine. Semiosfääri reaalsuses on keelte ja tekstide hierarhia harilikult häiritud: nad põrkavad omavahel kokku, nagu asuksid ühel ja samal tasandil. Tekstid osutuvad ümbritsetuks keeltega, mis neile ei sobi, neid endid dešifreerivad koodid aga võivad üldse puududa. (samas, 157)

Seega korraga võivad käibel olla nii uued kui vanad tekstid. Antud juhul näeme, et vanem, ajalooline hundiga seotud diskursus, on

praeguseks tõrjutud kultuurimälu äärealadele, aga on piirkondi, kus vana diskursus on veel aktuaalne ja enesestmõistetav, näiteks eespool nimetatud Schortensi linn, mille koduloolased hooldavad hundivõllast tema algse tähenduse säilitamise vaimus.

Teisalt on uus diskursus nihkunud kultuuri tuumikusse, mille domineeriv jõud on väljakutse vanale. Seda näeme taas Schortensi hundivõlla pikaaegse hooldaja suhtumises, kes leiab, et ajaloolise monumendi sõnum on igati õige ja kooskõlas tegelikkusega (hundid on pahad – murravad lambaid), ent samal ajal on ta teadlik uue diskursuse survest näha asja teisest vaatenurgast. Usutluses esitatud küsimuse peale, kas huntide kohaletulek on muutnud kohalike suhtumist neisse, vastab ta:

Praegu on nagu kaks “parteid” [...] Talumehed soovivad, et hunti siin poleks, looduskaitstjad soovivad, et hunte aina juurde tuleks. Hunte on nüüd väga palju, neid peaks maha laskma, aga looduskaitstjad ei luba. [...] me ei tohi sugugi praegu avalikult uhked olla oma hundivõlla üle. Aga hundid murravad lambaid ja veiseid. Kohalikud soovivad, et hundid siit kaoks või tapetaks ära.

Usutletava hinnangul on hundid ohtlikud eelkõige majandusliku kahju tekitajatena ja ajaloolist tegu – hundi oksatõmbamist – ei tõlgenda ta hundilaiba rüvetamisena, vaid kommenteerib, et oksa tõmmati susi selleks, et näidata ohu möödumist. Vana hundivõlla ja kivi sõnumit tõlgendab Schortensi informant vastavalt ajaloolisele hoiakule – et hundist oli vaja lahti saada. Ajaloolist hoiakut aitab kinnistada võlla keskne asupaik linnakeses ning kultuurilooline väärtustamine – võllas on jõudnud lausa koduloolaste logo peale kui oluline vaatamisväärsus linnas (vt Joonis 7).

Tasub välja tuua ka asjaolu, et tekst mälestuskivil aitab ülal hoida kihte kultuurimälust. Kuigi enamasti edastab tekst vaid fakti, millal hunt surmati ja kelle poolt, osutab see konstateeriv tekst kivil ikkagi teatud sündmuste väärtustamisele mälu osana.

Risti vastupidine suhtumine on aga teise, Brokenlande kivi hooldajal, kes on ise hundisõprade ühingu pikaaegne liige. Ehkki ka tema väärtustab vana ja aitas päästa hävingust ühte ajaloolist kivi metsa sees, tegi ta seda teisel põhjusel. Kivi roll on tema hinnangul olla hoiatuseks tulevastele põlvedele ja tõendiks mineviku taunitavast käitumisest:

[...] see [kivi] oli ju täiesti võssa kasvanud. Midagi polnud peaaegu näha. Siis ühest metsaseltsist keegi küsis minult, kas neid kive peaks alles hoidma? Ja siis ma vastasin neile, et oleks tore, kui neid saaks alles hoida, sest nad meenutavad varaseid aegu ja me peame vanade mälestuste eest hoolt kandma. Kuna näiteks on ju ka sõdurite hauad alles, neid hoitakse ka. Miks ei võiks seda teha hundikividega. Isegi kui need on negatiivsed, kuna nad tapeti, siis ma leian ikkagi, et tegu on vana ajaga ja need peaks alles hoidma. Kakssada aastat tagasi ajasime hundid minema, aga – kas see asi on praegu muutunud?!

Brokenlande informandi tõlgendusest on näha aktiivset monumendi ümbermõtestamist, samas aga ka eeldust, et säärane muutunud tõlgendus on ka ilma monumendi enast muutmata enesestmõistetav. Selle olukorra selgitamisel võib abi olla ka Eero Tarasti “semiokriisi” käsitlusest (Tarasti 2015: 139). Semiokriis ilmneb aktiivsel tähendusloome perioodil, mille tunnuseks on kultuuri väliste märkide kokkusobimatus kultuuriliste suurte muutustega (samas). Sellisteks välisteks märkideks võivad olla ka monumendid. Semiokriis osutab väliste märkide – antud juhul monumentide – ja domineeriva diskursuse kokkusobimatusele. Semiokriis on nagu segadus, mis ei saa kesta kaua ja olla kultuuri põhiseisund, vaid üleminekuetapp. Lähtudes sellest võib kivide tõlgendusele vihjavate kommenteerivate tahvlite puudumist käsitleda kui ühte semiokriisi ilmingut – kui korraga on ajalooliste kivide tõlgendamisel käibel mitu diskursust, siis pole lihtne aru saada, kes kuidas parasjagu kive tõlgendama hakkab. Kitsamalt vaadates ilmnesid semiokriisi tunnused vestluses Schortensi koduloo uurijast hundikivi hooldajaga, kes tajus vana monumendi sõnumi sobimatust uue diskursusega ja survet väljastpoolt seda muuta. Surve selleks tuli praegu kultuuriruumi keskmes paikneva elurikkuse ja looduskaitse poliitika diskursuse ideoloogia näol. Tarasti sõnul ilmneb probleem ka olukorras, kus soovitakse tagasi pöörduda möödaniku seisundi juurde, mis on aga võimatu, kuna arengut ei saa selles kontekstis tagasi pöörata (samas).

Brokenlande kivi hooldaja, ei ilmutanud isiklikke segadusemärke kivi tõlgendamisel – ta leidis sujuvalt vanadele kividele uue diskursuse raames uue tõlgenduse. Pärimise peale ta aga möönis, et teised ei pruugi seda mõista: “Nad ei võta neid kive veel tõsiselt,” kommenteeris ta. Selle järelduse ütles ta välja aga alles siis, kui sai ta tähelepanu korduvalt juhitud asjaolule, et suvaline inimene, kes pole

teemaga tuttav ja leiab metsas jalutades ajaloolise hundikivi, võib endiselt seda tõlgendada kui hallivatimeeste üle võidutsevat mälestusmärki. Võiks öelda, et informant väldib semiokriisi sellega, et näeb kivi teatavat antimonumenti, samas ei arvesta ta, et kõigile pole kivi antimonumentaalsus mõistetav.

Joonis 7. Moto “Treulich während Väter Erbe”, tõlkes: “Truult hoides esiisade pärandust”. Schortensi kodulooürijate seltsi logol (vasakul)¹³ ja sama moto Schortensi hundikivil asuval tahvil üleval servas (paremal)¹⁴ Foto autor: Jens Hennings

2.2. Hundikivid kui dialoogilised ja antimonumentaalsed vastumonumendid

Monumendiuurijad Stevens, Franck ja Fazakerley sõnul on traditsioonilised monumendid reeglina mingit nähtust kinnistavad, kas ülistades teatud sündmust või isikut või ideoloogiat (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 722). Antimonumentaalsed rajatised erinevad traditsioonilistest mälestusmärkidest vähemalt ühe tunnuse alusel viiest: teema, vorm, asupaik, külastaja kogemus ja tähendus (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 722). Nad meenutavad ajaloo tumedamat poolt ning on kangelase asemel keskendunud kannatajatele (Stevens,

¹³ <https://hv-schortens.de/der-wolfsгалgen/>

¹⁴ <https://www.freundskreiswoelfe.de/wolfsгалgen-oestringfelde>

Franck, Fazakerley 2012: 723). Et antimonumentaalseid väljendusviise on juurde tulnud ning vastumonumendi mõiste on alates 1990. aastatest laia kasutuse tõttu muutunud liiga ebatäpseks (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 719), siis lahendusena näevad nad vastumonumentide jagamist kahte suurde kategooriasse: antimonumentaalsed (*anti-monumental*) ning dialoogifookusega vastumonumendid (*dialogic*) (Stevens, Franck, Fazakerley 2012: 719).

Dialoogifookusega vastumonumentide näiteid on ülnimetatud autorid toonud paikadest, kus monument-vastumonument asuvad lähestikku, et viimane nii-öelda kommenteeriks esimest. Hundikivide puhul on teisiti – dialoogifookusega vastumonumendid ei asu lähestikku kividele, mida nad kommenteerivad. Aga vastumonumentideks võiks neid ikkagi pidada, kuna nad siinkohal vanade hundikivide ajaloolist suhtumist korrigeerivad. Ehkki nad asuvad maastikul ajaloolistest kividest kaugel, on sel mõjuv põhjus – hundikivide üheks iseloomulikuks tunnuseks on seotus inimese ja hundi konkreetse kohtumispaigaga, mille tõttu proovitakse kivid paigaldada võimalikult lähedale sündmuse toimumispaigale. Sellele viitavad tihti tekstid kivil, kirjeldades, mis antud kohas kunagi toimus. Uued kivid kasutavad sarnast tähistamisstrateegiat – viitavad täpselt samamoodi sellele kohale maastikul, kus hunti on kohatud. Võimalik, et uute kivide paigaldajad järgisid traditsiooni teadlikult ning seeläbi rajasid dialoogi sooviga vastumonumendid, kommenteerides seeläbi ajaloolisi hundikive.

Ajaloolised hundikivid võivad aga sattuda kahte rolli korraga: olla nii vastumonumendi rollis ehk antud juhul keskenduda hundile kui kannatajale, kui ka traditsioonilise monumendi rollis, mis ülistab ajaloolise hundidiskursuse ideoloogiat, mille kohaselt oli hea neist lahti saada. Kivi staatus oleneb vaatajast – kas ta näeb seda hoiatava vastumonumendina või ajaloolise hundidiskursuse ideoloogiat ülistava kivina ehk traditsioonilise monumendina. Brokenlande kivi üks kordategijatest, üks usutletutest, näeb vanas kivil hoiatust ja asitõendit:

Viimane hunt maha lastud, viimane teder maha lastud, viimane merikotkas mahalastud – kuulda on, et see kõik on inimese põhjustatud. Ja see on koht, kus inimene öelda võib – see on hoiatuseks. Muidu poleks meil üldse mingeid tõendeid selle kohta hilisemate põlvkondade jaoks.

Antud juhul on kannataja rollis hunt, kes surmati. Usutletav väitis ka, et vana kivi on väärtuslik, kuna on kindlaks asitõendiks, et Saksamaal olid kunagi väga hundivaenulikud ajad. See omakorda kinnitab, et usutleja nägi neid kive antimonumentaalsena. Hundisõprade kodulehel on Brokenlande kivi uue tõlgenduse kohta ka kommentaar: “Selles paigas ei mälestata enam ainult viimase vabalt elava hundi mahalaskmist 1820. aastal, vaid see paik olgu ka märgiks uuest algusest.”¹⁵ See on tõestus, et kivi on endiselt ajaloolise diskursuse kandja, aga samas saanud antimonumentaalse vastumonomendi rolli kasutajakogemuse muutuse tõttu.

Kivi enda juures kahjuks aga kommentaari ei ole. Kuna kivi pole hoiatus- või leinamonumendina loodud, vaid omandanud selle rolli ümbertõlgenduse käigus kohalike hundisõprade hulgas, võiks selle tõlgenduse nähtavakstegemiseks olla monumendi juures täiendav selgitus.

2.3. Huntide agentsus hundikivide tähendusväljade mõjutajana

Et esile tõsta teiste liikide ehk mitte-inimeste (*non-human*) toimet keskkonnas, on abiks agentsuse mõiste. Morten Tønnessen tõdeb ülevaateartiklis agentsusest, et kuigi “agendi” ja “agentsuse” mõiste määratlemisel puudub laiapõhjaline konsensus, siis enamik biosemiootikuid nõustub elusorganismi puhul peamiste tunnustega, milleks on: 1) eesmärgipärasus, 2) organismist lähtuv aktiivsus, 3) semioosi olemasolu ning 4) tegutsemisvabadus (Tønnessen 2015: 140). Piiritlen käesolevas töös agentsust kui hundi iseseisvat toimevõimet. Hundi agentsuse tunnistuseks on kõigepealt vanad hundikivid ise – hundi soov ja võime inimesele kuuluvaid koduloomi murda, mis tegi ta kardetavaks majandusliku kahju tekitajaks. Kuna inimene puutus peamiselt kokku hundi häirivate omadustega, jäid võsavillemi teised aspektid varju, nagu näiteks koht ökosüsteemis ja tema roll väljaspool inimesega seotud alasil.

Ajalooliste kivide puhul näeme, et nad esindavad inimese vaadet hundile kui nuhtlusisendile läbi inimese-eluslooduse konfliktiprisma. Hundi teisi tähendusi ökosüsteemis nad ei peegelda, vastupidi, üks

¹⁵ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsstein-bei-brokenlande>

vana hundikivi tekst lausa süüdistab hunti metsloomade mürdmise pärast ja mõistab selle hukka, kuigi tegu on hundi loomulike saakloomadega.¹⁶ Seevastu uued, 21. sajandil huntidele pühendatud kivid, näevad hundi omailma laiemalt.

Kui hallivatimehed Saksamaale tagasi tulid, asustasid nad oma vana kodumaa kiiresti. 2000. aasta esimesest pesakonnast alates on tänaseks asurkond kasvanud rohkem kui pooleteist tuhande pealiseks. Mälestused huntidest olid rahval passiivses mälus ning hundi agentsus liigutas semiosfääri piirimaile taandunud vanad kultuurimälu osad taas kultuuri tuuma, aktiivmälu osaks. Siiski, sellega seoses tuleb mainida, et hundi agentsus Saksamaal ei saanud enne avalduda, kui kultuuris toimus diskursuste muutus: hundivaenulik suhtumine tõrjuti kultuuri keskmest mälu äärealadele ja asemele liikus elurikkust jaatav diskursus. Alles seejärel sai hunt Saksamaale elama asuda ja käivitada rida sündmusi, mille üheks tagajärjeks oli ka eespool kirjeldatud semiokriis. Nimelt põhjustas hunt kui agent varjusurma vajunud vana diskursuse ärkamise. Kuna reaalsest hundist oli jäänud vaid mälestus, polnud inimesed aktiivselt saanud ka huntidesse oma suhtumist väljendada. Tema naasmisega elavnes mõnes paigas ka vana hoiak – nagu nägime Schortensi linna hundivõlla hooldajatest koduloohuviliste puhul. Teisal aga käivitas susi vanade lugude ümbermõtestamise protsessi – esiteks paigaldasid inimesed tema auks kaks uut tervitavat kivi ja teiseks tekkisid Saksamaale ka tõelised hundisõbrad ja -uurijad, kes temaga kohtuda soovisid/soovivad.

Hundi agentsuse näitamise kaudu saab ka põhjendada, miks hundikivid on reeglina püsitatud kaugele metsa sisse. Nii ajalooliste kui uute hundikivide puhul on oluline konkreetne paik, kus hunt kohtus inimesega ja sai selle tagajärjel surma. Aga et alati pole asi surmamises, siis toon siinkohal näiteks ka ühe ajaloolise väga huvitava sõnumiga kivi, mis tähistab viimase võsavillemi silmamist teatud paigas – Markkleebergis nägi keegi viimaseid hunte 1720. aastal ja

¹⁶ Brandenburgi liidumaa monumendil *Wolfssäule im Wald bei Doberlug-Kirchhain* aastast 1958 (algne sammas pärines aastast 1846) on muuhulgas kirjas: “[...]Kuna ta talvel metsloomade hulgas suurt kahju põhjustas, tapeti ta 17. märtsil 1846. aastal ajujahi käigus kolme kuuliga.” <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfssaule-doberlug-kirchhain>

selle mälestuseks paigaldati 20. sajandil postament (Joonis 8).¹⁷

Joonis 8. Leipzigi lähedal Markkleebergis asuv mälestusmärk viimastele huntidele, keda 1720. aastal seal kandis olla nähtud.

Kokkuvõte

Saksamaal on seoses huntide naasmisega käimas aktiivne vana pärandi übermõtestamise aeg ja see kajastub ka huntidega seotud mälestusmärkide tõlgendustes. Kuigi käesoleva artikli analüüs keskendus vaid paarile hundikivile, oli nendegi pinnalt võimalik välja tuua neli ajalooliste kivide tõlgendust, mis eksisteerivad samaaegselt: 1) traditsiooniline triumfeeriv kivi, 2) hoiatuskivi möödaniku poliitika kohta, 3) asitõend loomade kadumise kohta, 4) esiisade mälestus. Usutavasti oleks võimalik leida ka teisi tõlgendusviise, kus domineerib näiteks vaade kivile kui väärtuslikule vanale skulptuurile. Monumendid ise on püstitatud toetamaks ühte kindlat sõnumit ja ühte diskursust, ent segaduste ajal sünnib kultuurimälu kihtide liikumise tulemusena uusi tähendusi. Nii ongi toimunud hundikivide tähendusväljade avardamine ning nad võivad toimida nii hoiatusmärkidena kui ka monumentidena, mis domineeriva bioloogilise mitmekesisuse diskursuse taustal aitavad alal hoida hundi kui vaenlase kuvandit.

¹⁷ <https://www.freundeskreiswoelfe.de/wolfsdenkmal-in-markkleeberg>

Võib-olla on tegu teatud üleminekuperioodiga, mis taandub varsti ajalooliste kivide ühetaolise tõlgenduse poole, olgu siis kas hoiatuskividena või ajalooliste triumfikividena.

Ühtlasi kinnitab hundikivide analüüs, et Saksamaal eksisteerib korraga mitmeid inimese-hundi vaheliste suhete diskursusi. Ajaloolises plaanis on võimalik märgata nende diskursuste nihkeid tuum-perifeeria teljel, kuna kaasajal on esiplaanile tõusnud bioloogilise mitmekesisuse diskursus. Säärane nihe võib samas põhjustada semiokriisi, kui vanad monumendid ei ühildu enam uute väärtuste ja tähendustega.

Siin tulevad mängu ka uued hundikivid, mis tervitavad huntide tagasitulekut Saksamaale ja on omalaadses dialoogis vanade kividega, mõjudes seeläbi dialoogiliste vastumonumentidena, mis kommentaarivad ajalooliste kivide sõnumitega seotud diskursust.

Lisaks on huntide endi agentsus mõjutanud vanu hundikive otseselt – loomade saabumine vanale kodumaale seadis küsimärgi alla vanade monumentide (“viimasele hundile”) tõlgendusviisi. Nii huntide tuleku kui ka uue tõlgenduse taustaks on bioloogilise mitmekesisuse diskursuse levik. Selle raames võivadki kohalikud hundisõbrad kohati üllatuslikult tõlgendada vanu hundikive risti vastupidi ehk mineviku hoiatustena, minnes mööda kivi algsest sõnumist. Seda ei peaks siiski tegema, sest tuleviku uuringute seisukohalt on oluline silmas pidada, et ajalooline asjade käik ja küsimus “miks nii läks?” – pidades silmas loomaliigi hävitamist – jääb sel juhul fookusest välja. Ajaloolised monumendid aitavad sellele küsimusele vastuseid leida ja sunnivad analüüsima hundivaenu tekkimise ja kinnistamise põhjuseid. Kui taolist tagasivaadet möödanikule ei tehta, võibki juhtuda, et “hüpatakse üle”, minnakse otse kivide uustõlgenduse juurde ning endistest triumfikividest tehakse leinamonumendid. See tendents on juba praegu aimatav, kuna tuntuimad viimasele liigiesindajale püsitatud kivid maailmas – nt eespool nimetatud viimasele jaapani hundile – on just nimelt järelehuüde-monumendid, vanu hundikive võib nendega samas võtmes käsitleda ning jätta varju nende algse tähenduse.

Kirjandus

- Bellentani, Federico 2021. *The Meanings of the Built Environment: A Semiotic and Geographical Approach to Monuments in the Post-Soviet Era*. (Semiotics, Communication and Cognition. Volume 24.) Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Bellentani, Federico; Panico, Mario 2016. The meanings of monuments and memorials: toward a semiotic approach. *Punctum. International journal of semiotics* 2(1): 28–46.
- Frech, Annika; Georgy, Nicola; Sprenger, Jana 2017. Der Wolf – Ein Wildtier kehrt zurück. *Informationsdienst Naturschutz Niedersachsen I*. Niedersächsischer Landesbetrieb für Wasserwirtschaft, Küsten- und Naturschutz. Niedersachsen.
- Jørgensen, Dolly 2018. After None: Memorialising animal species extinction through monuments. – N. Cushing, J. Frawley (eds.). *Animals Count: How Population Size Matters in Animal-Human Relations*. Routledge Environmental Humanities, 183–199.
- Krzyżanowska, Natalia 2015. The discourse of counter-monuments: semiotics of material commemoration in contemporary urban spaces. *Social Semiotics* 26(5): 465–485.
- Land, John 2023. Synthesizing collective memory and counter-memory in urban space. *Urban Geography* 44(5): 1011–1020.
- Lotman, Juri 2022. Semiosfäärist. – Lotman, Juri. *Mida inimesed õpivad*. Tartu: Ilmamaa, 149–171.
- Masius, Patrick.; Sprenger, Jana 2012. Die Geschichte vom bösen Wolf – Verfolgung, Ausrottung und Wiederkehr. *Natur und Landschaft* 87(1): 11–16.
- Mihai, Mihaela; Thaler, Mathias 2024. Environmental commemoration: Guiding principles and real-world cases. *Memory Studies* 17(6): 1378–1395.
- Sprenger, Jana 2009. In der Muskauer Heide: Ein Denkmal für den Wolf. – B. Hermann, U. Stobbe (eds.). *Schauplätze und Themen der Umweltgeschichte*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 179–189.
- Stevens, Quentin; Franck, Karen A.; Fazakerley, Ruth 2012. Counter-monuments: the antimonumental and the dialogic. *The Journal of Architecture* 17(6): 951–972.
- Tarasti, Eero 2015. *Sein und Schein. Explorations in Existential Semiotics*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Tommaso, Milani M.; Richardson, John R. 2023. Discourses of collective remembering: contestation, politics, affect. *Critical Discourse Studies* 20(5): 459–476.
- Tønnessen, Morten 2015. The Biosemiotic glossary project: Agent, agency. *Biosemiotics* 8: 125–143.

- van Dijk, Teun A. 2015. Critical discourse analysis. – D. Tannen; H. E. Hamilton; D. Schiffrin (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. John Wiley & Sons. 466–485.
- WWF 2014. WWF-Umfrage: Mehrheit ist “ProWolf”. <https://www.wwf.de/2014/februar/wwf-umfrage-mehrheit-ist-pro-wolf>

MÄRKAMISI

In memoriam Igor Černov

Suurt nähakse kaugelt. Kas oleme piisavalt kaugel, et näha igavest ja mitte jätta kahe silma vahele elusat elu? Kas ei suru me ajaloole peale seda, mida seal pole olnud? Ja kas ei jäta meie kuhtuv ja üha ükskõiksem mälu kahe silma vahele eredad individuaalset elukogumust, mis on eneseküllane ja väärtuslik iseeneses?

(Černov 2002: 19)

Küsimus õpetaja ja õpilase vahekorra humanitaarteaduses on iseenesest fantastiline. Kui ma õpetan näiteks füüsikat, annan ma õpilastele tavaliselt edasi otsest informatsiooni.

Humanitaarteadustes käivad tõde ja isiksus koos, tõde ja autoriteet on tegelikult üks ja seesama. Õpetaja määrab väärtuste süsteemi, annab oma eeskujuga kas positiivse või negatiivse kogemuse. Humanitaarias on tõde alati personifitseeritud. Ma ei võta omaks ainult õpetaja isiksust, vaid ka tema kogemuse ja väga palju sedagi, mis ei ole üldse seotud konkreetse teadusharuga, kus ma olen tema õpilane.

Võtan omaks ka oma õpetaja käitumise teravates ja ohtlikes situatsioonides, tema vahekorra võimuga, selle, kuidas ta oskab ennast kaitsta ja kunas ta muutub agressiivseks.

(Männiste, Tiiu; Černov, Igor 1998: 5)

Semiootika osakonna esimene juhataja Igor Černov oli ere isiksus, kes jättis tugeva jälje mitte ainult Eesti semiootikale ja laiemalt humanitaarmaastikule, vaid ka oma vahetutele õpilastele – nii vastloodud osakonna enda tudengitele kui ka semiootika loengutel osalenud teiste erialade üliõpilastele, samuti aga juba enne osakonna loomist Černovi mõjusfäärist osa saanutele. Avaldame siinkohal valiku Černovi eri aegade õpilaste meenutustest¹ ning Igor Černovi tööde täiendatud bibliograafia.

¹ Varasemaid Igor Černovile pühendatud kirjutisi: Salupere 2013; Pilv 2013; Ruthenia 2003, 2013, 2023, 2025; Randviir, Sütiste, Kull 2025; Torop 2025.

Visandeid õpetajast

Anti Randviir, semiootika 1. lend 1997. aastast

Igor Černov (18. märts 1943 Oktjabrski küla Gorki oblastis – 21. märts 2025 Joensuu) kujundas kuni 1990. aastate teise pooleni väga olulisel määral Eesti semiootika maastikku ja oli selle liikumapanevaks jõuks. Černovi võib meenutada mitut koostoiminud aspekti korraga silmas pidades: tema tegevus Eesti semiootika arendamisel, tema aktiivsus maailmasemiootika areenil ning tema isikupära suhtluses inimestega. Seejuures iseloomustas kõiki tema tegemisi ja lävimisi hingestatus, impulsiivus, siirus ja energia, mis võis realiseeruda kummalgi pool emotsionaalset nulli.

Černov õppis Tartu Ülikoolis professor Lotmani käe all vene kirjan-duse kateedris eriprogrammi järgi ja oli muuhulgas Lotmani esimese struktuurapoeeetika alase erikursuse ainuke kuulaja. Oma tööd Tartu Ülikoolis alustas Černov üliõpilasena juba 1962. aastal. 1966. aastal lõpetas ta ülikooli vene filoloogia erialal lõputööga “Vene kroonikakir-jutaja maailmatunnetus” ja kaitses 1975. aastal kandidaaditöö “Vene barokiajastu kirjanduskultuur: uurimisviisid ja -meetodid”; mõlema töö juhendajaks oli Juri Lotman.

Černov kujunes kiiresti J. Lotmani paremaks käeks nii väljaannete toimetamisel, semiootika-alaste kokkusaamiste korraldamisel kui kon-taktide loomisel. Just Igor Černov, toona alles kolmanda kursuse üliõpi-lane, sõitis Tartu vene kirjanduse kateedri esindajana 1963. aastal Mosk-vasse ja tegi sealsetele semiootikast huvitunud teadlastele ettepaneku koostööks. Sellest visiidist sai alguse Tartu–Moskva semiootikakool-kond ja kuulsad semiootika suvekoolid Käärikul. Nähes Igor Černovis enda mantlipärijat semiootikas, pöördus Juri Lotman oma elu lõpul tema (ning vene kirjanduse osakonna juhataja Ljubov Kisseljova) poole palvega jätkata tema ja Zara Mintsi elutööd: hoolitseda semiootika ja vene kirjanduse osakonna käekäigu eest, pidades sellega eeskätt silmas inimeste hoidmist ning usalduse, sallivuse ja suuremeelsuse säilitamist suhetes. Oma isikupärase esprii ja sädemega kandis Igor Černov neid väärtusi kuni oma aja lõpuni.

Semiootika institutsionaliseerimise katsed Tartus algasid juba J. Lot-mani päevil, mil semiootikalaborit püüti arendada näites Rahvusvahe-liseks Semiootika ja Vene Kultuuriajaloo Instituudiks (J. Lotmani taotlus aastast 1990, mis oli Černovi koostatud) või Balti Semiootikakeskuseks (J. Lotmani taotlus aastast 1991, mis oli Černovi koostatud). Lõppkokkuvõttes, nagu me teame, sai just Igor Černovi töö kaudu teoks

semiootikaosakonna loomine 1992. aastal Tartu Ülikoolis. Professor Černov oli semiootikaosakonna esimene juhataja kuni aastani 1997; tema kujundas esimese semiootika ja kulturoloogia õppekava ning luges ise ka suurt osa semiootika kursustest.

Vaadates, kuidas on semiootika õppekavad aja jooksul arenenud, jääb silma nii mõnigi oluline tunnus, mis on õppekavu iseloomustanud algusest peale. Esiteks loodi esimesed õppekavad tõepoolest Tartu semiootikatraditsiooni vaimus selles mõttes, et nende baasiks oli nii semiootika kui ka vene kultuuri spetsiifikale keskendumine. Ühtlasi tõi see üsna iseenesestmõistetavalt kaasa suunitluse interdistsiplinaarsusele, mis kindlasti oli Černovi üks akadeemilisi lemmikmõisteid ja -põhimõtteid. See interdistsiplinaarsus sai väljenduse Černovile omases semiootilises orienteerituses Lääne märgiteaduslikele suundumustele: juba esimeses õppekavas (1992) sisalduvad ained, nagu kognitiivne semiootika ja sotsiosemiootika. Teine oluline moment: Černov jagas Lotmani arusaama, et semiootika ei peaks jääma üksnes teoreetiliseks, vaid leidma ka rakendust. Seetõttu leiame õppekavades algusest peale ained nagu kultuuritekste mõistmine, vene mentaalsuse kultuurilugu, valitud kultuurirajalood, tavakäitumise semiootika. Kolmanda olulise nüansina tuleb märkida, et Černovi kureeritud õppekava oli semiootika *ja* kulturoloogia õppekava: see pani aluse nii põhimõttelisele teoreetilisele interdistsiplinaarsusele kui ka uurimisobjektide paljususele, mis osutus muuhulgas peagi oluliseks ka üliõpilaste uurimistööde jaoks. Černovi parandi neljandaks tunnuseks, mis struktureerib semiootika osakonda tänaseni, oli kultuuri-, bio- ja sotsiosemiootika kui uurimis- ja õpetamissuundade esile toomine eesmärgiga avardada osakonna distsiplinaarset haaret – mitte niivõrd nende suundade vahele piiri tõmbamiseks. Ilmselt on neid punkte veelgi.

Semiootika õppekava arendamine oli loomulikult keeruline tegevus, kuna erksatele visioonidele vaatamata sai ainekursuste pakkumisel lähtuda peamiselt n-ö saadaolevast lektorimaterjalist. Seetõttu toimusid pidevad läbirääkimised ka TÜ muude üksustega ja kolleegidega, kelle hulgas peamiselt filosoofid, teoloogid, lingvistid, psühholoogid. Tehti omavahelisi bartertehinguid loengute osas, millele eelnesid planeerimised ja visioonitamisid semiootikaosakonna “konkus”. Viimane oli tõepoolest uberik, 10-ruutmeetiline huumorikild keeltemaja 3. korruse “naistevetsu kõrval”, nagu Černov armastas rõhutada, kui juhendas külalisi Tartu kuulsusrikka koolkonna asukohta leidma. Tagantjärele ei ole tuvastatav, kuidas mahtus sellele pinnale üldse ära neli töölauda, osakonna raamatukogu ja riidekapp. Pole arusaadav seegi, kuidas tulid nõupidamistest teiste osakondade kolleegidega (eeskätt Arvo Krikmanni

ja Kalle Kasemaaga) üleüldse eluga välja semiootikaosakonna kaastöötajad (eesotsas Ulvi Urmiga), sest need olid ühtaegu nii jutu- kui ka suitsutoad, mistõttu uksest sisse astudes ei olnud paksu vine tõttu näha viie meetri kaugusel asuvat akent. Černovi suitsulembusest said osa üliõpilasedki, sest ta suitsetas ka loengutes, eriti juhtus seda pisema kuulajaskonnaga loengutes või seminarides; mööndusena võidi nendel kordadel küll akengi avada...

Mis puudutab Tartu semiootika traditsioonilist ainelist kitsikust, siis sellestki tõi osakonna välja Černov. Nagu osakonna raamatukogu, mille nimekirjas oli peamiselt isiklike annetustena saadud paarkümmend nimetust (aastail 1992–1995), hakkas ka tervikruum paisuma, jõudes Tiigi tänavale, sotsiaalteaduskonda saabununa lõpuks umbes kuue eraldi toani. See oli täielik revolutsioon, ja tegelikult tähendas see ka semiootika praktilist institutsionaliseerumist. Sinnamaani pidi visionäär esitama TÜ juhtkonnale taotlusi, et välja vahetada mädanenud “aknaraam, mis on väga vana” (palvekiri aastast 1994), “remontida kolm pöördtooli” (palvekiri samast aastast), “eraldada täiendavad summad, et osta neli laualampi” (palvekiri aastast 1993). Osakonna rahamured hakkasid lahenema pärast seda, kui Černov, kes ei pidanud paljuks teostada New Yorgis isiklik kohtumine George Sorosega, sai osakonnale toetuse Avatud Eesti Fondilt. Sellest positiivsest avantüürist sai alguse osakonna raamatukogu, ja see on järjekordne Černovi edulugu, millest said kasu mitte ainult semiootikaosakonna üliõpilased, vaid liialdamata suur hulk Eesti intellektuaalset seltskonda ja ajalugu üleüldiselt. Semiootikaosakonna raamatuid kasutas tegelikult mitte ainult semiootika tudengkond, vaid terve Tartu Ülikool, isegi niinimetatud akadeemiaga külgnevad tegelased ja institutsioonid. Viisid, kuidas neid raamatuid osakonda saadi, võivad tänapäeval näida lausa anekdootlikud (nt toodi neid kohvrisk müügiks ja vaatamiseks, umbes nagu hr. Kippel Oskar Lutsu teostes), aga selline oli elu semiootikaosakonna esimestel eluaastatel.

Raamatumaailmaga kursisolek on kindlasti teada kõigile, kes Černoviga kokku puutusid. Ta orienterus selles nii suurepäraselt, et jättis paljud ahhetama, oli selles väga suureks abiks kõigile, kes teda tundsid. Veel palju aega enne seda, kui ta osakonna raamatukoguga algust sai teha, oli ta enda korter tegelik varamu, kust ta õpilased abi said – korter, mis oli sisuliselt vooderdatud klassikaliste, aga ka uudsete teostega alates kirjandusteooriast kuni semiootikani. (Tagasi mõeldes on muidugi huvitav, et tema kogus nn kirjanduslikke alliktekste palju ei leidnud, nt “Hamleti” oleks ta pidanud avalikust raamatukogust laenutama.) Kõik, kellel oli au seal viibida, said sellest kogust osa, samas imestades selle üle, kuidas professorihärra sellest pealtvaatajale märki-

misväärselt segadusest oskas alati leida ja välja tõmmata teose, mida justnimelt vaja oli. Tõesti, raamatutes orienteerumine, kirjanduses alati kaasaegne ja teadevõle oli talle omane ja tudengitele sageli nii-öelda elupäästev. Tagantjärele pole isegi arusaadav, kuidas oli ta nõukogudeaegsetes keeleõppetingimustes suutnud viia oma keeleoskuse ja -teadlikkuse niisugusele tasemele, et ta tõepoolest orienterus suurepäraselt väga mitme keeleruumi teostes. See on imelik, aga nii see oli.

Igor Černov oli Rahvusvaheline Mees. Vallates suurepäraselt inglise keelt toimis ta vahendajana Tartu ja läänemaailma vahel, esindades algul peamiselt J. Lotmanit, hiljem aga laiemalt kogu Tartu semiootikat nii suhtluses tuntud lääne teadlastega, rahvusvahelises organisatsioonides kui ka lihtsalt osalejana rahvusvahelistel semiootika-alastel kogunemistel. Oli loomulik, et see kõik toimus suuresti tänu isiklikele kontaktidele. Semiootikaosakonna loomine sattus 20. sajandi semiootika “kuldajastule”, miska rahvusvaheliste kontaktide kaudu sündisid pikaajalised sidemed praktiliselt kõigi tolle- ja hilisemaaegsete semiootikakorüfeedega. Nende sidemete kaudu arenes semiootika õpetamine Tartus (väga suur hulk loengukursusi semiootika absoluutsete tippude esituses), semiootikaosakonna raamatukogu (isiklikud annetused) ning ka Tartu semiootika eksportimine läände. Viimane toimus suuresti tänu sellelegi, et Černov ei kartnud oma õpilasi n-ö tundmatu kohas vette visata, saates neid rahvusvahelistele konverentsidele ettekandeid pidama. Tudengitele oli see mitmekülgne kogemus: ühest küljest oli konverentsidel ettekande pidamine vaid mõni semester semiootikat õppinule hirmutav ellujäämisõppetund. Teisalt oli see ajastu, mil semiootikakonverentse polnud palju, mis tähendas, et nendel osalesid teadlased, kellega senimaani oldi kokku puutunud ainult raamatutes, loengutes või unenägudes. Konverentsidel istusid nad tudengite ettekannete ajal auditooriumis... Oli hüpnootiline kogemus leida, et nimede taga ongi reaalselt olemasolevad inimesed; nendega loodi sidemed, mis jätkasid Černovi algatatud koostööd lääne semiootikutega, kuid viisid selle uude aega ja ruumi, uutesse valdkondadesse ning ka uute põlvkondade vahele. Võibolla teadlikult, võibolla mitte, ent see oli viis, kuidas Černov tagas Tartu semiootika kestlikkuse ühe väga olulise toimetemehhanismi.

Kui Tartu semiootikatraditsiooni algmetes sisaldasid Kääriku suvekoolid, millele alusepanemisel Černov osales, siis pärast semiootikaosakonna tudengkonna tekkimist utsitas ta omakorda neid taoliste kogunemistega jätkama. Nõnda toimus 1995. aastal Saarljäre suvekool Põlvamaal, kus osalesid tartlased, Černovi Kääriku- ja eakaaslase Sergei Nekljudovi õpilased Venemaalt, mõned lätlased ja poolakad. Konverentsidel osalemise kogemusele lisandus nende organiseerimise kogemus;

hoogu sai juurde Tartu semiootika rahvusvaheline võrgustumine. Samuti hakkas tudengite “vetteviskamistehnika”, mida Černov heatahtlikult ja koostööaltilt rakendas, vilja kandma mitmesuguste tunnustuste näol (preemiad Teaduste Akadeemialt, Vabariigi Presidendilt, rahvusvahelistelt organisatsioonidelt). Peab ilmselt meenutama seda mõju tudengitele, mis puudutas üleüldist suhtumist inimesesse kui sellistesse. Just nimelt see arusaam, et õpilaste, õpetajate, kolleegide ja sõprade vahel võivad olla tegelikud head sidemed, kandus ka semiootikatudengite vaate- maailma. Infovahetus osutus võimalikuks ka suunal õpilaselt õpetajale. See ei olnud toona tavaline. Praktilises elus hakkas see rakenduma näiteks ka selles, et vastsete tudengite puhul ei pidanud ta õpilased enam võimalikuks niinimetatud “rebaste retsimist” sel moel, et noviitsidele oleks suppi pähe kallatud või neid muul moel alandatud. Sai alguse traditsioon, mis ilmselt oli Tartu Ülikooli mitmesaja-aastases ajaloos tõesti esmakordne: n-ö vanemad kolleegid-õpilased pakkusid uutele tudengitele hoopis võimaluse end intellektuaalselt tõestada. See võib näida tänapäeval lihtsana, kuid toona oli see aken, kust uutele tudengitele avanes just nimelt positiivne vaade nii oma erialale kui ka rahustatud tulevikule. Põhimõte “kolleeg = õpetaja = õpilane = kolleeg” rakendus nii-öelda päriselus. Seda võib kindlasti nimetada lotmanliku teadusesse suhtumise traditsionaliseerumiseks. Igor Černovi hoiak vastse semiootikaosakonna tudengite suhtes peegeldas sedasama tähelepanu, mida talle oli osutanud tema õpetaja Juri Lotman. Muuhulgas tähendas see, et piir õpilase, sõbra, kolleegi ja õpetaja vahel kaotas suures osas tähtsuse ning teadvus- ja teadmisvoog võis olla erisuunaline.

Igor Černovi puhul ei ole võimalik öelda, et tema “tähelend algas” semiootikaosakonna loomisega aastal 1992. Selle asemel tuleb nentida tema aastatepikkust tööd nii semiootika kui teaduse arendamisel kui ka sellega kaasnenud distsiplinaarse teadvustamise ja institutsionaliseerimise teel. See polnud kerge, sest uue osakonna rajamisel polnud tal olla ei lektoreid ega üliõpilasi. Sestap on fenomenaalne, et Černov saavutas lühikese ajaga nii ühe kui ka teise. Ta suutis tekitada ajaloo ja semiootika labori ning vene kirjanduse kateedri pinnalt semiootikaosakonna ning tekitada sinna üliõpilased. Peame meelde jätma selle, mis oli temas üks ülimuslikke põhimõtteid: kui tahad, siis saad. Igor Černov viis Tartu semiootika maailmaskeenele, sealhulgas Eesti kui sellise Rahvusvahelisse Semiootika Assotsiatsiooni.

Saarijärve suvekool 1995, foto autor teadmata. Tagareas vasakult: Märt-Matis Lill, Aleksei Maškov, Piret Vaher, Artis Kursulis, Andres Kõnno, Ilja Utehhiin, Anti Randviir, Jan Levtsenko, Igor Černov. Esireas vasakult: Martin Kanovsky, Andrei Koval, Anne Öuerna, Jekaterina Poljakova, Janet Narkevich, Oksana Gavrišina, Elin Sütiste

Thursday, Aug. 10.

12.30-13.30	Arrival, accommodation	
13.30-15.00	Lunch	
17.00-18.30	Opening	
18.30-19.00	Sauna	
19.30	Dinner	

Friday, Aug. 11.

8.30-9.00	Breakfast	
9.00-10.00	Peeter Tammeveski II 5 Irina-Protopopova II 2	<i>Some aspects of developmental psychology in cultural semiotics</i> <i>Practical hermeneutics as psycho-technical tool</i>
10.00-11.00	Oleg-Beljakov II 4 Ivar-Tamm II 4	<i>The experience of interpretation of St. Gregory Palama's definition of life</i> To be specified
11.00-11.30	Coffee	
11.30-12.30	Aleksei Moskov II 3 Ilja Kuchеров II 5	<i>Organismic concepts in biology and philosophy</i> <i>Complementarity of conceptual means in plant cover description</i>
12.30-13.30	Annar-Alas II 5 Valdur Mikita I 3	<i>Analysis of "Winnie-the-Pooh"</i> <i>Word play: An analysis from the semiotical point of view</i>
13.30-15.00	Lunch	
15.00-16.00	Hillar-Saul II 5 Anne Õuema II 2	<i>Vygotski and semiotics</i> <i>Deviation as evaluation: Semiotic aspects</i>
16.00-17.00 (Academic lecture)	Kalevi Kull Mikhail Lotman	<i>J. v. Uexküll and J. Lotman: Some aspects of Tartu semiotics</i>
17.00-18.00	Elin Sütiste I 2	<i>Musical semiotics: Process of interpretation from the culturological point of view</i>
18.00-19.00	Round table	<i>Semiotic strategies and discourses</i>
19.30	Dinner	

Saturday, Aug. 12.

8.30-9.00	Breakfast	
9.00-10.00	Kiur Aarma II 3 Anna-Rafaeva I 2	<i>Camp-pastiche: Theoretical framework</i> <i>Structural-semiotic aspects of folklore motives</i>
10.00-11.00	Anti Randviir II 4 Oksana Gavrishina II 2	<i>Ideal as a modelling fiction of culture: The case of the city</i> <i>Cultural image as a sign</i>
11.00-11.30	Coffee	
11.30-12.30	Artis Kursulis II 4 Lauris-Kaplinski I 4	<i>The changing of cerebral asymmetry between two levels of semiosis</i> To be specified
12.30-13.30	Piret Vaher I 2 Ilya Outekhine II 5	<i>Theatrical semiosis: The Actor</i> <i>Face in humans as a semiotic category</i>
13.30-15.00	Lunch	
15.00-16.00	Jan Levchenko I 4 Olga-Sudajeva II 2	<i>The language of Tartu semiotics: Towards the compiling of contextual vocabulary</i> To be specified
16.00-17.00 (Academic lecture)	Igor Černov II 4	<i>Semiological habitus</i>
17.00-18.00	Jekaterina Poliyakova I 2	<i>Semiotics of theatricality</i>
18.00-19.00	Round table	<i>Greening semiotics: new grounds, new objects</i>
19.30	Dinner	

Sunday, Aug. 13.

8.30-9.00	Breakfast	
9.00-10.00	Andres Kõnno II 4 Maria Nekljudova II 2	<i>Technological breakdown as catastrophe</i> <i>Ritual functions of a scandal</i>
10.00-11.00	Meevo Ruus I 3 Narkevich, Janet II 2	<i>Politological semiotics: An attempt of semiotic interpretation of independence</i> To be specified <i>Technology & geographical landscape</i>
11.00-11.30	Coffee	
11.30-12.30	Tiit-Neorkõiv I 3 Martin Kanovsky II 3	<i>Interpretation in history</i> <i>Carnival and semiosis</i>
12.30-13.30	Marek Tamm I 4 Tiit-Aleksejev I 3	<i>Dynamics of Medieval culture</i> <i>The concept of borderline in Medieval culture</i>
13.30-15.00	Lunch	
15.00-16.00	Andrej Koval II 4 Roman-Voitikhovich I 4	<i>Formulae expressions in Indo-European</i> <i>Semiotics of meter</i>
16.00-17.00 (Academic lecture)	Jelena-Grigorjeva II 2	<i>The tasks of semiotics in the age of postmodernism</i>
18.00-19.00	Brain storm	<i>Is it possible to formulate a new program for semiotic research?</i>
19.30	Dinner	

Saarlärvel 10.–13. augustil 1995 toimunud semiootika suvekooli kava.

Elin Sütiste, semiootika 1. lend, lõpetas 1998

Igor Černov andis semiootika osakonnale selle esimese juhatajana teatava häälestuse: kaose ja korra, efekti ja sügavuse vahel võnkuva põhitooni (1990ndate üldine metsik vaib oli sellega muidugi üsna kenasti kooskõlas, aga ei avaldunud samasuguse jõuga sugugi mitte igal pool ülikoolis). Küll kahaneval ja muunduval kujul, aga siiski põhjapanevalt olulisena on see põhitoon kandnud semiootika osakonda minu meelest tänaseni.

Erinevalt oma hilisematest kursakaaslastest, kes astusid Tartu Ülikooli 1993. aasta sügise eksperimentaalse, nelja eriala ühendvastuvõtu² käigus, asusin mina tol sügisel õppima inglise filoloogiat. Oma eriala ainete kõrval sattusin esimesel ülikooliaastal kuulama Mihhail Lotmani kursust “Vene mentaalsuse ajaloost” ja lugema Juri Lotmani “Kultuuri-semiootikat” ning minu maailmapilti raputas lokaalse tähtsusega plahvatus: sain teadlikuks, et eksisteerib selline valdkond nagu semiootika ja et seda on võimalik siinsamas ülikoolis õppida. Juri Lotman ise aga, kellega olin riivamisi kokku puutunud külaskäikudel oma endise klassiõe Maria-Kristiina Lotmani juurde, transformeerus – umbes nagu Clark Kent Supermaniks – Maria vanaisast Eesti kõige kuulsamaks teadlaseks ja kaasahaaravalt põneva raamatu autoriks. Paraku suri Juri Lotman just tolsamal 1993. aasta sügisel, ent see ei kõigutanud minu järgmiseks kevadeks küpsenud plaani: vahetada eriala.

Seega otsisin 1994. aasta kevadel üles keeltemaja kolmandal korrusel asunud semiootika osakonna ning rääkisin seal olnud autoriteetse olekuga elavaloomulise meesterahvale (loe: Igor Černovile) oma soovi ära. Černov kuulas, esitas küsimusi, ja läks siis üle inglise keelele, küllap selleks, et teha kindlaks, kas inglise filoloogiat õppiv inimene inglise keelt ikka üldse mõistab (et olin eelnenud õppeaasta veetnud vahetusõpilasena USAs, siis sellega muret ei olnud). Meie vestluse lõpupoole küsis Černov, kas ma semiootika osakonna noormeestega ka lävin. Seda ma ei teinud, tol hetkel ei tundnud ma veel ühtegi teist semiootikatudenti (ma ei saanudki Černovi reaktsioonist aru, kas see läks kirja pigem pluss- või miinuspunktina). Igatahes lõppes “vastuvõtukatse” sellega, et sain ülesande: kui loen suvel läbi (kuulmise järgi kellegi Dilly või Dealy) sissejuhatuse semiootikasse, siis võin sügisel tulla. Mõningase otsimise peale leidsin Tallinnas Teaduste Akadeemia raamatukogust John Deely

² Inspiratsioon seesuguse ühendvastuvõtu korraldamiseks võis tuleneda üleüldiste 1990. aastate struktuuriliste muutuste seas esile kerkinud ideest, mida mainib koostaja Olev Must filosoofiateaduskonna 1992. a teatmiku saatesõnas: “Nimelt kogub elujõudu idee mitte võtta lähitulevikus üliõpilasi enam üksikutele erialadele, vaid teaduskonda kui tervikusse” (Õppekavad 1992: 3).

raamatu "Introducing Semiotic" (1982) ja närisin end sellest suve jooksul läbi.³ "Introducing Semiotic: Its History and Doctrine", mis esimeses osas annab ülevaate loogika ajaloost märgiteaduse vaatepunktist ja teises osas esitab semiootikateooria kui iseseisva uue paradigma alused, oli 19-aastasele minule lugemiseks korralik katsumus, sest pehmelt öeldes puudus mul selle mõistmiseks ettevalmistus.

Keeleõppes peetakse efektiivseks meetodiks keelekümblust; sarnane kümbustusmeetod oli iseloomulik ka semiootikaõppele osakonna algusaastatel. Tagantjärele tundub, et sageli oli see puhas juhus ja õnnemäng, mis otsustas, kes jäi pinnale, kes mitte. Akadeemilises ookeanis teadlikult ujumist ehk oskust teoreetilisi tekste lugeda, refereerida, seostada, argumentatsiooni arendada, teadusteksti kirjutada jms meile kuigi süstemaatiliselt ei õpetatud. Katse ja eksitus ning huupi rabelemine saadetuna pidevast uppumishirmust vaheldusid harvade (tihti illusoorsete) selgushetkedega, kui korra viiks mingi taipamine, õnnestus üürikele hetke jooksul näha maailma harjumuspärasest erinevalt, "läbi semiootiliste prillide". Need hetked mõjusid lummavalt ja tekitasid sõltuvust, soovi kogeda millegi mõistmisega kaasnevat mõtlemisstruktuure raputavat nihet ikka uuesti. Tuleb tunnistada, et 1994. aasta suvel Deely sissejuhatuse kallal higistamine katartilise selguseni ei viinudki, aga õnneks sügisel enam Černov selle vastu huvi ei tundnud.

Võimalt keerulistena näivate tekstide lugemine aga jätkus osakonna loengutes ja seminarides. Ehkki semiootikat oli endiselt raske mõista, tohutud lüngad teadmistes ja lugemuses andsid endast tunda pidevalt, siis tasapisi see semiootilisest vaatepunktist maailmanägemise võime vist ikkagi arenes. Sellest, et mingi areng toimub, sain aga aimu hoopis mujal: kui osalesin nüüdseks oma kõrvaleriala, inglise filoloogia kursustel, näiteks keeleteooria või inglise keele ajaloo loengutel, märkasin oma meeldivaks üllatuseks, et saan enam-vähem kõigest üsna lennult aru. Kui enamik mitte-semiootikuid näis samal ajal loengus piinlevat ja/või igavlevat, oli minul hoopis põnev, ja erialale spetsiifilisemad filoloogilised detailid, mida semiootika loengutes mõistagi ei käsitletud, asetuisid loogiliselt ja sundimatult üldisematesse raamistikesse. Filoloogiakursustest oli omakorda abi semiootikas: seal omandatud teadmised aitasid kaasa semiootika teoreetiliste kontseptsioonide mõistmisele, siduda abstraktsevõitu mõisted ja lähenemised konkreetse materjaliga. Mis aga ei tähenda, nagu oleks mul semiootika osakonnas õpetatavaga edaspidi oluliselt kergem olnud: lugeda antud tekstid ja loengutes käsitletu käisid minu mõistmisvõimest pidevalt ees.

³ Võimalik, et Černov pidas tegelikult silmas J. Deely raamatut "Basics of Semiotics" (1990).

Černovi (nagu ka teiste õppejõudude) seatud latt oli aga tõepoolest kõrge. Nagu teada, oli Černov juba kolmanda kursuse tudengina Moskvat külastades andnud käivitava tõuke Tartu–Moskva koolkonna tekkimisele; neljandal kursusel sai tema uurimus “Mudeli probleemist ilukirjanduses ja kirjandusteaduses” (Černov 1964) tudengitööde konkursil esimese auhinna. Ning kui Černov 1975. aastal oma väitekirja kaitses, andis see põhjust Mihhail Lotmani ülivõrdeliseks ülevaateks ülikooli ajalehes:

I. A. Černovi väitekirja kaitsmist võib nimetada igas mõttes ebatavaliseks. Mitte sellepärast, et mõlemad oponendid olid doktorikraadiga – NSV Liidu Teaduste Akadeemia vene kirjanduse instituudi (Puškini maja) vanemteadur, filoloogiateaduste doktor A. M. Pantšenko ja TRÜ professor, filoloogiateaduste doktor L. N. Stolovitš; samuti mitte sellepärast, et väitekirjale lisatud kasutatud kirjanduse nimestik koosnes ligi tuhandest nimetusest kõigis peamistes Euroopa keeltes (mõlemad oponendid märkisid, et nimestik pole mitte lihtsalt “lisatud”, vaid töötab väitekirjas “aktiivselt”, peegeldades kaitsja uurimuste reaalselt mahtu); ega ka mitte sellepärast, et saabunud vastukajade seas oli kiri akadeemik D. S. Lihhatšovilt, kes hindas I. A. Černovi tööd erakordselt kõrgelt. Kaitstava väitekirja ebatavalisus seisnes aspektis, mille autor teaduskraadi taotlemiseks esitatud töös valis.

Valides uurimuse teemaks vene baroki kirjanduse, ei võtnud I. A. Černov fookusesse mitte 17.–18. sajandi alguse ajaloolis-kirjanduslike tekstide analüüsi, vaid vene ja slaavi baroki temaatikat *analüüsivate uurimuste analüüsi*. Seesugune küsimuseasetus oli [...] erakordselt uudne, värske ja terav. [Oponent] A. M. Pantšenko tõstis esile I. A. Černovi väitekirja originaalselt, üdini uurimuslikku iseloomu. Oponendi arvates annab I. A. Černovi töö olulise panuse kirjandusteaduse metateooria loomisse, aitab korrastada terminoloogiat ja pakub välja vene baroki erakordselt selge mudeli. Prof. L. N. Stolovitši [...] meelest on töö oluliseks tugevuseks metodoloogiline teravus ja kõrge teaduslik küpsus.

Mõlemad oponendid rõhutasid, et I. A. Černovi töö tulemusi peavad edaspidi kindlasti arvesse võtma nii vene baroki kirjanduse uurijad kui ka õppejõud. (Lotman, M. 1975: 1)

Meie tudengitena ei olnud Černovi varasema akadeemilise karjääri hiilgehetkedega küll lähemalt kursis, kuid tema eruditsioon kumas läbi igal sammul. See avaldus sundimatult, lenneldes, paistis justkui Černovi kaasasündinud omadusena – isegi kui õppejõud andis mõista, et selle taga on aastatepikkune töö. Nii mõnelgi korral märkis Černov muiates, et teadlase peamine töövahend on tagumik, ehk teisisõnu: tulemuseni viib raamatute taga istudes kogunenud staaž.

Peeter Torop on meenutanud, et enne oma esimese akadeemilise loengu pidamist 1975. aastal ta üksjagu närveeris. Trepil kohatud filosoofiaõppejõud Rem Blum olevat aga noore õppejõu muret leevendanud,

väites, et “ka kõige parema loengu informatsiooniline väärtus läheneb nullile. Ainus, mis üliõpilases püsima jääb, on õppejõu suhtumine ainesse” (Torop 1999: 365). Üliõpilaste õpetamine – võiks isegi öelda, kasvatamine – suhtumise ja eeskaju kaudu iseloomustas kindlasti ka semiootika osakonna algusaastate õpet (küllap iseloomustab tänagi, aga toona lausa rõhutatult). Igor Černov oli selles meister, ehkki ei saa öelda, et teised semiootika õppejõud oleksid hallimatena mõjunud. Kuid Černov põles eriti ereda leegiga, sütitas ja vaimustas; puudujääki noore kuulaja võimes kõike intellektuaalselt haarata korvas loengust saadud immerssiivne kogemus,⁴ mis ajapikku settis teatud hoiakuks või vaimuseks, mille suur osa noori semiootikuid vähemal või rohkemal määral omaks võtsid. Järgijate jaoks oli sel kahtlemata ka ilmselgeid miinuseid nii vaimse tervise (võis kergesti viia läbipõlemiseni) kui ka praktilise akadeemilise elu mõttes. Mäletan, et kui olime Tartu semiootikute kambaga 1996. aastal teel Imatrasse, enamiku tudengite jaoks elu esimesele väliskonverentsile⁵, omandasin Černovi mõjuväljas viibides ettekujutuse, kuidas dieti tehakse konverentsiettekannet: ettekanne valmib vahetult enne konverentsi, seda kirjutatakse ja viimistletakse teel olles, rongis ja laeva peal, ning mõistagi ka öösel vastu esinemist. Esinemine ise aga ei ole mingi tuim paberilt mahalugemine, vaid etendus, kus oluline osa on espiiril ja improvisatsioonil. Mis mulle ehk samasuguse selgusega veel kohale ei jõudnud, oli asjaolu, et mis on lubatud Jupiterile, ei pruugi olla jõukohane härjale. Edaspidi ainult süvenenud veendumus, et iga akadeemiline etteaste, olgu suuline või kirjalik, peab ühtaegu ütlema midagi tarka ja originaalset, publikut kütkestama ja mõjuma värskest, hakkas paraku akadeemiliste tööde valmimist takistama ning läks aastaid, enne kui õppisin usaldama ka teistsugust lähenemist: artikleid ja ettekandeid võib (on ehk isegi soovitav) komponeerida rahulikult, alustades ammu enne tähtaega; iga etteaste ei pea ilmtingimata särava teemandina publikut rabama, vaid võib olla ka lihtsalt üks

⁴ Černov ei avaldanud seesugust mõju mitte ainult tudengitele ega mitte ainult akadeemilistes ringkondades, vaid hoopis laiemalt. Näiteks Vaino Vahing on kirjutanud koosviibimisest Jaan Kaplinski ja Tiia Toometi maamajas 1971. a jaanuaris (osalejate seas olid veel Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel, Jüri Allik, Marju Lauristin, Maimu Berg, Peet Lepik jpt): “Černov rääkis suure õhinaga kolm tundi järjest kultuurist. Pikalt Levy-Straussist [Lévi-Straussist], keda ma polnud lugenud ning arvatavasti ka teised mitte. Černov suitsetas pidevalt, näitles kohati. Tekkis tunne, et ilmselt räägib ta paremini kui kirjutab. Eruditsioon oli võrratu, vaimutses teravalt” (Vahing 1993: 13).

⁵ “Signs as communication and dialogue”, the 4th Biannual Congress of the Nordic Association for Semiotic Studies, Imatra, Soome, 14.–16.6.1996.

korralikult läbimõeldud sisukas mõte. (Praktikas, tuleb tunnistada, omandan seda teist lähenemisviisi senimaani; ikka tuleb ette, et ettekantav materjal valmib vahetult enne esitamist ja artikkel viimaseks võimalikuks tähtjaks või veel hiljem.)

Semiootika õpetamine Tartu Ülikoolis 1992–1997

Oma kunagiste õpingute meenutamine on osutunud selle ajastu ja Tartu semiootika kronoloogia rekonstrueerimiseks, sest nagu selgus, oli selles (vähemalt minu jaoks) üksjagu valgeid laike. 1960.–1970. aastatel tegeldi Tartus semiootikaga vene kirjanduse osakonnas, semiootika osakonna tekkimiseni kulus veel ligi kolm aastakümnet – ehkki pingutusi selles suunas tehti korduvalt. “Idee luua Tartus semiootikakeskus tekkis Lotmanil juba 1964. aastal. [...] Kuni ametlikku otsust semiootika laboratooriumi avamise kohta ei olnud, otsustas Lotman avada semiootikakabineti ning palus selle jaoks saata oma Moskva ja Leningradi kolleegidel vastavat kirjandust. Ühiskondlikel alustel sai selle kabineti laborandiks Igor Tšernov, kes õppis eriprogrammi järgi semiootikat” (Salupere 2016: 59, 60). Lotmani initsiatus semiootikakeskusest täitus (osaliselt) alles 1983. aastal, kui loodi ajaloo ja semiootika laboratoorium, mis eksisteeris Linnart Mälli juhtimisel kuni aastani 1991. Siis sai sellest orientalistikalaboratoorium (toimis kuni 1994. aastani), nii et semiootika jäi jälle ilma institutsionaalse toeta ja Lotman otsustas luua semiootikaosakonna (Salupere 2016: 60).

Semiootika osakonna asutamise koosolek toimus 1992. aasta suvel J. Lotmani kodus (Torop 1998: 14). 1992.–1993. õppeaasta alguses semiootika osakonda veel ametlikult ei eksisteerinud; see avati 1. veebruaril 1993 vastavalt ülikooli nõukogu otsusele 18. detsembrist 1992 (Kull, Salupere, Torop, Lotman 2011: 331). Siiski käivitus juba 1992. aasta sügisest esimene semiootika ja kulturoloogia õppekava, esialgu vene ja slaavi filoloogia osakonna ühe eriharuna baaseriala ehk vene filoloogia kõrval (teisteks eriharudeks olid vene keel, vene kirjandus, slaavi filoloogia ning poetika ja tõlketeooria) (Õppekavad 1992: 66). Eriharu ained lisandusid peeriala kohustuslikele ainetele; õppetöö toimus vene keeles. Semiootika ja kultuuriteooria eriharu sisaldas ootuspäraste ainete (nt “Sissejuhatus semiootikasse” või “Sissejuhatus kultuuriteooriatesse”) kõrval ka selliseid nagu “Kognitiivne semiootika” ja “Kultuuriteooria ja filosoofia”:

SEMIOOTIKA JA KULTUURITEOORIA ERIHARU**1. Alamaste**

1. Proseminar (kursusetööga).
2. Sissejuhatus semiootikasse.
3. Sissejuhatus kultuuriteooriasse.
4. Semiootika ajalugu (põhietapid).
5. Arvutiõpetus.
6. Teaduse loogika ja metodoloogia.
7. Erikursus(ed).
8. Valikkursus(ed).

2. Keskaste

1. Seminar (kursusetööga).
2. Semiootika ajalugu.
3. Kultuurilugu.

71

4. Kognitiivne semiootika.
5. Tänapäeva filosoofia.
6. Sotsiosemiootika.

3. Ülemaste

1. Postseminar.
2. Vene kultuurifilosoofilise mõtte ajalugu.
3. Vene historiograafia.
4. Erikursus(ed).
5. Kultuuriteooria ja filosoofia.
6. Valikkursus(ed).
7. Diplomitöö.

Vene ja slaavi filoloogia eriala semiootika ja kulturoloogia eriharu ained 1992. a (Õppekavad 1992: 71–72).

1993. aasta kevadeks oli niisiis olemas iseseisev semiootika osakonna nime kandev akadeemilis-institutsionaalne üksus ja avatud semiootika professor, mida täitis Igor Černov (Struktuur 1993 aprill: 11). Füüsiliselt tähendas semiootika osakond sel ajal üht tuba toonases keeltemajas, aadressiga Ülikooli 18a–307. Värskest loodud semiootika osakonda “viidi üle vene kirjanduse kateedrist semiootika korraline professor Igor Černov, vanemõpetajad Mihhail Lotman, Peeter Torop ja Irina Avramets, semiootika laboratooriumist teadurid Vera Stolvitš, Tatjana Kuzovkina ja Jelena Grigorjeva ning maailmakirjanduse kateedrist

professor Juri Lotman.⁶ Et osakonna juhiks sai Igor Černov, oli üpris loomulik. Igor oli ju Tartu semiootikaga ühes olnud 1960ndate algusest peale, juba tudengiajast. Peetrile, kes samuti oli pikka aega Lotmani kateedris olnud, oli Igor ametlikult diplomitöö juhendajaks, seitse aastat vanemana.” (Kull 2016: 127–128). Peeter Torop on aga juhtinud tähelepanu ka n-ö tõrvatilgale meepotis, sest “semiootika osakonna asutamise 1992. a tõmmati piir läbi aastakümneid kestnud terviku, J. Lotmani poolt formeeritud vene kirjanduse kateedri. Tartu Ülikooli tekkis kaks J. Lotmani nimega seotud allasutust. 1993. aasta oli kõige raskem, sest J. Lotmani lahkumine tekitas ühelt poolt pingeid pärandi ümber, teiselt poolt aga avas tuleviku” (Torop 1998: 16; vt ka Kull 2022: 129).

Järgmisel, 1993.–1994. õppeaastal (s.t aastal, kui toimus eksperimentaalne ühisvastuvõtt semiootika, filosoofia, psühholoogia ja sotsiaaltöö erialale), kandsid ülikooli ametliku teatmiku andmeil semiootika ainete loengupidamise põhiraskust Mihhail Lotman (“Vene filosoofilis-religioosne mõte XIX–XX saj.”, “Luule kui semiootika”) ja Irina Avramets (“Semiootika ajalugu”, “Kultuuriteksti mõistmine”, “Bütsants ja Vana-Venemaa: genees ja tüpoloogia”) (Loengud 1993/1994: 177–178). Samal ajal pidas bioloogia-geograafiateaduskonnas ökofüsioloogia õppetoolis Kalevi Kull kursust nimega “Biosemiootika” (Loengud 1993/1994: 40).⁷ Ent nagu selgub 1993. aasta sügisel ülikooli astunute mälestusest, pidas kohe sügissemestrist peale tegelikult loenguid ka osakonna juhataja professor Igor Černov ise. Semiootikat sai nüüd esimest korda ajaloos õppida eesti keeles.⁸

1994. aasta sügisest oli juba võimalik astuda eraldi semiootika ja kulturoloogia õppekavale. 1994.–1995. õppeaasta teatmikus sisalduvad Černovi kursused “Sissejuhatus semiootikasse”, “Sissejuhatus kultuuri-teooriasse”, “Valitud peatükke kultuurifilosoofiast” ja koos kolleegide Mihhail Lotmani, Irina Avrametsi ja Peeter Toropiga plaanitud kursus

⁶ 1993. aasta 1. novembri seisuga kuulusid semiootika osakonda korraline professor Igor Černov, lektorid Irina Avramets, Mihhail Lotman, Jelena Pogosjan ja Peeter Torop, teadurid Jelena Grigorjeva ja Vera Stolovitš ning vanemla-borandid Tatjana Kuzovkina ja Ulvi Urm (Struktuur 1993 sügis: 45–46).

⁷ Kalevi Kull on meenutanud, et “sügisel 1993 lugesin Tartu Ülikoolis bioloogia-osakonnas esimest korda kursust *Biosemiootika*”, peagi lisati “Biosemiootika” juba semiootika õppekavva (Kull 2022: 126–127). TÜ teatmiku andmeil käsitleti semiootikat tol õppeaastal ülikoolis veel Luule Epneri kursusel “Teatri- ja draamauurimise meetodid I” ja Harald Peebu kursusel “Kirjanduse uurimise meetodid” (Loengud 1993/1994: 111, 118).

⁸ Õppeaastatel 1996/1997 kuni 1999/2000 sai semiootikat õppida nii eesti kui vene keeles sama õppekava alusel. (Kirjavahetusest Ulvi Urmiga 3.11.2025.)

“Vene kultuuri uurimine (vene historiograafia). Kursuste puhul on ehk huvitav täheldada tänaste detailsete ainekavadega võrreldes kirjelduse nappust:

FLSE.01.001 Sisese juhatus semiootikasse			
korr. prof. Igor Černov			
■ semio:alam			2 AP (76 L)
⊕ FLSE.01.003			
Semiootika põhimõisted ja kontseptsioonid. Märk, märgisituatsioon, diskursus, tropoloogia, tõlge. Erisemiootikad: asi, raamat, mäng, linn.			
☆ 24. – 40. n.	2 L n-s		⇒ E
FLSE.01.003 Sisese juhatus kultuuriteooriasse			
korr. prof. Igor Černov			
■ semio:alam			2 AP (34 L)
Kultuuri mõiste ja kontseptsioonid. Kultuur ja loodus, kultuur ja ühiskond. Maailmamall. Kultuuri ruum. Kultuuri analüüsi kategooriad.			
☆ 1. – 17. n.	2 L n-s		⇒ E
FLSE.01.005 Valitud peatükke kultuurifilosoofias			
korr. prof. Igor Černov			
■ semio:ülem			2 AP (34 L)
⊕ FLSE.01.001, FLSE.01.003			
Loengukursuses analüüsitakse valikuliselt XX sajandi suuremaid kulturooloogilisi süsteeme.			
☆ 24. – 40. n.	2 L n-s	1 ref	⇒ E
FLSE.01.006 Vene kultuuri uurimine (vene historiograafia)			
korr. prof. Igor Černov, lektor Mihhail Lotman, lektor Irina Avramets, lektor Pjeter Torop			
■ semio:alam			2 AP (34 L)
⊕ FLSE.01.002			
Esmakordselt analüüsitakse kollektiivses kursuses arvamusi Venemaa kohta eri teadusharude seisukohalt.			
☆ 24. – 40. n.	2 L n-s		⇒ A + E

Igor Černovi kursused 1994.–1995. õppeaastal (Loengud 1994/1995: 130).

Osakonna arhiivis on säilinud Igor Černovi kiri 16. novembrist 1994 pealkirjaga “Vigade parandus kogumikus “Tartu Ülikooli loengud ja praktilised tööd” 1994/95”, mis annab teada, et lisaks kogumikus toodule loetakse semiootika osakonna üliõpilastele muidki kursuseid:

teadur (0,7 kohal) Jelena Grigorjeva loeb sügissemestris kursust (68 tundi) “Märgi teooria” inglise keeles; “Vene historiograafia” kursuse raames 4 loengust koosnevat tsükli vene keeles; kevadsemestris kursust “Tavakäitumise semiootika” (34 tundi inglise keeles + 34 tundi vene keeles).

Lektor Peeter Toropi kursuse teema on “Semiootika ja tõlkimine”.

Prof. I. Cernov ei loe kursust “Sissejuhatus semiootikasse” eesti keeles, seda kursust loeb lektor Mihhail Lotman.

“Ameerika-India kultuuride semiootika” kursust ei loe mitte Allan Espenberg vaid Julio Serna.

Sügissemestril loeb osakonna magistrand Jevgeni Gornõi erikursust “Understanding and Interpretation of Cultural Phenomena” (34 tundi, inglise keeles).

1990. aastate kesksaigaks oli semiootika õppekavast – valdavalt Igor Černovi isiklike kontaktide ja jõupingutuste viljana – kujunenud mitmekülgne, eri teaduskondadest liidetud ainetega rikastatud kooslus:

Alamaste (15)

1. Sissejuhatus kultuuriteooriasse	S	2 AP
2. Sissejuhatus semiootikasse	S	2 AP
3. Semiootika ajalugu I	S	2 AP
4. Kultuurilugu I	S	3 AP
5. Semiootika praktikum	S	2 AP
6. Kultuurilugu II	K	3 AP
7. Erikursus või biosemiootika	K	1 AP

Keskaste (60)*

1. Semiootika ajalugu II	K	2
2. Kultuuritüpoloogia ja <i>cross-cultural studies</i>	K	1 AP
3. Kultuurisemiootika	K	2 AP
4. Rahvuskultuuri blokk	S+K	20 AP
a) angloameerika (8)		
b) eesti (6)		
c) vene (6)		
5. Usuteaduse blokk	S+K	8 AP
a) VT sissejuhatus		
b) UT sissejuhatus		
c) UT kirjade eksegees		
d) Gen. 1.-12. eksegees		
e) Kristlik eetika		

6. Psühholoogia blokk	S+K	6 AP
a) sotsiaalpsühholoogia (4)		
b) isiksuse teooriad (1)		
c) keskkonnapsühholoogia (1)		
7. Sotsiaaltöö blokk	S+K	3 AP
8. Kursusetööd (2) ja eriseminar (2)	S+K	4 AP
9. Erikursused	S+K	4 AP

Ülemaste (25)

1. Politoloogia	S	3 AP
2. Tänapäevane kultuur ja ühiskond	S	3 AP
3. Bakalaureuseseminar ja uurimistöö	S+K	10 AP
4. Bakalaureuseeksam	K	5 AP
5. Erikursused	S	4 AP

Semiootika ja kultuuriteooria õppekava 1994.–1995. õ-a
(Filosoofiateaduskonna õppekavad 1995: 82–83)⁹

Tagantjärele hinnates oli see 1994.–1995. aastate õppekava erakordselt põnev ja panustas tõesti tugevalt laiapõhjalisse humanitaarharidusse. Saime osa oma erialade korüfeede, näiteks Kalle Kasemaa ja Tarmo Kulmari loengutest, lisaks oli sel ajal veel igati soositud üliõpilaste akadeemiline vabadus võtta mis tahes kursuseid üle ülikooli. See olukord ja õppekava muutus aga taas peagi, seekord üsna radikaalselt, kuna 1995. aastal toimunud ülikooli struktuurimuutuste käigus liigutati semiootika osakond filosoofiateaduskonna alt sotsiaalteaduskonda: “1994. aasta veebruaris jõudis filosoofiateaduskonna nõukogu järeldusele, et Tartu Ülikooli struktuur on sotsiaalteaduste alal tasakaalustamata ja killustatud ning pöördus ülikooli nõukogu poole ettepanekuga teha muutusi ülikooli ja sellega seoses filosoofiateaduskonna struktuuris. 1. juunist 1995

⁹ Tänapäevase üksikasjalike ja põhjalike õppe- ning ainekavade taustal torkab eriti silma toonase magistriõppe lakooniline kirjeldus (Filosoofiateaduskonna õppekavad 1995: 84):

Magistriõpe (20)

1. Teadusfilosoofia ja metodoloogia	S	2 AP
2. Aktuaalsed probleemid valitud valdkondadest	K	3 AP
3. Magistriseminar		5 AP
4. Valikkursused		10 AP

eraldusid filosoofiateaduskonnast ja liideti 1992 loodud sotsiaalteaduskonnaga psühholoogia, semiootika, sotsioloogia ja žurnalistika osakonnad.” (Teatmik 1997–98: 14). 1996. aastal kolis osakond Ülikooli tänavalt Tiigi tänavale, kunagise ühiselamu heleroheliste seintega euroremonditud ruumidesse. Sealse aja ühe eredama ja mõneti ootamatu seigana meenub erikursus majandussemiootikast, mille Černov oli kutsunud pidama akadeemik Mihhail Bronšteini. Černovi enda viimaste loengute seas ülikoolis olid 1997. aasta veebruaris peetud erikursused “Interpretatsioon ja analüüs” ning “Humanitaristika mõtlemisstiilid”. Peagi pärast seda toimus lühis, katkestus, ja Igor Černovi me enam ei näinud. Osakonnajuhatajaks sai tema asemel Peeter Torop, kes asus osakonda juhatama vähem impulsiivselt, kuid mitte vähem mõjusalt. 2006. aastal liideti semiootika osakond taas filosoofiateaduskonnaga ning mõne aja pärast koliti tagasi kesklinna, seekord teisele poole peahoonet endisesse keemiahoonesse Jakobi 2.

Ja ikkagi: midagi väga südamlikku ja elusat oli selles algusaegade rabaduses ning osakonna loomise gigantses töös, millesse panustasid kõik selle liikmed eesotsas Igor Černoviga. Nii nagu on sammhaaval kinnistunud semiootika institutsionaalne eksistents, süveneb ka seda tudeerivate üliõpilaste semiootiline maailmanägemisvõime. Semiootiline vaatenurk toimib omamoodi võluprillidena, sest muudab maailma lõpmatult huvitavaks. Laenates ühe oma teismeea lemmiku Reginald Horace Blythi sõnu: semiootika “muudab mäed mägisemaks ja orud orulikumaks, ning samas: mida madalam mägi ja mida laugem org, seda parem. Hakkame tasahaaval taipama, mida oleme ilma enese teadmata alati otsinud” (Blyth 1979[1962]: 9).

Meenutusi Igor Černovist

Andres Kõnno, semiootika 1. lend 1997. aastast

1993. aasta sügis Tartus. Filosoofiateaduskond. Esimest ja viimast korda katsetasid psühholoogia, sotsiaaltöö, filosoofia ja semiootika erialad koondvastuvõttu. Igor Černovi sissejuhatus semiootikasse 1993. aasta sügisel toimus ülikooli peahoone paremtiiva suures trepp-auditooriumis. Kunagi hiljem pole ma näinud ülikoolis istekohtade puudust. Tudengid istusid treppidel, vahel ka põrandal. Sest sissejuhatust semiootikasse loeti eesti keeles üldse esimest korda – varasematel aastatel oli see olnud puhtalt vene filoloogide (ja ilmselt ka teiste venekeelsete tudengite) pärusmaa ja privileeg. Igor Černovi nägemuses pidi semiootika õpetami-

ne ja uurimine toimuma sotsiaalteaduskonnas, lähtudes sotsiaalteaduslikest paradigmatelt ja toetama erinevaid sotsiaalteaduslikke uurimisraamistikke. Tollel mälestusväärsel sügisel, kui semiootika õpetamise raskuskese oli nihkunud eestikeelsele auditooriumile filosoofiateaduskonnas, toimus ka teine märgiline sündmus: Juri Lotmani surm. See tähendab: 1993. aasta sügisest hakati rääkima Tartu–Moskva semiootikakoolkonnast retrospektiivis. Tagantjärele hinnates oli tegemist paradigmaatilise nihkega vene filoloogias väljakasvanud Tartu–Moskva semiootikakoolkonna ajaloos: Igor Černovi loengutest kasvas välja arusaam ja teadmine semiootikast kui *sotsio*semiootikast, mis on nii vahend kui distsipliin, mis mõtestab ühiskondlikke protsesse.

Semiootika esimene lend lõpetas 1997. aasta kevadel. Nende nelja aasta vältel oli meie õppekava ilmselt ainus muutumatu üksus Černovi semiootikaseminar (tõsi, selle nimetused aastate lõikes erinesid, nt ühel semestril nimetati seda “semiopraksiseks”, teine semester oli selle nimetus lihtsalt “eriseminar”, jne), milles osalesid mitte ainult meie üliõpilased, vaid osalejate ring oli palju laiem. Metoodiliselt kujutas see endast arutelu oma uurimisobjekti leidmise ja uurimisküsimuste sõnastamise üle. Tagantjärele vaadates oli selle seminari väärtuseks ennekõike arutelukultuuri kasvatamine ja arendamine. Mida see tähendab? Absoluutselt kõik meie õppejõud alates Černovist lõpetades Peeter Toropiga kandsid meieni arusaama, et ülikoolihariduse eesmärgiks on esmajärjekorras õpetada ennekõike seda, *kuidas* ühiskonnast ja kultuurist mõelda, seda teaduslikku mõtteviisi, mille tulemusena leitakse ja määratletakse tähenduslike seoste tekkimine ja nende seoste funktsioonid ühiskonnas. See tähendas teadmist, et semiootika on metatasandi harjutus, mille esimeseks ülesandeks on mudeldada tähenduse tekkimist – ükskõik milliste vahenditega (ja seejuures ei pea tingimata kirjutama, et tegemist on *semiootilise* lähenemisega). Ja alles seejärel tuli arusaam, et õppimise ja õpetamise eesmärgiks on vahendada teadmisi traditsioonist, ajaloost, paradigmat, teooriast, esteetikast ja eetikast.

Üheks toonase semiootikaosakonna iseäraseks oli 2., 3. ja 4. kursuse üliõpilaste suunamine esinema semiootikakonverentsidele ja seminaridele. Mälestamisväärsena tasub siinkohal meenutada meie oma 1995. aasta esimest semiootika suvekooli Saarlääne ja 1996. aastal järgnenud suvekooli Järvalas Vaivari rehabilitatsioonikeskuses (koht, mis räägib palju ka selle ürituse vaimsusest), samuti erinevaid Imatra suvekoole. 1990ndate semiootikud, ehk mitte niiväga Tartus, küll aga mujal maailmas, armastasid tihti alustada juttu semiootikast tõdemusega, et “...ehkki ma ei tea misasi on semiootika, arvan ma, et...” jne. Ühel meie seminaridest võtsime teemaks ka kõnealuse väite. Miks nad nii

räägivad, mida see tähendab nn üldise semiootikaparadigma kontekstis? Černovi leebe diagnoos oli jahmatav ja oma lakoonilises sõnastuses (enam vähem) iseloomustab ehk kõige paremini nende kohtumiste vaimsust: "...neofüütidelt ei tohiks nende avastamisrõõmu ära võtta; ärge pange pahaks, las nad arvavad, et teevad midagi olulist".

1990ndate intellektuaalne õhkkond ülikoolis soodustas interdistsiplinaarsust. Niinimetatud Tulviste ülikool – nagu seda toonase rektori Peeter Tulviste järgi kutsuti – oli oluliselt rohkem *universitas* kui tänane, suhteliselt piiratumate valikutega akadeemia. Üldjuhul oli võimalik nii sotsiaalteaduskonna sees, kui lähedaste teaduskondade üliõpilastel valikaineid valida suhteliselt vabalt ja sellele erilisi kitsendusi ei seatud. Semiootika esimene õppekava kujutas endast segu Kalle Kasemaa sissejuhatusest Uude ja Vanasse Testamenti, Tarmo Kulmari usundiloost, Peeter Tulviste kultuuripsühholoogia loengutest, Henn Kääriku ja Paul Kenkmanni sotsioloogiast, Jüri Alliku ja Toomas Niidu psühholoogiast, Marju Lauristini kommunikatsiooniteooriatest, Haldur Öimu sissejuhatusest üldkeeleteadusesse – ja mis ka oluline – Wolfgang Drechsleri sissejuhatusest hermeneutikasse. Lisaks veel semiootikaosakonna enda õppejõud eesotsas Mihhail Lotmani, Silvi Salupere, Marina Grišakova, Irina Avrametsa, Jevgeni Gornõi ja Jelena Grigorjevaga, kelle pingutused olid suunatud meile Tartu–Moskva semiootikakoolkonna ajaloo ja tüvitekstide tutvustamisele. Aga mitte ainult.

Vaadates tagasi nendele umbes 30 aasta tagustele protsessidele torkab silma, et need, kes meid – lihtlabaseid bakalaureusetudengeid – toona õpetasid, olid eranditult kõik oma ala staarid. Ilmselt pädeb siinkohal juhtimisteooriast pärinev üldistus, et juhtimine ja õpetamine toimib ennekõike lähtudes isiklikust eeskujust. Tõlkes: "Kui te tahate, saate nii nagu mina, ärge jääge keskpäraseks!" Meie lennust, kes toona, 1993. aasta sügisel, seda pentsikuvõitu nelikeriala asusid õppima, on kasvanud umbes 15 doktorikraadiga teadlast, kellest enamik on ka täna ülikoolis tegevad. Lisaks mitmeid, kes ei ole tänase akadeemia liikmed, küll aga edukad enda valitud eluvaldkonnas.

Oma perekonnast ja elust Igor Černov meie – üliõpilastega – kuigipalju ei rääkinud. Me ei teadnud, kes ta on või kust ta on tulnud. Siiski meenub üks kord, kui oli juttu meie Eesti üldistest poliitilistest protsessidest. Mainisin möödaminnes, et vaat kus jama – minu vanaisa, kes oli saanud oma küüditatud ja surnud pereliikmete varade arvelt kahjutasuks posu EVPsid, ei oska nendega midagi mõistlikku peale hakata. Igor vaatas mind mõtliku näoga ning ütles (ilmselt liialdades), et pool Narva kesklinnast kuulus tema perekonnale, aga tema küll ootab, kuni riik need EVPd nominaalhinnaga välja ostab, sest teisiti polevat

mõeldav. Nagu ikka, oli tal õigus – nii läkski. Ahjaa, minu ema mälestustes figureerib ka Igor Černovi isa Apolloni Tšernov, kes oli erialalt samuti õpetaja. Ta õpetas kunstiajalugu (ja marksismi) mitmes Tallinna kesklinna koolis, muuhulgas 2. keskkoolis, aga vist ka EKAs. Võib vist öelda, et Igor oli geneetiline pedagoog, aga las see jääb mõne teise arutelu teemaks.

Piret Vaher, semiootika 1. lend, lõpetas 1998

Astusin 1993. aastal Tartu Ülikooli kindla veendumusega, et hakkan õppima psühholoogiat. Ma ei pööranud tol hetkel suurt tähelepanu sellele, et just sel aastal moodustati psühholoogia, semiootika, filosoofia ja sotsiaaltöö tudengitest ainulaadne koondkursus. “Sissejuhatus semiootikasse” oli kõigile kohustuslik aine. Mäletan selgelt esimest loengut. See algas aruteluga. Igor Černov pöördus kohe tudengite poole ja me arutasime selle üle, mis on kultuur, ja seejärel selle üle, mis ei ole kultuur. Kui olime justkui lihtsa arutelu käigus jõudnud lõpuks binaarsete opositsioonideni (kultuur–mittekultuur), tundsin, et olen midagi väga olulist teada saanud. Võib-olla. Päris kindel ei olnud. Mäletan ka esimest eksamit Igor Černoviga. See oli suuline eksam, vestlus. Talle omaselt uuris ta kõigepealt igatühe päritolu ja seejärel küsis: “Mida te lugenud olete?” Olin lugenud Juri Lotmani “Kultuurisemiootikat”, kuid ei olnud valmis sel teemal arutlema. Vastasin, et loen ilukirjandust. Černov vastas: “Väga hea! See on minu eriala. Mis raamatut te viimati lugesite?” Sealtsi edasi muutus eksam ainult huvitavamaks. Semestri lõppedes otsustasin valida psühholoogia asemel oma peaaaineks semiootika, ikka veel täpselt teadmata, mis mind ees ootab. Tagantjärele usun, et just Igor Černovi isiksus (mõistagi oli siin oma osa punasel pintsakul ja teatraalsetel-provokatiivsetel maneeridel) äratas minus teadmistejanu ja uudishimu semiootika vastu.

Igor Černov kui õpetaja ja juhendaja. Ta hoolitses oma tudengite eest. Ta pööras meile isiklikku tähelepanu, reageeris meie huvidele ja eeldas alati optimistlikult, et meil kõigil on sügavam huvi mingi teema vastu. Kursusetöö seminarides tulistas ta alati: “Mis teid huvitab?”, “Mida te tahate uurida?”, “Sellisel juhul peate te kohtuma selle inimesega. Õelge, et mina saatsin teid.”, “Kas te seda autorit olete lugenud?”, “Ma toon teile raamatu.” Talle oli oluline, et alustaksime kohe päris teadustööga, mitte ei esitaks referaate. Iga kursusetöö pidi olema originaalne ning seda kaitsti ja arutati kursusekaaslaste ees. Ta saatis teise ja kolmanda kursuse tudengid rahvusvahelistele konverentsidele ja suvekoolidesse. Tuleb

märkida, et sel ajal õpetati semiootikat bakalaureuse tasemel kogu maailmas vaid üksikutes ülikoolides. Pidasime põlvede värisedes ettekandeid kõrvuti magistrite ja doktoritega. Mul on soojad mälestused Soomes Imatras toimunud konverentsist. Enne minu ettekannet istus Černov minuga maha ja käis mu ettekande rida-realt läbi. Kontrollis isegi mu inglise keele hääldust. Pärast ettekannet sain temalt sooja käepigistuse. Tänu Igor Černovile oli meil võimalus kohtuda Julia Kristeva, Thomas Sebeoki ja teiste väljapaistvate humanitaarteadlastega. Ta otsis ja lõi alati oma tudengite jaoks võimalusi. Ta koostas meile “õppekavadeülese” õppekava. Ehkki parasjagu kaootiline ja metsik, oli see ikka väga erakordne ja põnev. Paraku ei õnnestunudki mul temaga pärast tema Eestist lahkumist enam kohtuda. Kahju.

Anne Õuema, töösuhete ja organisatsioonikultuuri *coach*

Sattusin loengusse “Sissejuhatus semiootikasse” minuga samas ühiselamus elava sõbranna kutsel. Piret Vaher õppis semiootikat ja oli sellest täielikus vaimustuses. Õppisin sellel ajal eripedagoogikat ja iga aine, mis pakkus suuremat ja filosoofilisemat vaadet kui praktiline pedagoogika, oli mulle sellel perioodil suureks inspiratsiooniallikaks.

Piretil oli õigus. Olin peale esimest loengut täiesti võlutud. Černovil oli karisma, sarm ja imeline oskus teha keerulised asjad lihtsaks ning põnevaks. Tulin loengutest tagasi tunde ja mõttega, et olen lõpuks leidnud selle, mida kogu aeg olen otsinud – semiootika. Viisi, kuidas kirjeldata mistahes sotsiaalset fenomeni, milles on eristatavad märk ja tähendus ning kus toimub pidev kodeerimine ja dekodeerimine. Kogu maailm avarduis minu ees plahvatuslikult, kui viisime märgi, tähenduse ja selle tõlgendamise vaate erinevatesse valdkondadesse ja kontekstidesse.

Mulle pakkus erilist huvi see, kuidas Černov käsitles kultuurinorme ja väärtusi semiootilisest aspektist sotsiaalsetes kontekstides. Černov oli õppejõuna nutikas, intensiivne ja terav. Kogu loeng oli nagu šou. Mäletan neid hetki, kui Černov küsitles suurema osa ajast meid osalejaid, et mida ühest või teisest asjast arvame. Täna kutsume seda kaasamiseks.

Auditooriumis viibijale sai üsna kiiresti selgeks, et erilist huvi pakkusid Černovile ilusad, targad ja kõrgema staatusega vanemate pojad. Kui sa nendele tingimustele ei vastanud, pidid end eraldi tõestama. Ja selles loengus me tahtsime kõik särada, sest õppejõud Černov mõjus auditooriumi ees kui superstaar.

Mind teadvustas Černov enne 1995. aasta semiootika suvekooli Saarejärvel, kui avaldasin soovi osaleda suvekoolis ettekandega.

Nägin terve suve kurja vaeva, et uurida lähemalt kultuurisemiootikat, normi ja hälvet ning panna oma mõtted kirja ettekandena, mis kandis lõpuks pealkirja “Deviation as evaluation: Semiotic aspects” (“Hälve kui hinnang: semiootilised aspektid”). Inglise keelde tõlkimine oli eraldi pingutus, sest olin siis rohkem sina peal saksa keelega. Lasin lausa ühel Cambridge’is õppinud eesti doktoril oma teksti üle vaadata.

Kui läksin Černoviga kohtuma, siis vaatas ta mulle üle prilliklaaside rangelt otsa: “Vaadake mulle silma! Kas te olete selle ise kirjutanud?” Vastasin, et jah, olen. Ta oli natuke aega vait ja ütles siis, et see asi siin on väga huvitav ja inglise keel väga hea. Tunnistasin, et mu teksti oli üle vaadanud üks hea keeleoskaja. Černov kordas: “Vanduge mulle, et see on päriselt teie kirjutatud.” Vandusin.

Peale seda olin tema jaoks justkui klubiliige. Ta pöördus loengus sageli ka minu poole ja küsis, mida mina kui hälvikute peaspetsialist arvan.

Lisaks minus tärnanud armastusele märgiteaduse ja süsteemide vastu avardas Igor ka minu arusaamist haaravast loengupidamisest.

Täna töötan organisatsioonide kui süsteemidega. Pinnapealsete lahenduste asemel paeluvad mind rohkem probleemid kui süsteemide sümptomid. Küllap on siingi Černovi ja tema kolleegide mõju tunda.

Eero Alamaa, semiootika igavene üliõpilane alates 1993. aastast

Minu side Černovi ja akadeemilise semiootikaga jäi lõpuks ikkagi episoodiks. Aga ma käisin usinasti Černovi loengutes, ma tajusin neis pinnaalust magneetilist hõõgumist, mida ta kattis oma ruuduliste pintsakutega. Arvan, et üritas varjata instinktiivselt. Hilisemas elus on pilt temast minu ette kerkinud korduvalt, eriti kui ma satun mõtlema, milliste sisemiste deemonitega peab mees võitlema, kui tema eel on käinud suurkuju, aga temale avaneb ajalooline võimalus ja vastutus midagi tähenduslikku ehitada ning kuivõrd üks inimene selles missioonis on. Mina tajusin, et tema intellektuaalne ambitsioon oli tegelikult oluliselt suurem, kui ta lõpuks välja kandis. Võib-olla oli see konflikt kahe rolli vahel – olla õpetlane või administraator; või oli see hoopis isiklik vajadus olla tõsiseltvõetav, millega suhestus tasakaalupunkti ümber vibreeriv surve tõestada väljaspoole, et semiootika ning tema tegevus väärivad selgelt markeeritud akadeemilist tegevusvälja. Minu tajus oli Igor üsna tundlik natuur, kes selles pingeväljas inimesena ära kulus ning vajas ja tarvitas toimetulekuks tuimestust. Mida selgitab ka tema “kadumine Soome”. Niisuguses vaates on ta pigem kurva kuju rüütel. Kes minu mälestustes on ikkagi talletunud inimlikult sooja ja lähedase suhtlejana, kes alati

püüdis teiste püüdlusi mõista ning neile kaasa aitas.

Bruno Mölder, vaimufilosoofia professor, filosoofia ja semiootika instituudi juhataja

1993. aastal korraldati Tartu Ülikoolis teatud erialadele ühisvastuvõtt, mida vähemalt nende erialadega pole hiljem kunagi korratud. Ühisvastuvõtt tähendas seda, et sisseastumiseksamite põhjal moodustus ühine pingerida neist, kes soovisid õppida filosoofiat, psühholoogiat, semiootikat ja sotsiaaltööd. Erialadele jagunemine toimus alles septembris. Mina tahtsin algusest peale filosoofiat õppida ja olin veidi mures, et ehk on sinna nii palju tahtjaid, et tuleb trügida. Tegelikult läks vastupidi, kõige rohkem huvilisi oli psühholoogiasse, filosoofiasse mõni üksik. Ilmselt siis saingi teadlikuks semiootika olemasolust. Õpe oli toona jagatud alam-, kesk- ja ülemastmeks, iga aste koosnes teatud hulgast kursustest. Erinevatest erialadest võis oma õpingud kokku panna astmete kaupa.

Otsustasin semiootikat nuusutada bakalaureuseõppe alamastme mahus, ehkki see jäi mul lõpuks täielikult läbimata. Esimese ülikooliaasta kevadsemestril liitusin semiootika osakonna juhataja Igor Černovi kursusega “Sissejuhatus semiootikasse”. Loengud toimusid ühes peahoone iidises auditooriumis, mis on omaette eriline paik ja mis on tänaseni üldiselt muutumatuna säilinud. Loenguruumi põrand on kaldu ning pinkideni tuleb ronida kitsast puutrepist auditooriumi tagaküljes. Pingid on puidust, nagisevad, kitsad ja istumiseks võrdlemisi ebasobivad.

Sellise auditooriumi ees tiirutas suures ruudulises pintsakus Černov, kes rääkis meile binaarsetest opositsioonidest nagu oma ja võõras, või sakraalne ja profaanne. Sellest kursusest on mulle meelde jäänud üks moment. Nimelt pidas Černov päris kursuse alguses tähendusliku pausi ning teatas, et käes on eriline hetk – see on esimene kord, kui eesti keeles kasutatakse sõna “diskursus”. Õhus oli midagi pidulikku, kui Černov selle sõna kriidiga tahvlile kirjutas. See võis olla 1994. aasta veebruarikuus. Hiljem olen mõelnud, et kas see oli tõesti päris esimene kord või kõneles ta sellist juttu esmakursuslastele igal aastal. Diskursusest rääkisid semiootikud Tartus muidugi kindlasti varemgi, ent ehk tegid nad seda teistes keeltes. Ehk olime tõepoolest selle haruldase sündmuse tunnistajateks, kui eesti keeles võeti kasutusele uus termin.

Pärast seda kursust nägin Černovi sageli oma koduaknast, sest elasime Annelinnas kõrvalmajades. Mingi veidra kokkusattumuse tõttu erinevad meie lauatelefoni numbrid ainult ühe ühiku võrra ning olime sündinud samal kuupäeval, ent mõistagi eri aastatel. Sellega kokkulangevused

piirduvad. Minust ei saanud ega saa kunagi semiootika osakonna juhatajat. Küll aga on püsinud erinevus ühe ühiku võrra, nimelt juhatasin aastaid filosoofia osakonda, mis asub semiootikute kõrvalkoridoris.

Joel Vedru, semiootika üliõpilane 1990ndatel

Igor Černov oli tõesti markantne isiksus. Ma proovisin ka semiootikaosakonnas kunagi õppida. Astusin sinna 1995. aastal vabakuulajana. Sain sisse üle noatera, sest paar kohta tehti viimasel hetkel vabakuulajate jaoks juurde. Kaitseväge ma kartsin. Kuid semiootika osutus oluliselt keerulisemaks, kui olin arvanud. Tundus, et ta oli veel sisseharjutamata üksus, sest “Sissejuhatust semiootikasse” loeti alles teisel poolaastal. Kuid see selleks.

Esmane mulje Igor Černovist oli see, et suurel teaduskonna avaaktusel oli ta vist veidi joogine ja rääkis joviaalselt, nagu peaaegu alati, kus semiootikaosakond asub (tookord asus see vanas võõrkeelte filoloogia majas kolmandal korrusel. Černov tegi natuke nalja, öeldes, et see asub WC kõrval). Hiljem osakonna aktusel kirjutas ta tahvli peale oma perekonnanime ja ütles, et see on tema märk. Sealt aktuselt jäid mulle meelde veel kursuseõde Ege Ello ja minu suur hilisem autoriteet, tookordne kolmanda kursuse tudeng ja semiootikaosakonna laborant Anti Randviir, keda ma muidugi teadsin varemgi, sest olime ühes koolis käinud. Kui ennast tutvustasin, siis Černov ütleski, et näete, seal istub teie koolivend. Randviir aga märkis – vististi Andres Kõnnole, samuti tookordsele kolmanda kursuse tudengile, kui too hilinemisega kohale jõudis ja küsis, mis toimub – “Show!”

Natuke hiljem tegime kursustega tutvumisekskursiooni Valgemetsa, Ahja jõe äärde, Saesaare ja Taevaskoja lähedale, kui ma kohanimedega ei eksi, kus korraldati väike piknik lõkkega. Černov võis näidata meile Uku Masingu kunagist väikest elegantset onnikest seal lähedal, kui ma jälle ei eksi. Seal lõkke ääres rääkisime siis natuke ja jõime veini, millest Černov küll keeldus. Eks me vist seal jälle ennast tutvustasime. Sealt mäletan juba rohkemat rahvast. Ellu Ermi, Eget, Kerttu-Kaisa Kiviselga, Elin Sütistet, Kalju Kruusat, Randviiru, Kõnnot, Siim Nahkurit, kahte soomlast, kes olid tulnud Tartu Ülikooli õppima (üks neist oli eesnimega Juho). Hiljem sain muidugi tuttavaks ka teistega, kes semiootikat õppisid. Näiteks Liana Rumvolt, Hanna Väli ja ka Kiur Aarma, keda Černov kutsus superstariks. Semiootikaloengutel käisid veel Siim Vatalin, Tarmo Strenze, Kenn Konstabel, Erkki Luuk, Berk Vaher, Aare Pilv, Inga Dorofejeva, Piret Vaher, Eva Paivel, Lauri Sommer, Marek

Tamm. Mõned neist olid semiootikud, mõned käisid oma eriala kõrvalt semiootikaloenguid kuulamas. Viljar Veebelit Černov lausa kartis, nagu ta lõbusasti märkis oma loengus “Sissejuhatus kultuuriteooriasse”, ilmselt Viljari intelligentsete ja tabavate märkuste pärast.

Černov suhtus minusse hästi, ilmselt ta ei saanud aru sellest, et tema ees seisis semiootika suurim tuhajuhan. Võib-olla ma valisin eriala valesti, igatahes pidin minema TÜ psühhiaatrikliinikusse ravile, olin ravil neli kuud alates 1996. a jaanuarist, kui olid esimesed eksamid. Neile ma ei jõudnud. Elasin märtsis üle hirmsa ja huvitava psühhoosi, mille jooksul, tean, et tundsin end korra ka semiootikakateedri juhataja professor Igor Černovina, mis kutsus mus esile huligaanselt lõbusa meeleolu, nagu ma kindlalt mäletan. Umbes niimoodi võinuks tunda end ehk Ostap Bender, kes oli olnud ka minu üks kirjanduse lemmik-kangelasi. Muidugi, psühhoosiga nalja polnud ja see selleks. Lihtsalt ma tundsin end hetkeks kellegi teise inimese nahas olevat, ka näiteks Juri Lotmani, kes pidi minu arvates olema väga hea inimene ka muidu. Isegi Jeesus Kristusena tundsin end jne. Ühesõnaga, see oli psühhoos.

Kuid sellest tulin ma välja ja kui ma jõudsin tagasi ülikooli, suhtus professor Černov minusse väga mõistvalt. Mind võeti vabakuulaja staatusest hoopis esimesele kursusele. See oli kevad. Siiski ei olnud ma eksameid teinud ja pidin võtma akadeemilise puhkuse, mis säästis mind esialgu eksmatrikuleerimisest. Professor Černov kirjutas taotlusele alla. Ise ütles veel, et ma võiksin ikkagi mingit raamatut lugeda, muidu ma suren igavusse. Andis mulle tudeerimiseks raamatu “Japan-think, Ameri-think”. Rääkis veel, et ta tunneb psüühikahaigust, sest ta koer olevat seda põdenud. See oli vist huvitav nali mingis mõttes. Mu isa, füüsikadotsent, ütles, et Černovi näol on tegemist sellise inimesega, kes on hea ja kellega saab rääkida, kellelt saab abi.

Järgmisel õppeaastal läks mul muidugi veelgi raskemaks ja et ma olin kindlalt psüühikahaige, siis ei suutnud ma ka eriti välja rabeleda sellest seisust, et ma siiski õppimisvõimeline polnud. Lihtsalt käisin kõigis loengutes kohal ja kirjutasin üles, mis oskasin. Kokkuvõttes tegin ära paar-kolm ainet. Üks neist oli “Semiopraktika”, kus tundsin end sageli nagu viimane loll. Ma ei tea, kas keegi sellest aru sai. Millegipärast õeldi minu kohta, et ma olen tark poiss. Küllap see tuli sellest, et ma seal sõnagi ei lausunud. Hiljem olin ma siiski ainuke, kes üritas “Semiopraktika” vastamisele minna, kuhu Černov oli meid kutsunud. Kedagi teist ei tulnud, mina tulin ja nutsin, sest ma teadsin, et poleks osanud absoluutselt midagi vastata selles loengus õpitust. Černov kommenteeris: “Teised tahavad, aga ei tule, Joel ei taha, aga tuleb!” Tookord oli ta muidugi üsna vihane, et keegi kohale ei tulnud ja ütles, et teda on idioodiks tehtud või

midagi sellist.

Eks uuel õppeaastal olid tulnud ka uued õpilased, tuttavateks neist on jäänud Allan Proosa, Riste Keskpaik, Lennart Sundja, Paul Külmoja ja endine koolivend Tristan Priimägi.

Aga jah, mis puutub sellesse “Semiopraktikasse”, siis see tuli muidugi järgmisel aastal kevadel uuesti ja siis oli nii, et ma enam ei pääsenud. Oli häbi küll, aga õppida ma ei suutnud ja läksin ikkagi eksamile kohale ja kirjutasin mingisuguse absurdjogajutu kokku. Paraku. Hiljem küsisin professor Černovi käest, et ega selle eest vist rahuldavat hinnet ei saa. Ta luges seda mu kirjutatud lollust ja läks näost halliks ja ei öelnud midagi. Hiljem andis ta mulle lugeda mingisuguseid raamatuid, mis olid tema järgi “tekstid debiilikule”, milledest kõik peaksid aru saama. Loomulikult ei suutnud ma neisegi süveneda. Lõpuks läksin 1997. a sügisel teist korda psühhiaatriakliinikusse, kus sain invaliidsuspensionile. Jäin teist korda akadeemilisele puhkusele ja lõpuks mind eksmatrikuleeriti.

Černov oli tore. Ise ta ütles, et ta on värviline nagu kukk, käis tookord punase-musta-rohelise ruudulise pluusiga. Vahepeal jäi mulje, nagu oleks ta auditooriumi ees mingeid võitluskunste harjutanud, võttis sisse kaitsepositsiooni ja ütles, et on valmis võitlema, kui teda kutsutaks, sain aru, et kaitsevække. Jäi mulje, nagu oleks ta olnud lausa dessantvägedes nõukogude sõjaväes. Rääkis, et ta on tihti töötanud hea kohaga, saanud vitsagi, patsutades samal ajal oma tagumikku. Kord, kui ma vabakuulaja-aegadel eksisin “Kultuuritüpoloogia” loengusse, küsis ta mult, et kas praegune kultuur on dionüüsoslik või apollonlik. Vastasin, et dionüüsoslik. Nii ka arvasin. Kiur Aarma aga arvas, et nii ei saa ju küsida, et kultuur sisaldab mõlemat.

Igatahes jah, minusse suhtus professor Černov hästi, kunagi näiteks tõi mulle isiklikult selle õnnetu “Semiopraktika” kirjandusnimestiku, mida pidi lugema, ja kunagi andis mulle paarkümmend senti vist millegi paljundamiseks ja pärast tagasi ei tahtnud, jättes selle mulle jäätiserahaks, nagu ta ütles. Muidugi oli ka nii, et ta loengud tundusid mõnikord ilma saba ja sarvedeta, nagu üks mu kursuseõde tookord märkis. See võis mõnikord isegi nii olla, aga mina tundsin seda akadeemilist elu siiski halvasti ja Anti Randviir ütles hoopis, et need loengud (näiteks “Humanitaristika mõtlemisstiilid”) on lihtsad. Asi ongi selles, et mina olin ikkagi ise süüdi, et ma nendest semiootikaloengutest eriti palju aru ei saanud ja võib-olla polnud siiski nii palju lugenud ja kogenud kui teised. Eks see tegi muidugi kurvaks küll, kui lollina ma ennast seal tookord ikkagi tundsin. Aga Černov jäi minu suhtes siiski alati tolerantseks. See oli temast väga kena.

Kunagi nägin ka temast halba unenägu, siis kui olin veel vabakuulaja,

kus esinesid Vargamäe Andres ja tema. Otsekui oleks nad vaieldud ja Černov oleks olnud siis vurle rollis ja vaidluses alla jäänud ja lõpuks tahtnud end häbi pärast mustast püstolist maha lasta. Lõpuks ta seda siiski ei teinud ja teenis sellega minu tookordses unenäos ära Vargamäe Andrese põlastuse. Sellega unenägu lõppes.

Seega, on pisut vastukäivad tunded vist, nagu näha. Kuid see oli siiski nii, et hilisemas, oma elu muutvas psühhoosikogemuses tundsin ma end tõesti temana ja see oli päris tore tunne. Võib-olla minus ongi väga suur annus teda. Mulle tundus see lihtsalt tookord nii. Ma ei tea, kui sarnased me tegelikult oleme või olime, muidugi. Aga see huligaanne ja lõbus meeolelu jäi küll meelde. Ma loodan, et ma sellega kedagi ei solva. Teda ennast veel kõige vähem ehk. Või ta omakseid. Võib-olla poleks ma pidanud sellest halvast unenäost rääkima. Tegin seda terviku mõttes. Aga see uni ei loe, see oli enne seda, kui ma oma psühhoosi kogesin ja tookord muutus ka kõik. Enne seda šokki polnud ma päris isikus, pärast aga olin surmast läbi käinud ja olin.

Pärast ülikoolist väljakukkumist kuulsin, et Černov oli ka ülikoolist ära läinud. Kuulsin nagu, et ta oli kuhugi välismaale kloostrisse läinud. Millegipärast. Niisiis selliseid kuulujutte kuulsin mina ja mõtlesin, et võib-olla ta leidis seal siis õnne ja rahu ja nagu siit eelkõnelejate tekstidest lugeda võib, ilmselt leidiski. Oli õnnelik. See on väga hea.

Gleb Netchvolodov, Igor Černovi õpilane 1980ndatel

Kohtusin Igor Černoviga esimest korda, kui asusin 1984. aastal õppima Tartu Ülikoolis vene ja slaavi filoloogiat. Järgneva viie aasta jooksul kuulsin Černovi loengukursusi, viibisin koos temaga kahenädalasel folkloristika praktikal (kus muuhulgas puutusin esmakordselt kokku semiootikadiskursusega), aitasin teda raamatukogu kataloogi koostamisel ning kirjutasin tema juhendamisel oma lõputöö Puškini illustratsioonidest. Jäin Černovi lähedaseks tuttavaks kuni oma lahkumiseni Eestist 1992. aastal.

Kui asuda otsima professor Igor Černovi publikatsioone, on tulemuseks üllatus ja pettumus. Ehkki tema teekond Tartu Ülikooli filoloogia ja semiootika osakondades kestis aastakümneid, hõlmates sealhulgas kolme aastat semiootika osakonna juhatajana, ei ole tema publikatsioonid internetivõrgus praktiliselt leitavad. Pinnale kerkivad ainult mõned üksikud viited artiklitele ja õhukesele rotaprindile “Kirjandusteooria krestomaatia I” 1976. aastast.

See pilt on teravas vastuolus Igor Černovi toonase akadeemilise kuvandiga: ta oli särav teadlane, vene filoloogia kateedri andekas vilistlane, kes 1966. aastal lõpetas ülikooli vene filoloogia erialal Juri Lotmani juhendamisel valminud lõputööga “Vene kroonikakirjutaja maailmatunnetus”, ja kellel oli otsustav roll Tartu–Moskva semiootikakoolkonna tekkimisel. Ent autorina on tema olemasolu digimaastikul peaaegu jäljetu.

Filoloogiaosakonna vilistlasena olin sellest vastuolust teadlik. Kui olin lõpetamas oma doktoriväitekirja semiootikas, tekkis mul huvi koguda kokku kõik professori publikatsioonid. Selleks ajaks oli Černov lahkunud nii akadeemilisest maailmast kui ka Eestist. Tema puuduvate publikatsioonide küsimus jäigi vastuseta, kuni kümmekond aastat tagasi sattusime juhtumisi kokku Helsinki–Tallinna laeval. Pärast veerandsajandi pikkust pausi ajasime seal laeval kolm tundi juttu.

Meie varasem tutvus andis mulle julguse korraga pärida: Kus on kõik tema publikatsioonid? Miks ei olnud ta midagi kirjutanud, ja miks ta enam ei kirjuta? “Sellepärast,” vastas Černov rahulikult, “et minu eelkäijad on neid teemasid juba käsitlenud, ja palju oskuslikumalt kui mina. Põhilised asjad on minu loengutes ära öeldud. Teadus nõuab järjepidevust, mitte mööduvat inspiratsiooni. Mina olen ennast pühendanud maale ja maailma kogemisele.” Ma ei tea, kas ta üritas küsimusest kõrvale põigelda. Ja mida oleksin osanud talle kosta? Kiita tema loengupidamis- ja jutustamisoskust, tema tohutut teadmistepagasit? Seda kõike teadis ta isegi.

Tema raamatukogu oli suurem kui isegi tema mentoril JurMihhil. Kas temast oleks pidanud saama järgmine Juri Lotman? Ma ei tea. Kuid vahest polnudki küsimus selles. Kas ta ise üldse seda tahtis?

Černov valis endale teistsuguse saatuse, meenutades Vana-Rooma keiser Caesar Caius Marcus Aurelius Numerius Diocletianus Augustust, kes suri mitte keisrina, vaid Rooma lihtkodanikuna, ja keda ei maetud mausoleumi. Oma elu lõpuaastail kutsus Diocletianus kokku oma sõjaväe, nimetas ametisse uue keisri, ja tõmbus avalikust elust kõrvale, asudes elama kahekorruselisse lossi mere ääres linnas, mis tänapäeval kannab nime Split. Seal veetis ta rahus oma järelejäädud aastad, tegeldes filosoofia ja põllumajandusega. Kui mõni aeg hiljem püüdsid roomlased veenda teda tagasi võimule tulema, ta keeldus. Jahmunud inimhulk tahtis teada, miks ometi, ning Diocletianus vastas: “Ah, kui te vaid näeksite neid kapsaid, mis ma oma kätega olen kasvatanud, ei tarvitseks teil küsida.”

Selle asemel et tõusta semiootika troonile, valis Igor Černov üksinduse tee, kandes hoolt omaenda sugugi mitte ainult metafoorse kapsapõl-

lu eest. Võttes omaks candide'iliku oma aia eest hoolitsemise filosoofia, kindlustas Černov endale koha ajaloos mitte keisrina, vaid targa õpetaja ja suure isiksusena.

Černovi diskursus

Kenn Konstabel

Charles Sanders Peirce (1997[1878]) on väljendanud mõtet, et kuigi inimkonnal on hämmastav võime jääda kinni täiesti suvalistesse arvamustesse, kumab uuringute lõpul (mis ei pruugi saabuda enne inimajaloo lõppu) siiski tõde, või täpsemalt – õige arvamus, milleni mõistlike meetodite ja arutlusviiside kasutamine paratamatult lõpuks viib. Seda võiks ette kujutada pimesikumänguna labürindis: kui püüda kogu aeg edasi liikuda, seejuures meelde jättes seinad, millest läbi ei pääse, siis lõpuks jõutakse väljapääsuni – muidugi eeldusel, et väljapääs on olemas. Mulle tundub, et Igor Černov püüdis õppejõuna teha midagi, mis seostub Peirce'i mõttekäiguga: tekitada huvi uudistada mitmes suunas (ideaalis ehk lausa igas võimalikus suunas), leppides vähemalt esialgu, et tõde ei pruugi leiduda esimese (ega teise, kolmanda, ..., n-nda) nurga taga, aga kuskil ehk siiski on. See õpetamismeetod võib tunduda üsna metsik ja ebatõhus ning oligi tagantjärele vaadates üsna metsik – kuid see-eest (jällegi tagantjärele tulemusi vaadates) erakordselt tõhus.

Esimene mulje Černovist sügisel 1993: TÜ peahoone, punane pintsak, hoogsad žestid; “ma ei loe ühtegi loengut kaks korda”; etteheitev pilk, kui neiu esimesest reast katkestab teda küsimusega “Kas te kordaksite seda lauset?” (rohkem selliseid küsimusi semestri jooksul ei tulnud); tahvlile lendab tundmatu sõna: diskursus. Konspekti põhjal rekonstrueeritud mulje esimese loengu algusest: diskursuse definitsiooni kirjas ei ole, selle asemel on näited ja võrdpildid. Diskursus võimaldab eemalduda keele struktuuridest (sellele mõttele järgneb kõrvalepõige kultuuri kiirendatud arengust Eestis 1860ndatel ning millalgi Bulgaarias), diskursus on lõpmatu kõne, pidev arutlus, sõnade vool ja interaktsioon; pidev (vastandina tekstile, mis on lõplik); jutustamine ise, mitte selle tulemus. Edasi loen, et Benveniste eristas lugu (*histoire*, konspektis *story*), mis viitab faktidele ja sündmustele, diskursusest (*discours*), mis viitab arutlusele selle kohta. Diskursus on ka jutustamisel ja kirjeldamisel kasutatavate normide süsteem. Eristada võib diskursiivset praktikat (“kuidas”), diskursiivset objekti (“millest tohib või ei tohi rääkida”) ning diskursiivset strateegiat (“kuidas saab fondist raha”). Mõned aastad hiljem

kuulsin ühes teises loengus paarisõnalist diskursuse definitsiooni – mõtlesin, kuidas nii lühidalt saab kokku võtta seda, millest Černov rääkis pool tundi. Aga midagi jäi siiski nagu puudu: mitte ainult baroksus ja mitmevaatepunktilisus, vaid Černovi “definitsioon” ise oli tükike diskursust, st korraga nii definitsioon kui ka defineeritav.

Mul on tagantjärele hea meel, et olen loengukonspekti kirja pannud hulga ebaolulisi detaile. Diskursiivse strateegia määratlus (“kuidas saab fondist raha”) on kõnekas – see ei ole ju definitsioon ega asi, vaid metafoor, millest aru saamine eeldab, et kuulaja mõtleb (ja vaatab!) kaasa, mitte ei nooguta passiivselt pead. Kuhugi leheservale kritseldatud “hipid ja pankurid” (mõeldud on muidugi punkareid) tuletab meelde Černovi iseloomulikku aktsenti. Leheservadelt loen veel, et “meie ühiskond on vaene; elu on lühike ja tähtsusetu” (kõlaks morbiidselt, kui kõneleja ei oleks samal ajal naernud); “ma tahan näidata, et olen väga rafineeritud”; “kõige parem interpretatsioon on paroodia”; “ma suitsetan, võtan napsu – see on teadlikult mõeldud selleks, et tappa ennast” (siis sain sellest aru nii, et teha midagi teades selle kahjulikke tagajärgi teeb “mõnes mõttes” sama välja, kui ennast sihilikult kahjustada) jne.

Et kogu kursus tegelikult keerles Tartu–Moskva koolkonna ümber, see ei olnud mulle siis ilmselge. Esimeses paaris loengus Juri Lotmani nimi ei kõlanud, vähemalt ei ole ma seda kirja pannud. Pikemalt tuleb Lotmanist juttu alles postuumselt, 11. novembril. See käsitlus oli ühtaegu isiklik ja sisuline, sisaldades (kuid ainult muu hulgas) ka Juri Lotmani ja Zara Mintsu kulinaarsete oskuste võrdlust; järgnes kaks loengut üldpealkirjaga “Tartu–Moskva koolkonna kontseptuaalne skeem”.

1993. aasta sügisel loetud “Semiootikale” järgnes 1994. a kevadel “Sissejuhatus semiootikasse” (Černovi enda loenguid vähem; mitu välis- ja külalisesinejat). Pärast seda kohtusime Černoviga seminarides – loenguvormis oli veel vaid üks kolme- või neljaosaline tsükkel, mida kõneleja lindistas kaasa võetud hiigelsuure makiga. Kahjuks mul sellest tsüklist märkmeid ei ole ning ka toimumisaega saan vaid oletada (ca 1996).

Seminaridest meenub esimesena väline ekstravagants: Černov käis mööda auditooriumi ringi, esitas provotseerivaid küsimusi (mis võisid käia kohalolijate riituse või jalanõude kohta – kuigi ka need küsimused olid aeg-ajalt teemaga seotud), vaidles teiste ja iseendaga ning muidugi tegi legendaarseid suitsupause (olen kuulnud, et seminarides suitsetamine olnud tavaline ning seda teinud ka tudengid – ilmselt oli see mingil teisel ajal; mina mäletan üht-kaht korda, kus Černov seminari ajal suitsu tegi, ette põgusalt vabandades ning üsna avatud akna lähedal – aga ka see oli muidugi isegi 1990ndate kontekstis ebatavaline). Seminari silmatorikavamatel püsi küllastajatel olid hüüdnimed (mida kasutas vaid Černov

ning minu meelest ainult seminari käigus kellegi poole pöördumisel) – Professor, Akadeemik (Marek Tamm, kellest saigi hiljem akadeemik), Meediahai (Kiur Aarma, kes tegi tollaegses Tartu Q-raadios muusika-saateid). Samas oli sõnastamata ootus, et seminaris osaleja on (läheldes oma huvist teema vastu) teinud oluliselt rohkem, kui lihtsalt igaks korraks lugenud läbi kohustusliku teksti. Kord, kui teemaks oli Ortega y Gasseti “Akadeemias” ilmunud tekst, küsis Černov Ortega tausta kohta ning oli üsna pettunud, kui kaks-kolm tudengit, kes olid keskkoolis õppinud prantsuse keelt (Černovi järgi “romaani filoloogid”) ei osanud midagi eriti põhjalikku öelda.

Semiootika osakonna ja õppekava ülesehitamine on hämmastav saavutus. Lisaks kohalikele korüfedele (Mihhail Lotman, Kalevi Kull, Peeter Torop, Marina Grišakova) oli hulk külalisesinejaid (meenuvad Tom Sebeok ja John Deely) ning lisaks neid, kes kogusid kuulsust alles järgmisel sajandil (Valdur Mikita kursus pealkirjaga “Heuristika semiootika”). Semiootika tunniplaanis oli alguses palju aineid teistelt erialadelt – Uus ja Vana Testament, natuke keeleteadust ja filosoofiat; kõik, mis kuidagi asjasse puutus. Olid ka mõned ebaõnnestunud valikud (meenuvad Julio Serna loengud Mehhiko nõidadest), kuid ka see kuulub akadeemilise vabaduse juurde.

Olen (arvatavasti koos sadade teiste 1990ndatel semiootikat õppinute ja nuusutanutega) professor Černovile tänulik, et ta oskas sellise vastuvoolu sõudva koosluse organiseerida. Paljud Černovi algatused jäid pooleli (sh 1970ndatel ilmunud programmilised artiklid käitumise, normide ja keeldude semiootikast, mille edasiarendusest oleks võinud tekkida uus uurimissuund), kuid eelmises lauses viidatud kooslus kasvatab üha uusi õisi.

Igor Černovi mälestuseks

Marek Tamm

Ma läksin küll Tartu Ülikooli õppima ajalugu, ent olin algusest peale täis otsustavust, et võimalikult suures mahus läbida rõõpselt semiootikaõpe, mis avati esimest korda samal, 1993. aastal, kui ma ülikooli astusin. Mäletan, kuidas uue õppeaasta alguses tuvastasin peahoone koridorist stendile riputatud semiootika tunniplaani ja kirjutasin sealt maha mõned ained, mida plaanisin kuulata, sh ühe Juri Lotmani seminari (mis paraku peatselt tühistati) ja Igor Černovi sissejuhatuse kultuuriteooriasse. Mul on meeles, et otsisin ise osakonna vastse juhataja üles, et talle oma soovid

teatavaks teha; mälus on pilt, et kohtusime Černoviga ülikooli peahoonel, ent võimalik, et see toimus siiski semiootika osakonna väikeses täissuistetatud toas, ülikooli kohviku kõrval keeltemajas. See pidi siis olema millalgi 1993. aasta septembri alguses. Mäletan Černovi (eesnime pidi ma vist teda kunagi kutsuma ei õppinudki) pigem ettevaatlikku, ent siiski üllatavalt toetavat hoiakut. Tal oli üsna vahetu suhtlemislaad, mõni ütleks ilmselt, et isegi järsk, ent mulle see sobis, saime kenasti jutule ja järgmised aastad püüdsin istuda igas ta loengus ning osaleda kõikidel semiootika osakonna üritustel.

Lektorina oli Černov haruldane talent. Ta valdas meisterlikult akadeemilist kõnekunsti, oskas tekitada kandvaid pause, visata õhku retoorilisi küsimusi, kaasata kuulajaid, tuua mängu õpetlikke näiteid ja erialaseid autoriteete, põimida abstraktne jutt isiklike pajatustega jne. Kuigi hääli oli tal suistetamisest kähe, suutis ta seda moduleerida väga osavalt, kogu helistiku ulatuses. Loengu juurde käis alati suisetamispaus, mõnel puhul jäeti kuulatajatele selleks ajaks pureda mõni ülesanne (näiteks meenub, et kord hüüdis ta lahkumise pealt, et tagasi tulles ta ootab, et me seletaksime talle ära, mis on deontiline loogika). Loengute artistlikkust toetas läbimõeldud kostüümivalik, enamasti erksad toonid ja silmatorkavad mustrid. Mäletan, kuidas ühes loengus põimis ta oma arutluskäiku punase lipsu, mille olevat väidetavalt just loengule mõeldes kaela sidunud.

Samas taipasin õige pea, et kogu selle efektse meisterlikkuse taga peitus mingi sügavam isiklik traagika, mille tähendust õppisin tundma pikkamisi, lähemalt alles aastaid pärast ülikooli lõpetamist. Selle üheks avaldamisvormiks oli see, et kõik Černovi kursused algasid küll aplombikalt, ent ma ei ole ilmselt ülekohtune, kui tõden, et ükski nendest kavandatud kujul lõpule ei jõudnud, enamasti hääbusid need kusagil poole peal või teisel kolmandikul. Kõigepealt hakkasid mõned loengud ära jääma, siis ilmus auditooriumisse aeg-ajalt mõni asendaja, kuniks kursus lõpuks üldse ootamatult otsa sai. Tookord võisin ma olla mõnikord üsna rahulolematu, nüüd hindan seda enam neid loenguid, mis siiski toimusid.

Lõpetamatus ongi ilmselt Černovi isiksuse üks kõige olulisemaid tunnusojooni. Mäletan, kui laenutasin õpingute ajal raamatukogust tema 1976. aastal ilmunud raamatu vene barokk-kirjandusest, siis jäi silma kasutatud kirjanduse loetelus pikk nimekiri autori publikatsioonidest, mille kõigi taha oli kirjutatud “в печати” ehk ilmumas. Õige pea tuvastas, et ükski neist polnud ilmavalgust näinud. On ilmekas, et mõlemad Černovi trüki ilmunud raamatud on pealkirjas tituleeritud 1. köiteks; mõistagi järgmised köited kunagi lugejateni ei jõudnud (vt Černov 1976a, 1976b). Sama mustrit näeme ka artiklipublikatsioonides,

mis olid sageli esitatud sarja esimese osana (ent jäid reeglina viimaseks) või siis “esialgse teate” või “sissejuhatavate marginaalidena” (Černov 1965, 1967, 1996). Väga võimalik, et lõpetamatus ei olnud Černovile endale sugugi negatiivne kategooria, vaid pigem vastupidi. Oma ilmselt viimases trügis ilmunud kirjatöös, ajalehes Kultuurileht 1996. aastal avaldatud lühiaartiklis “Katastroofi semiootika” kirjutab ta: “Lõpetamatus on aga võrdväärne hinnang ja edukas struktuuriloo printsiip kunsti loomises, sest sellega on seotud algus ja elu, tulevikkusuunamine, kus lõpetatus on märk iseenda ammendumusest, millele järgnev samm oleks surm.” (Černov 2013[1996]: 200)

Ilmselt kõige vahetumad vestlused sain Černoviga maha pidada 1995. aasta Saarijärve semiootika suvekoolis, mis oli esimene ja mõneks ajaks viimane katse taaslustada legendaarsete Kääriku suvekoolide traditsiooni. Mäletan üht pikemat jalutuskäiku õhtul järve ääres, kus ta rääkis usalduslikult episoodi oma vahekorra Lotmaniga, sh oma legendaarsest 1963. aasta reisist Moskvasse, kui ta pidi otsima kontakte sealsete kolleegidega, et hakata koos Tartu semiootikat edendama. Tundus, et üks sõnum, mida ta soovis mulle edastada, oli see, et Lotmangi oli kõigest inimene, oma veidruse ja puudustega.

Tagasivaates seisneski Černovi üks suuremaid oskusi suhtuda üliõpilastesse, või vähemalt nendesse, kes pälvisid ta tähelepanu, enesestmõistetava kollegiaalsusega. Enda kogemusest mäletan, kui tõsiselt võis ta võtta neid uitmõtteid, mida talle toona välja pakkusin, teinekord neid halastamatult põhja lastes (kord heietasin mõtet uurida vanakreeka tragöödia ja ühiskonna suhteid, mille peale ta küsis – kas te vanakreeka keelt oskate? Ja kui pidin möönma, et mitte, siis soovitas ta leida uus jõukohane uurimisteema). Černovile oli iseloomulik jagada tudengitele lugemissoovitusi, seda nii loengutes kui loengujärgselt. Mäletan, et vähemalt ühe teose laenas ta mulle oma koduraamatukogust, arvates, et see võiks mulle olla kasulik, ja pean tunnistama, et see teos on endiselt tagastamata. Černovi raamatukogust räägiti sealjuures legende, tean, et mõnel kaastudengil õnnestus neid köidetega vooderdatud korteriseinu oma silmaga näha, mulle see võimalus paraku ei avanenud.

Černov oli kogu Tartu–Moskva koolkonnas ilmselt üks kõige enam ingliskeelsele teadusmaailmale orienteeritud õpetlane, ta valdas suurepäraselt inglise keelt, kasutas seda ilmse naudinguga, orienteerus vabalt uuemas ingliskeelses erialakirjanduses ja hoidis enda käes suurt osa Tartu semiootikute rahvusvahelisest suhtlusest. 1990ndate Tartu Ülikoolis, vähemalt humanitaaria valdkonnas, ei olnud väliskülalised ja ingliskeelsed loengud sugugi enesestmõistetavad, Černov korraldas neid üsna regulaarselt ja see oli tudengitele kindlasti väga arendav. Noore inimese-

na oli kerge tekkima mulje, et Tartu semiootika ongi alati ingliskeelne ja Läänele orienteeritud olnud, tegelikult oli see hoopis Černovi üks suuremaid saavutusi – võidelda semiootikale välja omaette autonoomia, lahus vene kirjanduse ja kultuuri uurimisest, ja pöörata see näoga Lääne poole.

Černovi professorikarjäär jäi Tartu Ülikoolis paraku lühikeseks, ja ma mõistan hästi selle põhjuseid (mõnele osutasin eespool). Ühel hetkel oli ta Tartust läinud ja meie läbikäimine katkes. Viimati saime suhelda 2022. aasta veebruaris Tallinnas, kui peeti Lotmani 100. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi. See oli mulle endale väga tähenduslik taaskohtumine, isegi kui piirdus vaid kümneminutilise neljasilmavestlusega. Ma loodan, et sain talle öelda selle tänu, mida ma varem polnud saanud väljendada. Lubasime edasi suhelda, ta jättis mulle oma nimekaardi ja palus kirjutada või helistada, ent muidugi lasin sellel võimalusel luhta minna. Nüüd juba kahjuks igaveseks.

Igor Apollonievitš Černov: Apolloni poeg, Tartu enigma

Jan Levštenko

Saateks

Aare Pilv

Igor Černov lahkus 21. märtsil, kolm päeva pärast oma 82. sünnipäeva Joensuu haiglas. Tema tuhk maetakse Ida-Soome järvestusse Heinävee maakonda Sompasaarele, kus ta oma viimased aastakümned elas. Huvasti!

Olen kunagi tema 70. sünnipäeva aegu kirjutanud oma mälestusi temast, neid saab lugeda siit: <https://aaree.blogspot.com/2013/03/igor-černov.html>. See tekst on ilmunud ka *Acta Semiotica Estica* X numbris (2013), kus on ühtlasi ka Silvi Salupere juubelikirjutis koos Černovi bibliograafiaga ja üks Černovi enda artikkel katastroofi semiootikast.

Tõlkisin nüüd ühe mälestusteksti¹⁰, mis ilmus samuti Černovi 70. sünnipäeva paiku. Selle on kirjutanud Jan Levštenko, kes astus Tartu ülikooli 1991, kaitses seal semiootikaosakonnas magistri- ja doktorikraadi, on seejärel olnud professor Peterburi Euroopa Ülikoolis ja Moskva Kõrgemas Majanduskoolis, tegutsenud ka ajakirjanikuna nii Venemaal kui ka Eestis, viimati 2022–2024 venekeelses Postimehes, praegu on

¹⁰ Jan Levštenko (2013) mälestused Aare Pilve tõlkes ja lühikese eessõnaga ilmusid algselt Aare Pilve blogis <https://aaree.blogspot.com/2025/03/>; siin avaldatakse autori ja tõlkija nõusolekul.

tegev Peterburist Berliini kolinud Smolnõi Kolledži õppejõuna.

Moskvast (mitte) kaugel

Täpselt ei mäleta, kust tuli idee astuda Moskva Riikliku Ülikooli ajakirjandusteaduskonda, kuid kümnendaks klassiks olin juba saanud kelleltki soovitusel koguda loomingulise konkursi jaoks publikatsioone. Konkursi olemasolust kuulsin oma koolivenna juures, kelle isa töötas ajalehes Sovetskaja Estonia ja oli olnud kunagi Sergei Dovlatovi sõber. Ma kirjutasin koolide sõjalise kasvatusel õpetajate kokkutulekust, õpilaste vastuvõtmisest kutsekooli ja kohalikest venekeelsetest rockbändidest, kes jäid muidugi tehnilises mõttes eestlastele lõpmatult alla, kuid ideeliselt olid võrdsed lähedal asuva Leningradi undergroundiga. Klassivälise töö juhataja, võimas ohvitserikraadiga brünett naine, vihjas paar korda, et oleks vaja komsomoli astuda. Muidu ei pääse vabariigi kvoodi sisse, aga üldises konkursis langeksin välja juba lõputunnistuse keskmise hinde alusel. Probleem lahenes iseenesest, kui viimases klassis hakkasin käima vene keele ja kirjanduse repetiitori juures. Tema nimi oli Irina Grigorjevna Erbsen, ta oli lähedastes suhetes Zara Grigorjevna Mintsiga, Tartu ülikooli professori ja Juri Mihhailovitš Lotmani naisega – Lotmanist ei teadnud ma samuti midagi. Irina naeris “tühise” ajakirjanikuhariduse välja. “Ta on pealinnakarjääri tahtma hakanud!” Tema häälel *à la* Faina Ranevskaja kõlas nagu mögafonist. “Ja samal ajal õitseb siinsamas meie maa juhtiv filoloogiakoolkond!” Ma ei saanud hästi aru, mida tähendab “filoloogia”, ja kohmetusin. Valik oli tehtud. Isa ärritus. Ema aga vastupidi muutus söakamaks: sest Tartu on ju ikkagi meie väike Eesti, mitte võõras tohtu Venemaa!

Teaduslike huvide kasvatus

Irina dresseeris mu välja, andku jumal seesugust igaühele. Ma astusin sisse maksimumpunktidega. Kuue kolmega lõputunnistus sai lõplikult unustatud. Algasid uued liberaalsed ajad. Nende eredaks tunnistuseks olid Jethro Tulli kontsert Tallinna lauluväljakul ja majandites kartulivõtul käimise lõpp, putš Moskvast ja betoonkamakad Eesti Raadio hoone ees, uus Tartu õlu Aleksander ja iseseisva vabariigi väljakuulutamine.

1991. aasta august oli hullumeelne. Õpingute algus selle taustal jäi kuidagi häguseks. Vajadus mängida partisini ühikas, kus polnud kohti, antisanitaarsus, rasvased lutikad, vastik söök “Tempo” sööklas ja

pankrotioht pärast esimest joomingut – ei mäleta, kuidas ma sellest välja rabelesin. Antiikkirjandust luges dotsent Unt (kõik hüüdsid teda “Polaarhundiks” [Полярный], ilmutades süütut šovinismi), sissejuhatust kirjandusteadusse Roman Leibov, juba tollal kultuslik õppejõud, kuid veel mitte venekeelse interneti isa, rahvaluulet Igor Apollonievitš Černov. Ta jäi kohe meelde oma metsiku isanime, kaheda hääle, punase pintsaku ja võluva ebatseremoniaalsuse pärast. “Mis see on?” huvitus ta, haarates kinni esimeses reas istuva neiu kaelaehetest. “Kas see on kultuur?” Lévy-Bruhl, Lévi-Strauss, Malinowski ja Mauss... Lugesime muuseas Maksimovi “Ebapuhast jõudu” kui kõige arusaadavamat asja [19. sajandi vene etnograafi Sergei Maksimovi teos vene rahvauskumustest]. Mille jaoks seda kõike vaja oli? Ma ei tea praegugi, kellele oli mõeldud kultuuriantropoloogia filoloogiateaduskonna esimesel kursusel. Mind kui pealispindset inimest lummas Apollonitši artistlikkus, tema võimas huumor ja vahetute reaktsioonide amplituud. Peale selle ta veel jõi hirmsasti, mis minu tollase naiivse pilgu jaoks lisas demonlikkust.

Kui jutt jõudis selleni, kelle juurde seminari minna, polnud kahtlustki. Ma tahtsin kirjutada sellest, mida ma armastasin ja, tahaks loota, hästi tundsin. “Ma kirjutan kursusetöö rockist [o poke]...”, piiksusin ma esimesel kohtumisel. “Kes see Rokke on?” küsis Apollonitš tähtsal ilmel. Sattusin segadusse. Muusika kui uurimisobjektiga oli lõpp. Apollonitš ei olnud pimedusega löödud inimene, ta tsiteeris loengutes biitleid ja kandis jalas metallpannaldega saapaid, mida inglise keelt valdava nõukogude dotsendi kohta isegi liberaalses Eestis oli vägagi palju. Aga ma kujutasin liiga uduselt ette, kuidas rock-kultuuri kirjeldada, ja minu tulevane juhendaja komplekteeris just tollal seminari Tartu–Moskva semiootikakoolkonna sõnastiku koostamiseks. Mulle said alajaotused “Semiootilise kirjelduse üldprobleemid” ja “Kultuurisemiootika”. Varsti sain aru, et need on sõnastiku peamised teemad, ja veel mõne aja pärast jäin projekti üksi – sellest hiljem.

Romaan semiootikaga

Sõnastik oli Apollonitši võimalus ajalukku minna. Kogu elu oli ta olnud oma suure õpetaja Juri Mihhailovitš Lotmani varjus: aitas korraldada esimesi semiootika suvekoole; tõlkis erihoidlast Ameerika raamatuid, et saksakeelne õpetaja saaks nendega töötada; aeg-ajalt kirjutas juhuslikest asjadest, alates kirjastusest “Alkonost” [sümbolistide loomingut avaldanud Petrogradi kirjastus 1918–1923] kuni keeldude semiootikani; kaitses väitekirja Vene barokist, kuid edaspidi selle teemaga eriti enam ei tegelnud; andis välja 70ndate maitse jaoks mässumeelse valiku vene

formalistidest koos nende põhimõistete tesaurusega, kuid ei jätkanud seda üritust, kuigi krestomaatia kaanel seisis “Esimene osa”. Kõige selle taga oli sügav isiklik draama, mille analüüsimiseks pole mul ei soovi ega ka eriti kaalukaid põhjendusi. See oli eksimatult tunda, tuli juhuslikult esile mõnes väliselt tühisest märkuses, äkitselt kühmu vajunud figuuris ja hajameelses pilgus, sügava üksilduse auras, mis saatis mu vardjat koos tema kauni portfelli, väärika mantli, elegantsete prillidega. Esimesed kaks aastat vaatas Apollonitš mööda, isegi kui ma midagi rääkida püüdsin. Neljandal kursusel läksin tehnilistel põhjustel üle teise juhendaja juurde, kes tegi minu heaks palju rohkem kui Apollonitš. Ta jäi minu iidoliks, aga me tegime sõnastikku edasi, kuigi kõigile oli selge, et idee on pehmelt öeldes läbi mõtlemata. Ma lugesin hoolega terminoloogilise leksikograafia uurimusi ja veendusin üha rohkem, et me liigume pimesi. Apollonitši idee seisnes selles, et me koguksime Tartus avaldatud 25 köitest “Töödest märgisüsteemide alalt” välja terminid koos autoripoolsete definitsioonidega. Ta sai hästi aru, et pärast Lotmani enneaeget surma 1993. aastal algab Tartu humanitaarse keskkonna jaoks uus periood. Sõnastik pidi epohhi sulgema, tähistades üleminekut uude aega. Kuid selle sulgemise jaoks polnud ei kontseptuaalseid ega inimlikke ressursse.

Lotmani initsiatiivil loodud semiootikakateeder sattus vene kirjan-duse kateedriga nugade peale. Vene kultuuriloo ja semiootika eristama-tus asutaja eluloos pani algusest peale kahtluse alla eraldi institutsiooni vajalikkuse. Kirjandusteadlased ei varjanud irooniat, sest uude kateedris-se läksid ju need, kes olid kogu elu tegelenud kirjandusteooriaga, mis oli end nõukogude aastail lõplikult diskrediteerinud. Lotman on surnud, aga kes need inimesed on? Nad on samasugused kui meie, ainult et tegelevad kõrvalise tähtsusega asjadega. Tõeline värk on 19. sajandi vene emigran-did, nagu kuulutas meile Juri Mihhailovitš oma “Vestlustes vene kultuurist”! Seejuures olid Apollonitši ambitsioonid ilmselged: rebida end lahti õpetaja karismast ja kui mitte realiseerida end ise, siis vähemalt anda see võimalus teistele. Õpetada eesti keeles, muuta kohta, kuvandit ja kui õnnestub, siis ka metodoloogiat. Kopeerimismasinad, faksiaparaadid, soliidsed lambid ja ülikallid Thomas Albert Sebeoki entsüklopee-dilise semiootikasõnastiku komplektid osteti Lotmani mälestuse nimel, kelle distribuutoriks osutus tema, Apollonitš. “See kõik on sellepärast, et ma olen nii *charming*”, ütles uue kateedri juhataja, patsutades hellalt äsja lahti pakitud kohvimasinat.

Minu kursusekaaslased, kes sõnastiku kallal töötasid, kaitsesid oma diplomid ja kadusid silmapiirilt. Üht kohtasin ma segamas kaarte Eesti Kirjandusmuuseumis, teine ilmus juhuslikult radarile sajandivahetusel

Tveris õlletehase “Afanassi” töölisena. Mina õppisin magistrantuuris ja hakkasin tegelema formalistidega. Kõik sõnastiku materjalid oma erinevas armetuse astmes kogunesid minu kätte, et ilmuda lõpuks 1999. aastal, kui Apollonitš Tartus enam ei töötanud, olles kaotanud konkursi kateedrijuhataja kohale. Kõik oli ilmselt õiglane. Ta ei olnud enam ammu midagi kirjutanud. Enne oma lahkumist uude ellu, mis jätkub senini Eestist mitte väga kaugel, jõudis mu õpetaja korraldada 1995. aasta noorte semiootikute suvekooli, kus ma tutvusin antropoloog Ilja Utehhi-niga, kes sai hiljem Peterburi Euroopa ülikooli professoriks [tõlkija märkus: Utehhin lahkus sellelt kohalt 2022 pärast sõja algust; Jan Levtsenko ise oli samas ülikoolis kunstiajaloo professor 2002–2008]. Tema mõju mulle, nagu ka minu tänu talle on mõõtmatu. 1996. aastal sõitsin talle külla, ühtlasi ka üliõpilaskonverentsile, kus tutvusin oma esimese naisega. Apollonitš ütles, et Venemaale minna on esialgu vara. “Elage kahekesi Tartus – küll siis paistab”. Mõistes oma prognoosi kergemeelsust, võttis Apollonitš mind sõnastiku väljaandmise granti ja jagas igakuiselt välja dollareid. Isa varase surma ja igavese rahapuuduse taustal on mulle pisarateni mälestusväärne elektriline veekeedukann, mille ostsin esimese grandiraha eest.

Eemale ajaloost

1997. aastal, mis osutus Apollonitši kui ülemuse viimaseks õnnestunud aastaks, sõitsime suure kambaga Imatrasse semiootikakongressile. Seal sain esimest korda teada, et ma olen “mister Levitsenko”, võin ujuda Saimaa järves koos Ungari semiootika klassiku Vilmos Voigtiga ja lõunalauas jultunult istuda Saksa professori Aage Hansen-Löve kõrvale, kelle kohutavalt mahukat raamatut olin hardalt tsiteerinud oma magistri-töös. Apollonitš andis nõu: “Miks te midagi endale hotellituppa kaasa ei võta? Neil jääb ju kõriauguni üle!” Kolumbia kolleegid, tuleb tunnistada, ei löönud risti ette ja võtsid lõunasöögile kaasa Prisma logodega kileko-tid, mis hiljem punnitasid ja lekkisid seksisiooniistungitel. Oma esimest ingliskeelset ettekannet parandasin koos õpetajaga tema numbritoas otse kuulsa kose graniitsängi kohal. “Õelge veel kord “towards”!” läks Apol-lonitš keema. “Teist ei saa keegi aru, see pole mingi nõukogude kool!”

Aasta pärast nägime viimast korda, jalutasime pikalt tuulisel Vabadu-se väljakul tema Tallinna korteri lähedal, jõime kohvi endises Moskva kohvikus. Apollonitš rääkis, et ta ei pea kellegi vastu viha ja on rõõmus kateedrist lahkumise üle. Vaevalt oleks ta saanud minult midagi paluda, kuid sain aru, et sõnastik tuleb välja anda. Selle tagajärjel määriti mulle

kaela kaasautor, kellel polnud asjaga mingit pistmist, ja mul on õpetaja ees häbi. Miks ma ikka veel teda nii kutsun? Ta õpetas mulle, kuidas ennast mitte tõsiselt võtta. Tõenäoliselt takistab see tõelisi läbimurdeid, kuid samas hoiab see alatuse eest. Ta õpetas mind naerma, et mitte nutma puhkeda, sest maailm ei hinda seda. Ja veel tean ma kindlalt, et elu on suurem ja tähtsam kui teadus. Apollonitš ütles vähem, kui võis. Ta lubas endale mitte enam viitsida. Ja mul on ükskõik, kas ta kahetseb seda. Sest saladus on tähtsam kui edu.

Igor Černovi viimane loeng

Valdur Mikita

Kui peaksin välja pakkuma Igor Černovi keemilise valemi, siis koosneks see ruudulisest pintsakust, suurtest kumerate klaasidega prillidest, lõikavast teravmeelsusest, iroonilisest muigest, kahedast häälest ja peaaegu füsioloogilisest rahutusest, mis väljendus lakkamatus edasi-tagasi kõndimises – ilma milleta oleks tema loenguid võimatu ette kujutada. Černov oli kõike muud kui tavapärane õppejõud. Ta kuulus ekstravagantsete loengupidajate kaduvasse kategooriasse, kes suutis peaaegu igast semiootikaloengust välja võluda omaette etenduse. Černov tormas auditooriumi ees edasi-tagasi nagu puuri suletud metsik loom, pidevalt otsaesiselt higi pühkides, kätega vehkides, huilates ja kähisedes, kõva häälega naerdes, küsimustega üliõpilasi rünnates, äratades asjaosalistes ühtaegu nii imetlust kui hirmu.

Mäletan oma esimest kohtumist Černoviga, mis lõppes ka minu jaoks korraliku ehmatusega. Nagu paljud teised, tegin tutvust semiootikaga esmalt vabakuulajana Igor Černovi loenguid külastades. Need ja äsja ilmunud Juri Lotmani “Kultuurisemiootika” raamat avaldasid mulle sügavat muljet, nägin semiootikas võimalust kirja panna maailma olemus ja võib-olla koguni elu mõte. Maalisin oma mõtterännakud innukalt ühte suurde mustade kaantega kaustikusse ja kuna tahtsin kohe alguses kõik ära öelda, siis sai seda kokku oma viiskümmend lehekülge tihedat käsikirjalist teksti. Peatükke ei olnud, kirjutasin kõik ühe jutiga endast välja. Seal oli kõik kirjas, alates Suurest Paugust kuni Lotmani semiosfäärini, lisaks mõned nooltega skeemid kõikehaarava teooria illustreerimiseks. Ühe loengu lõpus ulatasin klade Černovile, olles igaks juhuks sisemiselt valmis, et ta sellest viisakalt keeldub. Kuid tema lehitses kirjatööd põgusalt, muigas kuidagi kavalalt, ja käskis paari päeva pärast kateedrisse tulla.

Niipea, kui ma uksest sisse astusin, hüppas Černov nagu nõelatult püsti ja hakkas mööda kabinetti ringi tormama, trummeldades ühte aegu sõrmenukkidega talle usaldatud vaimusünnitisel. Kõike ma enam ei mäleta, küll aga seda, et Černov uuris, kas mul on muidu vaimse tervisega kõik korras, koputades endale samal ajal paljutähendavalt rusikaga vastu põske. Mingil hetkel sügenes mul hirm, et ta võib mulle kaustikuga pähe virutada – mida ta õnneks siiski ei teinud. See ülimalt intensiivne ja extravagantne monoloog lõppes nõnda, et Černov leebus äkitselt ja pani ette, et ma võiksin tulevikus semiootikaga tõsisemalt tegelema hakata. Kuidas ta selle märatsemishoo tulemusena sellisele järeldusele jõudis, on mulle siiani mõistatus. Kuid pean tunnistama, et ilma selle kummalise hetketa poleks ma tõenäoliselt kunagi läinud semiootikat õppima.

Aeg-ajalt kadus Černov ära. Kui ta siis mõni aeg hiljem kõigi üliandekate, ärajoonud ning ärasuitsetanud õppejõudude koondtüpaažina koridoris vastu tuli, õhkus temast irooniat ja süüdlaslikku kurbust, mida ta kippus varjama veiderdamise ja järskude maneeride taha. Oli kuulda, et tal on pahandusi, et tema personaalküsimus on teaduskonnas arutlusel. Ja mingil hetkel oli ta kadunud. Päriselt.

Küllap oleks kõik võinud laabuda, ta oleks võinud puhkust võtta, minna teise ülikooli, teise ala peale. Kuid Černov tegi puhta lõike, lõikas ennast maailmast lahti, sooritades omamoodi akadeemilise enesetapu. Oma parimas eas tegi ta kõigele lõpu. Küllap pole ma ainuke, kes vahel selle peale mõelnud on. Miks ta niiviisi tegi? Ta oli selleks liiga tark, et minna lihtsalt teise elu peale, adumata, et sisemised kannatused hiilivad ju inimesele niikuinii järele. Nii lihtsameelne ta ei olnud. Usun, et teda kirkastas pigem mingisugune sisemise lunastuse idee, mis vahel harva painab andekaid ja tundliku hingega inimesi – lugeda oma viimane loeng, kirjutada viimane raamat, maalida viimane pilt, pidada viimane missa – ja siis minna, teha kõigele lõpp. Kui paljud on sellest vargsi unistanud, vabaneda viimaks oma elu ja loomingu ängistusest! Seda on keeruline seletada, ent kui keegi haruharva selle palverännaku ette võtab, avaldab see muljet. See on nii arusaamatu, nii õige.

Niisugune võiks olla ka Igor Černovi viimane loeng. Ja ei ole põhjust arvata, et me seda tähele ei pannud. See tekitab ikka veel imetlust, mida ei peagi lõpuni seletama. Samm süsteemist süsteemivälisesse – väike samm inimesele, suur samm nägijale.

Kirjandus

- Blyth, Reginald Horace 1979[1962]. *Zen and Zen Classics*. Vol. 5. Tokyo: The Hokuseido Press.
- Černov 1964 = Чернов, Игорь. *К постановке проблемы модели в художественной литературе и литературоведении*. (Конкурсная работа студента IV курса отделения русского языка и литературы ТГУ. Научный руководитель проф. Ю. М. Лотман.) Тарту: Тартуский государственный университет, кафедра русской литературы.
- Černov 1965 = Чернов, Игорь. О структуре русских любовных заговоров: Статья I. *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 2: 159–172.
- Černov 1967 = Чернов, Игорь. О семиотике запретов (предварительное сообщение). *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 3: 45–59.
- Černov 1976a = Чернов, Игорь. *Из лекций по теоретическому литературоведению*. I. Барокко: литература, литературоведение (специальный курс). Тарту: Тартуский государственный университет.
- Černov 1976b = Чернов, Игорь. *Хрестоматия по теоретическому литературоведению*. I. Тарту: Тартуский государственный университет.
- Černov, Igor 1996. Katastroofi semiootikast: sissejuhatavaid marginaale. *Kultuurileht* 43 (22. november), lisa “Semiootika”: 11–12.
- Černov 2002 = Чернов, Игорь. Издалека. Юрию Михайловичу Лотману – 80. *День за Днем* 7 (22 февраля): 18–19.
- Černov, Igor 2013[1996]. Katastroofi semiootikast: sissejuhatavaid marginaale. *Acta Semiotica Estica* 10: 197–200.
- Deely, John 1982. *Introducing Semiotic: Its History and Doctrine*. Bloomington: Indiana University Press.
- Filosoofiateaduskonna õppekavad 1995 = Reinmaa, Ants (koost). *Filosoofiateaduskonna õppekavad*. Tartu: Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/29286>
- Kull, Kalevi 2022. Aruanne: semiootika osakonna elu-olu. *Acta Semiotica Estica* 19: 125–155.
- Kull, Kalevi; Salupere, Silvi; Torop, Peeter; Lotman, Mihhail 2011. The institution of semiotics in Estonia. *Sign Systems Studies* 39(2–4): 314–342.
- Levtšenko, Jan 2013 = Левченко, Ян. Игорь Аполлониевич Чернов: Сын Аполлония, тартуская энигма. В кн.: Юдкевич, Мария и др., *Поколения ВШЭ. Ученики об учителях*. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 21–24.
- Loengud 1993/1994 = *Tartu Ülikooli loengud ja praktilised tööd 1993/94*. Tartu: Tartu Ülikool, 1994. <http://hdl.handle.net/10062/55579>
- Loengud 1994/1995 = *Tartu Ülikooli loengud ja praktilised tööd 1994/95. õppeaastal*. Tartu: Tartu Ülikool, 1994. <http://hdl.handle.net/10062/55808>
- Lotman, Juri 1990. *Kultuurisemiootika: Tekst – kirjandus – kultuur*. (Lias, Pärt; Soms, Inta; Veidemann, Rein, tlk.) Tallinn: Olion.
- Lotman, Mihhail 1975 = Лотман, Михаил. Защита диссертаций. И. А. Чернов. *Тартуский Государственный Университет* 28 (27 июня): 1.

- Männiste, Tiit; Černov, Igor 1998. Humanitaarias on õpetaja roll määrav. [Tiit Männiste vestlus Igor Černoviga.] *Sakala* 55 (21. märts): 5.
- Peirce, Charles S. 1997[1878]. Kuidas muuta meie ideid selgeks. *Akadeemia* 8: 1679–1701.
- Pilv, Aare 2013. Černov (katkend “Aeglaste” I osast). *Acta Semiotica Estica* 10: 200–203.
- Randviir, Anti; Sütiste, Elin; Kull, Kalevi 2025. Igor Černov, founder of the Department of Semiotics in Tartu. In memoriam. *Sign Systems Studies* 53(1/2): 283–291.
- Ruthenia 2003 = Игору Чернову – 60. *Ruthenia* 18. märts.
- Ruthenia 2013 = Всегда молодой Игорь Чернов. *Ruthenia* 18. märts. <https://ruthenia.ru/document/551737.html>
- Ruthenia 2023 = Игору Чернову — 80. *Ruthenia* 18. märts. <https://ruthenia.net/document/553203.html>
- Ruthenia 2025 = In memoriam Игорь Чернов (18 марта 1943 – 21 марта 2025). *Ruthenia* 28. märts. <https://www.ruthenia.ru/document/553225.html>
- Salupere, Silvi 2013. Igor Černov 70. *Acta Semiotica Estica* 10: 193–197.
- Salupere, Silvi 2016. Juri Lotman ja semiootika Tartu Ülikoolis. *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* 44: 49–67. <https://doi.org/10.15157/tyak.v0i44>
- Struktuur 1993 aprill = Tartu Ülikooli struktuur: Aprill 1993. Tartu. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/085ebf94-dd00-4403-8fb8-37f68ddb7e8/content>
- Struktuur 1993 sügis = Aunin, Urmas (toim.) 1993. *Tartu Ülikooli isikkoosseis ja struktuur: Sügis 1993*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Teatmik 1997–98 = Hennoste, Tiit (koost. ja toim.) 1997. *Filosoofiateaduskond: Teatmik 1997–98*. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/a808d4d8-f4ae-4d31-8919-9ca54bd2bd69/content>
- Torop, Peeter 1998. Semiotics in Tartu. *Sign Systems Studies* 26: 9–19.
- Torop, Peeter 1999. *Kultuurimärgid*. Tartu: Ilmamaa.
- Torop, Peeter 2025. Suure algataja lahkumine. *Keel ja Kirjandus* 5: 457–460;
- Vahing, Vaino 1993. Lukkal, Kaplinski suvemajas 23.–24.01.1971. *Sirp* 19 (14. mai): 13.
- Õppekavad 1992 = *Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond. Õppekavad*. [Tartu: Tartu Ülikool] <http://hdl.handle.net/10062/57452>

Igor Černovi tööde bibliograafia¹¹

1963

Минц, Зара; Чернов, Игорь 1963. Удачи и просчеты нового исследования о Блоке. [Retsensioon raamatule: Reeve, Franklin D. 1962. *Aleksandr Blok: Between Image and Idea*. New York, London: Columbia University Press.] *Русская литература* 3: 213–217.

1964

Чернов, Игорь 1964a. А. Блок и книгоиздательство “Алконост”. В кн.: Лотман, Юрий (ред.). *Блоковский сборник (I): Труды научной конференции, посвященной изучению жизни и творчества А. А. Блока, май 1962 года*. Тарту: Тартуский государственный университет, 530–538.

Чернов, Игорь 1964b. *К постановке проблемы модели в художественной литературе и литературоведении*. (Конкурсная работа студента IV курса отделения русского языка и литературы ТГУ. Научный руководитель проф. Ю. М. Лотман.) Тарту: Тартуский государственный университет, кафедра русской литературы.

Минц, Зара; Чернов, Игорь 1964. “Воспоминания об Ал. Блоке”, Н. А. Павлович. (Вступительная заметка З. Г. Минц, комментарий З. Г. Минц и И. Чернова.) В кн.: Лотман, Юрий (ред.). *Блоковский сборник (I): Труды научной конференции, посвященной изучению жизни и творчества А. А. Блока, май 1962 года*. Тарту: Тартуский государственный университет, 446–506.

1965

Чернов, Игорь 1965. О структуре русских любовных заговоров: Статья I. *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 2: 159–172.

1967

Чернов, Игорь 1967. О семиотике запретов (предварительное сообщение). *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 3: 45–59.

1968

Чернов, Игорь 1968. О свертывании текста. В кн.: Лотман, Юрий (ред.), *III Летняя школа по вторичным моделирующим системам: Тезисы. Кязрику, 10–20 мая 1968 г.* Тарту: Тартуский государственный университет, 69–70.

1970

Tšernov, Igor 1970a. Bahtin ja tema romaaniuuringud. *Looming* 12: 1913–1914.

¹¹ Siinne Igor Černovi bibliograafia on varem ilmunutega võrreldes täiendatud; varasemaid versioone vt Salupere 2013 ja Randviir, Sütiste, Kull 2025. – E. S.

Tšernov, Igor 1970b. Lenin kui kirjamees kaasaegsete pilguga. *Looming* 1: 109–123.

Чернов, Игорь; Мьяль, Линнарт 1970. Теория Биджа-мантр в связи с вопросами изучения транссемантических текстов. В кн.: *Информационные процессы, эвристическое программирование, проблемы нейрокибернетики, моделирование автоматами, распознавание образов, проблемы семиотики: Материалы V всесоюзного симпозиума по кибернетике*. (V Всесоюзный симпозиум по кибернетике, Тбилиси, 25–29 окт. 1970 г.) Тбилиси, 330–331.

1971

Чернов, Игорь 1971. О структуре русских любовных заговоров: Статья I. В кн.: Eimermacher, Karl (ред.). *Тексты советского литературоведческого структурализма. Texte des sowjetischen literaturwissenschaftlichen Strukturalismus*. (Centrifuga 5.) Munich: Fink, 181–194. [Чернов 1965 taastrükk.]

1972

Чернов, Игорь 1972a. Проблема барокко (опыт литературоведческой таксономии). В кн.: Гурьева, Елена; Пак, Хели; Рейфман, Павел (отв. ред.). *Материалы XXVII научной студенческой конференции: Литературоведение. Лингвистика*. Тарту: Тартуский государственный университет, 104–105.

Чернов, Игорь 1972b. Три модели культуры. В кн.: Мальтс, Анн (ред.). *Quinquagenario: Сборник статей молодых филологов к 50-летию проф. Ю. М. Лотмана*. Тарту: Тартуский государственный университет, 5–18.

1973

Černov, Igor 1973a. Asi ja idee kultuuris. *Looming* 12: 2050–2069.

Чернов, Игорь 1973b. Опыт типологической интерпретации барокко. В кн.: Лотман, Юрий (ред.). *Сборник статей по вторичным моделирующим системам*. Тарту: Тартуский государственный университет, 98–103.

Чернов, Игорь (ред.) 1973c. Лотман, Юрий, *Статьи по типологии культуры: Материалы к курсу теории литературы*. Вып. 2. Тарту: Тартуский государственный университет.

1974

Чернов, Игорь 1974a. К характеристике художественного стиля (плотность знака и насыщенность знаковой системы). В кн.: Лотман, Юрий (ред.). *Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам I* (5). Тарту: Тартуский государственный университет, 210–213.

Чернов, Игорь 1974b. Поэтики и поэтика восточно-славянского барокко. В кн.: Лотман, Юрий (ред.). *Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам I* (5). Тарту: Тартуский государственный университет, 109–115.

1975

Чернов, Игорь 1975a. *Литературная культура русского барокко (пути и методы изучения)*. (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.) Тарту: Тартуский государственный университет.

Чернов, Игорь 1975b. *Литературная культура русского барокко (пути и методы изучения)*. (Диссертация кандидата филологических наук.) Тарту: Тартуский государственный университет.

1976

Чернов, Игорь 1976a. *Из лекций по теоретическому литературоведению. I. Барокко: литература, литературоведение (специальный курс)*. Тарту: Тартуский государственный университет.

Чернов, Игорь 1976b. *Хрестоматия по теоретическому литературоведению. I*. Тарту: Тартуский государственный университет.

1977

Černov, Igor 1977a. Teoreetiline kirjandusteadus: teadmiste vormid, struktuur ja eripära. *Keel ja Kirjandus* 4: 193–199; 5: 264–270.

Чернов, Игорь (отв. ред.) 1977b. *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 9. Тарту: Тартуский государственный университет.

Золян, Сурен; Чернов, Игорь 1977. О структуре языка описания поведения. *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 8: 151–163.

1978

Černov, Igor 1978a. Juri Lotman Briti Akadeemia kirjavahetajaliikmeks. *Keel ja Kirjandus* 4: 249.

Чернов, Игорь (сост.) 1978b. *Программа и указания по курсу “Введение в литературоведение” для студентов-заочников I курса отделения русского языка и литературы на 1978/79 учебный год*. Тарту: Тартуский государственный университет.

1979

Чернов, Игорь (отв. ред.) 1979a. *Типология русской литературы и проблемы русско-эстонских литературных связей*. (Труды по русской и славянской филологии: Литературоведение 31. Ученые записки Тартуского государственного университета 491.) Тарту: Тартуский государственный университет.

Чернов, Игорь (отв. ред.) 1979b. *Труды по знаковым системам [Sign Systems Studies]* 11: *Семиотика текста*. Тарту: Тартуский государственный университет.

1981

Чернов, Игорь 1981a. Академику Д. С. Лихачеву – 75 лет. *Тартуский Государственный Университет* 11 (27 ноября): 2.

Чернов, Игорь (сост.) 1981b. *Методическое указание по курсу “Теория литературы” для студентов-заочников V курса отделения русского языка и литературы Тартуского государственного университета.* Тарту: Тартуский государственный университет.

1982

Černov, Igor 1982a. Juri Lotman ja kirjandusteadusliku mõtte areng. *Looming* 2: 270–276.

Чернов, Игорь 1982b. О структуре и содержании понятия “литературоведение”. В кн.: Исаков, Сергей (сост.). *Finitis duodecim lustris. Сборник статей к 60-летию проф. Ю. М. Лотмана.* Таллин: Ээсти раамат, 162–167.

Чернов, Игорь 1982c. Опыт введения в систему Ю. М. Лотмана. *Таллин: Литературно-художественный и общественно-политический журнал Союза писателей и Министерства культуры Эстонской ССР* 3(24) (май–июнь): 100–106.

Чернов, Игорь 1982d. Опыт введения в систему Ю. М. Лотмана (к шестидесятилетию учителя). *Тартуский Государственный Университет* 1–2 (26 февраля): 2–3.

Dušetškina, Jelena; Černov, Igor 1982. Kuidas kirjutada kõrgkooliõpikut. *Keel ja Kirjandus* 1: 46–48.

Киселева, Любовь; Пономарева, Галина; Чернов, Игорь 1982. Список печатных трудов Ю. М. Лотмана (материалы к библиографии). В кн.: Исаков, Сергей (сост.). *Finitis duodecim lustris. Сборник статей к 60-летию проф. Ю. М. Лотмана.* Таллин: Ээсти раамат, 20–53.

1983

Чернов, Игорь 1983. In meenoriām Iļmar Muļlamaa. *Тартуский Государственный Университет* 5 (19 апреля): 2.

1985

Чернов, Игорь (ред.) 1985a. *Проблемы типологии русской литературы.* (Труды по русской и славянской филологии: Литературоведение [38]. Ученые записки Тартуского государственного университета 645.) Тарту: Тартуский государственный университет.

Чернов, Игорь (сост.) 1985b. *Программа и указания по курсу “Введение в литературоведение” для студентов-заочников I курса отделения русского языка и литературы на 1985–1988 годы.* Тарту: Тартуский государственный университет.

1986

Černov, Igor 1986. Kolmikportree kultuuriühtsuses. [Liidia Kompuse 90. sünniaastapäeva, Boriss Jegorovi 60. sünnipäeva ja Dmitri Lihhatšovi 80. sünnipäeva puhul.] *Edasi* 273 (29. november): 4–5.

1988

Chernov, Igor 1988. Historical survey of Tartu–Moscow Semiotic School. In: Broms, Henri; Kaufmann, Rebecca (eds.). *Semiotics of Culture. Proceedings of the 25th Symposium of the Tartu–Moscow School of Semiotics, Imatra, Finland, 27th–29th July, 1987*. Helsinki: Arator Inc, 7–16.

1990

Černov, Igor 1990a. In memoriam. [Zara Mintsi mälestuseks.] *Reede* 44 (2. november): 15.

Чернов, Игорь 1990b. Национальная литература: теоретические маргиналии. Rmt: Undusk, Jaan; Viires, Piret (toim.). *Kõnelusi rahvuskirjandusest. Konverentsi "Rahvuskirjanduse mõiste ja kriteeriumid" materjale, 11. mai 1989*. (Collegium litterarum 2.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 39–47.

Чернов, Игорь (отв. ред.) 1990c. Пути развития русской литературы. (Труды по русской и славянской филологии: Литературоведение [47]. Ученые записки Тартуского государственного университета 883.) Тарту: Тартуский государственный университет.

Černov, Igor 1990d. Rahvuskirjandus: teoreetilisi marginaale. Rmt: Undusk, Jaan; Viires, Piret (toim.). *Kõnelusi rahvuskirjandusest. Konverentsi "Rahvuskirjanduse mõiste ja kriteeriumid" materjale, 11. mai 1989*. (Collegium litterarum 2.) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 30–38.

1991

Чернов, Игорь 1991a. Валерий Иванович Беззубов. Памяти товарища. *Вперед* 31 (14 марта): 3.

Чернов, Игорь 1991b. Zara Григорьевна Минц (штрихи на пути к портрету). В кн.: Мальтс, Анн (ред.). *Тезисы докладов научной конференции "А. Блок и русский постсимволизм"*. Тарту: Тартуский университет, кафедра русской литературы, 3–6.

1992

Чернов, Игорь 1992. Тартуская школа: извне и изнутри. *Alma mater* 2(7) (апрель): 2.

1993

Černovs, Igors 1993a. Trīs kultūras modeļi. In: Šuvajevs, Igors (ed.). *Kultūra. Teksts. Zīme. Σημειωτική*. Riga: ELPA, 15–22. [Чернов 1972b tõlge.]

Чернов, Игорь 1993b. Вальмар Адамс (30.1.1899–15.03.1993). *Русская Газета* 22(78) (20 марта): 5.

1995

Černov, Igor; Kisseljova, Ljubov 1995. The future of Russian culture in Estonia. In: Drechsler, Wolfgang (guest ed.). "Estonia in Transition," special issue, *World Affairs: A Quarterly Review of International Problems* 157(3) (Winter): 143–146.

1996

Černov, Igor 1996. Katastroofi semiootikast: sissejuhatavoid marginaale. *Kultuurileht* 43 (22. november), lisa "Semiootika": 11–12.

Шегедин, Александр; Чернов, Игорь 1996. Запросы XXI века. [Интервью.] *Молодежь Эстонии* 65 (19 марта): 2.

1997

Чернов, Игорь 1997. Опыт введения в систему Ю. М. Лотмана. В кн.: Лотман, Юрий. *О русской литературе: статьи и исследования (1958–1993): история русской прозы, теория литературы*. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 5–13. [Чернов 1982c taastrükk.]

1998

Liiva, Toomas; Raukas, Mart; Černov, Igor 1998. Ajakirjandus segab maailma mõistmist. [Vestlus Toomas Liiva juhtimisel.] *Nädal: televisioonileht* 5 (2.–8. veebruar): 15–17, 86–87.

Männiste, Tiit; Černov, Igor 1998. Humanitaarias on õpetaja roll määrav. [Tiit Männiste vestlus Igor Černoviga.] *Sakala* 55 (21. märts): 5.

2000

Bernard, Jeff; Černov, Igor; Salupere, Silvi; Torop, Peeter (eds.) 2000. *New Tartu Semiotics. European Journal for Semiotic Studies* 12(1).

2002

Чернов, Игорь 2002. Издалека. Юрию Михайловичу Лотману – 80. *День за Днем* 7 (22 февраля): 18–19.

2013

Černov, Igor 2013. Katastroofi semiootikast: sissejuhatavoid marginaale. *Acta Semiotica Estica* 10: 197–200. [Černov 1996 taastrükk.]

2019

Чернов, Игорь 2019. Издалека. (Памяти Ю. М. Лотмана.) *Вышгород* 3–4 (ноябрь): 15–19. [Černov 2002 taastrükk.]

Surematu meduusi *Turritopsis dohrnii* oma- ja siseilma interpretatsioon ning kõrvutav analüüs inimesega

Liis Lõhmus

Soov igavikulisuse, surematuse kogemuse järele võib kangastuda ala-teadliku püüdena kesta lõpmatuseni, näha ja aktualiseerida iseenda erinevaid osiseid, mida inimsuse vähesuutlikkuse piirmäära juures kuigivõrd kaugele ei venita. Teisalt võib see ilmnedagi endaviisilise ponnistusena nooruslikkuse lättele, mis lisaks aja juurdekeeramisele keerab ülespoole ka füüsilise keha elujõulisust.

Antud käsitluses suunan fookuse teemale, mille hargnevaid jooni on mitmeid (alates tervise optimeerimisest, füüsilise toetamisest jmt), ent peaküsimus üksainus – kas meie inimestena suudaksime avada igavese elu saladuse, pöörata tagasi vananemisprotsessi või elada lihtsalt märkimisväärselt pikema ja tervema elu, kui me senini üldse võimalikuks oleme pidanud?

Kui meil oleks konkreetne suunaviit, mis kindlaks orientiiriks võtta, selle asemel, et tulutult ühe avastuse juurest teise juurde joosta ja nende vahel mõttetult lahmida, oleks tõenäosuslik tulem tõenduspõhise lähen-duse leidmiseks ilmselt lihtsam. Siinkohal suundun ühe konkreetse raja mitmekihilisuseni, igavikulisuse ja surematuse tähendusruumi, ent teen seda tuginedes võimalikult täpsele spetsiifilisusele – nimetatud teema tervikuna on täielikuks hoomamiseks kujuteldamatu.

Põhilise inspiratsiooni sain suurepärasest raamatust, mis hõlmab endas hästi kompaktselt liigendatud teaduslikke “kandidaate” eelkõige tervelt elatud elu pikendamise eesmärgil; pealkirjast lähtudes valisin välja ühe kõnekama. Selleks raamatuks on molekulaarbioloogi Nicklas Brendborgi “Meduusid vananevad tagurpidi. Mida õppida looduselt, et elu oleks pikem ja parem”. Raamat toob ta välja meduusiliigi *Turritopsis dohrnii* (keda kutsun siin edaspidi *Turritopsisiks*), kes on ilmutanud imepärast võimet “soovi korral” tagurpidi vananeda, end tagasi ainuõosse looma ehk polüübistaadiumisse viia. Et mitte pealkirjast eksitusse laskuda, tasub täheldada, et raamat ei kõnele ainult meduusidest; nende hõlmatus moodustab vaid õige väikese osa tervikuna kõneldavast temast, milleks ongi peamiselt veel ratsionaalsele lävendile jäädes võimalikult tervena võimalikult pika elu elamine. Sedasama liiki puudutab põgusalt ka Emanuele Coccia oma imeliselt kaunis raamat “Metamorfoosid”, mida samuti väga lugeda soovitan.

Turritopsisest lähtuvalt kavatsen üles ehitada enda essee põhilise

vundamendi, selgitades esmalt müstilise fenomeni bioloogilist iseärasust ja seeläbi ühes *Turritopsise* kui subjekti analüüsiga võimalikkust, mida selle protsessi teoreetiline, analoogne kõrvutus inimesele tähendaks. Eelkõige tuginen potentsiaalse surematuse nähtuse psühholoogilis-semantilisele küljele – arutlen, kuidas selle meduusiliigi keha evolutsiooniline omadus mõjutaks meie suhestumist surematusesse ja vananemisprotsessi tagasipööramisse, millised on selle käitumise ilmingud ja “varjatud” märgilisus. Nähes vastavat meduusiliiki subjektina, on olulisel kohal ka *Turritopsise* oma- ja siseilm. Tervikliku omailma moodustavad olendi kui subjekti tajuilm ja mõjuilm, millest esimene hõlmab kõike, mida vastav subjekt tajub ning teine on kõik, millele see subjekt ise mõjub (Uexküll 2012 [1934]: 80). Siseilm loob neist aga ühe terviku, aga siseilmale endale pole vahetu ligipääs võimalik, samuti ei ühegi olendi “minale” (samas, 240, 9. toimetaja märkus). Ent siiski saab jälgida, millistele märkidele vastav isend reageerib ning millist tähendust neile omistab (samas) või siinkohal vähemalt omistada võib. Omailm ongi kui organismi märgisuhete kogum ehk kõik, mida organism eristab ning millele ta selle eristamise läbi tähenduse omistab (Magnus 2022: 138). Aga siseilma mõistan suuresti tuletatuna ka võimalikust autokommunikatsioonist kui suhtlusest iseendaga, hõlmates rohkem nähtamatut, vaid temale adutavat sisemist ruumi.

Tuues fookusesse selle pisikese, varem märkamatuks jäänud liigi omaduse, avame ukseid palju laiematele teemadele, mis lõpuks taaskord terve diversiteedi hämmastavust ning joondatust esile tõstavad ning meid, inimesi, loodusmaailmaga taasseovad.

Seega eesmärgiks on ühildada antropotsentristlik semiosfäär surematu meduusi *Turritopsise* omaga, meeldetuletades, et semiootikat oskuse-na saab väljendada kui oskust tõlkida väga erinevate märgisüsteemide vahel (Kull 2022: 267). Eelnevad mõtisklused võtaksin kokku järgmiselt – milline oleks *Turritopsise* enda oma- ja siseilma võimalik ülesehitus ning kuidas avaldub meie kui inimeste surma kontekstuaalsusest ja kehalis-vaimulisest kontinuaalsuse ihalusest täidetud siseilma ühilduvus tagurpidi vananeva, surematu meduusiliigi *Turritopsisega*?

***Turritopsise* tutvustus – surematuse omadusest**

Esmalt avan veidi *Turritopsise* enda tausta, liikudes järk-järgult aina eemilisema vaatevinklini. See meduusiliik elab soojas meres, on vaid väikese sõrmeküüne suurune ja lisaks paljunemisele hõlmab tema eluring peamiselt aeglast ujumist (Brendborg 2022: 28–29) ning planktoni,

mõningate kalamunade ja väikeste molluskite söömist (Petrescu-Mag jt 2021). Sarnaselt suuremale osale hüdraloomadest, on *Turritopsise* elutsükel kahest faasist koosnev – avaveeline suguküpsuse faas ja põhjaeluline asekuaalne faas (Coccia 2020: 78). Peale nende küllaltki triviaalsete faktide on selle liigi teiseks, rahvasuus enam levinud nimeks saanud surematu meduus. See surematuse omadus avastati 1988. aastal noore saksa teadlase Christian Sommeri poolt Portofinos Itaalias (Williams 2020: 123) ja vaatamata teiste bioloogide esmasele skeptitsismile leidis see peatselt teiste teadlaste poolt kinnitust (samas, 124).

Täiskasvanu ikka jõudes on selle märkimisväärselt väikese meduusi-liigi laius 4,5 millimeetrit (Petrescu-Mag jt 2021) ja selles kohas ei peatu nende eluring, vaid otsesõnu öeldes muutuvad need meduusid tagasi lapseks, minnes selle metamorfoosi läbi vastu tüüpilisele ontogeneetilisele teekonnale (Mikuła-Pietrasik jt 2021: 1280). Täpsemalt – nende kombitsad tõmbuvad tagasi, nende kehad kahanevad ning niimoodi kerajatena vajuvad nad ookeani põhja, kust vahepealsest staadiumist edasi, pärast vastava protsessi toimumist paljuneb singulaarne polüüp asekuaalselt, millest arenev nn koloniaalne polüüp “vabastab” uue meduusi (Matsumoto, Miglietta 2021)

Seega kogu tsükli uuesti alustamiseks transformeeritakse kõik eksisteerivad rakud nooremasse seisundisse. Vastavat protsessi kutsutakse transdiferentseerumiseks (Schmid jt 1982), mis võimaldabki surma eest pakku pagemist potentsiaalselt lõppematult (Williams 2020: 124).

Ja ometi jääb protsessi jälgitavus ahtaks, kuna vaid laboratooriumi keskkondades läbi viidud analüüsid ei suuda kaasata tervikpilti ega müstilisele poolele lõplikku punkti panna.

Võin järeldada, et massiivne huvi ja teadustöö on vaatamata kohati nigelatele uurimistingimustele selle uskumatu fenomeni tõepära vaid kinnitanud ning “surematu meduusi” tiitel on igal juhul auga välja teenitud. Ja kuigi kõik *Turritopsised* on selle kordamiseks suutelised, ei kao võimalus siiski manalatele minemiseks näiteks teise meres ujuva kala söögiks langemisel või ootamatult ränga haiguse tõttu (Petrescu-Mag jt 2021). Kindlasti ei saa välja jätta ebasoodsaid keskkonnamõjusid, mis haprakehalise meduusi siiski hävitada võivad.

Surematuse nähtuse transtsendentsus ja võimalikkus inimmees

Oma väiksusest hoolimata on tegemist väga maagilise olendiga, kelle oskus “tagurpidi vananeda” on tõstnud ta inimeste fookuses teravalt esile. Ja pole ka ime, nähes eenduva nähtuse võimalikkust teise olendi

näol, enamgi veel meiega ühisel planeedil elava olendi näol. Tekkinud ja korduvalt tekkiv reaalne resultaat sisaldab minu meelest sellist ülemeelelist, kohati transtsendentset hõngu pigem inimhõimuse piiratuks, mis on enam kohandunud teaduspärasuse ja ratsionaalsusega. Ja seda hoolimata sellest, et nii isiklikud fantaasia- ja meediasuvandid on meile surematuse pilti ometigi eri viisidel vormistanud. See pole vaid puhtalt kultuuriline, religioosne ega isiklik ulmelisus – teaduski panustab sellesse universaalselt huvikonda tajudes aktiivselt, hallates seda küll rohkem ratsionaalselt ja eetilistelt kohandatud mudelis. Ehk suunitlus on asetatud eluea pikendamisele ja võimalikult kaua võimalikult terve ja noorena elamisele. Ja ilmselt teadusvaldkonnal ongi teatud privileeg, kuna neil on realselt utilitaarsed vahendid ja samuti võimekus nende variantide-võimalikkuste uurimiseks ja katsetamiseks. Ülejäänule, nn tavamassile jäävad need allegoorilised sisendid rohkem erinevatest meediumitest haaramiseks ja kujutluses kogemiseks.

Mis puudutab täpsemalt *Turritopsise* lõppemata surematuse võimalikkust, tema bioloogilise surematuse võimalikkuse “siirdamist” inimestele, ei ole valdav teadusmaailm nii aldis selle kui absoluudi peale tormi jooksmata. Enim on uurimine ajendanud lootust inimeste kahjustatud koe parandamiseks või regenereerimiseks, ent meedia poolt võimendatuna on see kujunenud üheks päästenööriks igavese elu ja nooruse poole küünitamisel, lahvatades massid elevusse veel aastakümneid hiljem pärast selle esialgset avastamist (Boero 2016).

Enese algatamine ja lõpetamine *Turritopsise* siseilmas

Turritopsise kui subjekti implitsiitsusesse, tema siseilma tungimise püüe inimeste poolt jääb saavutamata. Peale laboratooriumites teostatu, pindmise ja vägagi tehnilise “kompimise” pole meil näiteks mingitki võimalust teada, mida *Turritopsis* ise enda potentsiaalsest surematusest arvaks, millised oleksid psühholoogilised epifenomenid, mis uskumatu metamorfoosi kujul tema sisemuses avalduvad või kas transdiferentseerumise protsess algatab uuesti tema enesetaju, nii-öelda “sünnitab” ta uuesti. Ja ometi võib seda kõrvutada ka ühe biosemiootika põhilise seisukohaga, nimelt, et kõik elusorganismid on ennast enesepõhisuselt taasloovad, autopoieetilised, püüeldes alati sisemise korrastatuse ja terviklikkuse poole. Nähes elusorganisme taolise organiseerituse poole pürgivat, võib neid kujutada teatud korrapärasuses toimivate süsteemidena. Füüsikalise-keemilisest vaatepunktist saab aga öelda, et elussüsteemid on homöostaatilised süsteemid ehk neis toimuvad protsessid

suudavad enam-vähem süsteemi võimaliku muutunud seisundi taastada (Kull 2022: 261). Selle pinnalt võib *Turritopsise* siseilm läbida korduvaid transformatsioonitsükleid, isegi kui teekonna “algus” ja “lõpp” on enda vältavates, pidevates korduvustes protsessuaalselt sarnased. Kui olevikumomendid on aluseks nii valikuvabadusele kui tajule ning on ühtlasi semiootiliste interpretatsiooniprotsesside tingimuseks (samas, 269), siis mis võiks küll toimuda *Turritopsise* vaates sellesama kogetava kontinuumi – “alguse” ja “lõpu” – liigendatud keskpunktis, mis annab võimaluse “alguse” ja “lõpu” segunemiseks? Ehk kuidas tema siseilm edastaks signaali iseenda kui algupärase ja kehalisusest sõltumatu subjekti “lõpetamiseks/algatamiseks”, mis omakorda avalduks tema omailmas mõju avaldava ja tajutava faktorina ehk füüsilise taasinitsieerimise algusena?

***Turritopsise* omailma transformatsioon, tähenduslikkuse muutus ja siseilma kaasatus**

Me teame nüüdseks, et stressi, vigastuse või ka kõrge vanuse korral aktiveeruvad tema genoomis teatud geenid, mis edastavad rakkudele teate transdiferentseerumise algatamiseks. Viimase käigus toimub mitmete geenide väljenduse muutmine – mõned lülitatakse sisse ja teised välja, võimaldades rakkude naasmist seisundisse, kus nad saavad jaguneda ja uutena kasvada. Transformeeritud rakud töötavad omakorda koos, et rekonstrueerida *Turritopsise* keha polüübistaadiumisse (Travers 2024).

Seega ühe huviobjektina pean silmas eelkõige tema kui veel – vastava isendi enda poolt – kehaliselt identifitseerimata elusolendi reageerimist füüsilise keha geneetilistele muutustele vastavalt väliskeskkonnast tulevale ärritus(t)ele ning taolises embrüonaalses järgus olemise tajuilma uuesti vormimist ning selle varasema homoloogilisuse esinemist/mitte-esinemist. Niisiis võib juurelda objektide tähenduslikkuse võimaliku muutumise üle temast väljaspool olevas, tajutavas ruumis, mis tema omailmas vastavateks uuteks märkideks transleeritakse. Kusjuures omailm ise pole sugugi staatiline, vaid saab organismi arengu käigus ka muutuda (Kull 2022: 256) ning just märkide ja märgiprotsesside kaudu on iga organism maailmaga kooskõlas (samas).

Ja seda sõltumata sellest, kas transdiferentseerumise “soov” tuleb konkreetse *Turritopsise* kui transsendentse subjekti selektiivsest reageeringust või on see puhtevolutsiooniliselt ja fenotüüpiliselt kujunenud keha nüüdseks juba automaatvastus ärritusele.

Mind huvitabki konkreetselt temas kohalolev, ent meile

artikuleerimata subjektiivsus, tema suhestumine käimasolevasse protsessi ja kas tema ise subjektina aktiveerib enda geenid ehk kuidas tema “hingestatus” – kui siseilm – mängib rolli muidu bioloogiliselt “loomulikus” protsessis. Nähes teda autonoomse subjektina – nagu kõiki teisi olendeid biosemiootilisest vaatevinklist –, saab omistada talle ka subjektiivse tõlgendusvõime. Seda seetõttu, kuna just tõlgendusvõime iseloomustabki subjekte ning tõlgendusprotsessides sünnivad tähendused (Kull 2022: 262). Sellest eeldusest võiksime välja lugeda teatud momendi, mis saab “enne” ja “pärast” vahepealseks tähiseks, mil tema kui subjektina (mitte vaid bioloogilise isendina) teeks otsuse tagasipöördumiseks ja enese algatamiseks/lõpetamiseks. Näha saame seda küll kahes avaldumisviisis – nii kausaalses kui selektiivses. Mina näen pigem viimasel suuremat rolli *Turritopsist* vallanud geenide aktiveerumise tormis; vastasel juhul triivime endiselt pindmisel hallalal, iial tema kui unikaalse isendiga tutvumata. Muidugi on teisalt ilmselt tõenäoline, et sellist essentsialistlikuks muutunud omadust ongi ta miljonite aastate vältel endas epigeneetiliselt lihvinud ja mehhanismi pidevalt teravdades valdab seda nüüdseks meisterlikult.

Subjektiivne valik ja universaalne püüe elususe poole

Minu arutluskäik lubaks mind viia *Turritopsise* maailmas kaevudes järgnevani: mis siis, kui tema kui bioloogilise isendi soodumus on tegelikult hoopis kas tajumuslikult *ennetavalt* tehtud valik (eakust tajudes) või teise variandina momentaalselt, füüsiliste instinktide aktiveerumisel tekkiv kohene subjektiivne otsus iseenda määramatuse lakkamatuks kogemiseks? Ehk mõlemad lähtuaksid tema siseilma subjektiivsest otsusest, mis loob silla tema kui subjektiivse olendi ja tema kui füüsilise keha vahel.

Ma ei pea silmas, et *Turritopsise* oskus oleks teistele elusolenditele fülogeneetiliselt ülekandevõimeline (inimesed võivad kunagi siiski ehk potentsiaalsed erandid olla), aga just subjektitasandilt võiks arutleda järgmise üle. Kas isend suudaks tunnetada enda lõppu või kasvõi *soovimatust* surra, ehk tema omailma mahuks peale bioloogilise keha vajaduste rahuldamise ka tajutav märk mitte-suremise võimalikkusest, mis ainulaadselt talle kättesaadav on? Märk, mille tähendus avalduks talle kasvõi tajutud tõendina teiste liigikaaslaste näol. Või veel enam – siseilmast tulenev soov mitte vananeda ehk mitte mingilgi viisil elususe lävelt kaugeneda ja surma kui pimeda hoomamatuse poole liikuda?

See mõtisklus oleks paljudel põhjustel raskesti käsitletav, sest tõstaks

üles teiste meiega ühisel planeedil elavate elusolendite täieliku teadvustatuse enda elukaarest, ja ühtlasi meiega sarnaselt universaalse soovi mitte surra. Aga eelkõige visandab see kontinuaalse vitaalsuse subjektiveeritud valiku, mille selekteerimine peale *Turritopsise* paraku kellelgi tulemuseni ei vii, olgu selle protsessi olemus genotüüpiliselt meile (veel) täielikult kättesaamatu või mitte.

Hirm teadmatus ees ja “igavese” allhoovus kui markeerituse kadu

Kas hirm surma kui teadmatus ees võib olla kõigi võimalike alternatiivide päästikuks, nii inimeste kui teiste elusolendite puhul? Sedaviisi vaadeldes võib tunduda palju lihtsam valida nooremine ja “tagasi-pöördumine” (ja ehk haarab see siia alla ka võimalikult *kaua* võimalikult terve *ja* noorena elamise?), mille variatsioonid hõlmavad kõik mingil määral ühel või teisel viisil juba teadatuntud reaalsust. Samas kui liikumine surma poole on tegelikkuses vaid puhas teadmatus. Jättes siinkohal välja kõik religioossed-retoorilised kõnelused ja vaadeldes seda vägagi ratsionaalsest vaatevinklist. Sellisel juhul võib *Turritopsise* surematus võimalikkuse aktualiseerimine olla vaid kramplik hirm suremise ees, millest hoidu-takse nii kaua kuni see väliste tingimuste keskel vähegi võimalik on.

Iseasi, kas meie ühes teiste elusolenditega üldse sooviksime igavesti elada. Optimaalsete võimalduste saadavus, mil ükski tingimus surma poole ei lükka, kõigutaks kardinaalselt meie arusaama ühe juurbinaarsuse tingimatuses ehk algustest ja lõppudest, mis on seni elureljeefi markeerinud. Kui kõik olekski vaid lõputu nooruse initsiatsioon, kas vähendaks see lõpuks selle elukogemuse väärtustamist ning suurendaks lõpuks hoopis tühimust ja ükskõiksust? Kas selle juurbinaarsuse “tumedama pooluse” teadvustamine pole meid hoopis elule tõukav, elususele äratav? Ehk võib see lõpuks hoopis hoolimatust looduse ja teiste elusolendite vastu süvendada, käivitades mõistmatuse nende kogemuse suhtes. Veel enam, see ähvardaks meid loodusest üldse lahku lüüa ja sügava lõhestumise tekitada – ehk tekiks küsimus, et kuidas me üldse teistele surmaga kohtuvatele olenditele sarnaneme? Tõin küll välja vaid ühe variandi sellise sünge allhoovuse esinemisest, ent ei välista ometi täiesti positiivset ja imelist võimalikkust, kus meie suhestumine ei langeks kuidagi ja suudaksime jätkuvalt enda inimlikkuse bioloogilist päritolu ja ühtsust kõigi olenditega mäletada.

***Turritopsise* siseilma vaatelejalik positsioon ja liigiülene ühtsus**

Praegu oleme meie *Turritopsise* teekonna kiivad jälgijad, kellest mõned isendid võivadki olla vabalt juba tuhandeid aastaid elanud. Kõigi välistingimuste võtmes on see siiski ebatõenäoline, aga teoreetiliselt on see võimalus õhus. Kui aga sellisel aastatuhandeid elanud *Turritopsisel* oleks võimalus jälgida *meid*, väljuda ookeani hoomamatust territooriumist maisele pinnasele teadlikuks vaatejaks ning jälgida dünastiate ja tsivilisatsioonide vahetumist ja vaheldumist? Millisel määral mõjutaks inimeste elu-surma *reaalne* markeeritus teda, kui sellest fataalsusest väljumisevõimelist olendit?

Võib-olla paigutuksid vaid nemad enda tajumuses *tõeliselt* elavate hulka, tunnistades vaikimisi teiste olendite järk-järgulist hääbumist ja suutmatust sellest ühest määratud sihiga tsüklis lahkumiseks. Ent kui eelnevas arutluskäigus pörgatasin ka mõtte potentsiaalsest hirmust suremise ees, mis asetaks selle ikkagi tema siseilmas domineerivaks ja tegudele ajendavaks jõuks, tõmbaks see tema müstilisuselt tuure vähemaks. Ning kui juba surma võimalikkuse hõng on mingigi potentsiaaliga endiselt ja paratamatult kohalolev, siis toimub teisalt igasuguse antropotsentrismi taaga ja selle juurte lahtikiskumine. Ja seda nüüd liigiülel. Sellisel juhul liigume kõik ühes *Turritopsisega* tagasi igat olendit polariseeriva olemise algeni, kus meil on võrdses aktsepteerimises nii elu kui surm – taastub läbivalt implitsiitne ja liikideülene ühtsus, kus mitte keegi pole kellestki “kõrgem”.

Bioloogilise polaarsuse omaksvõtt ja surma ontoloogiline lähedus

Selle – elu ja surma polaarsuse – täielik omaksvõtt võib olla psüühikale raske, ent seeläbi tõuseb enam nähtavusse biotsentrism kui ühiste väärtuste hoidja, kus kaks põhilist polaarsust on tahes tahtmata esindatud. Tunnistamine-aktsepteerimine võib vajalik olla isegi juhul, kui ometi nähakse liigikaaslaste paratamatut hukkumist, ent enda potentsiaalne (ja täielikult vältimatu) surm näib olevat endiselt ebamaises olematuses. Võin aga pealtnäha kummastavalt konstateerida, kuidas just surma *hirmul* baseeruv summutamine ja mahatampimine sikutab selle eemalepaiskavusest hoopis lähemalegi, külmutades subjekti kogetava reaalsuse kas pooleldi või tervenisti – selle permanentne kohalolu halvab teda kas rohkemal või vähemal määral.

Siit tulenedes oleks *Turritopsis* surmale isegi lähedamal asuv kui ükski teine liik: ontoloogiliselt võimutseb see just tänu tsükliliselt

korduvalle, napile realiseerimatusel pidevalt (kui mitte täiemahuliselt) nii siseilma subjektiveeritud implitsiitsuses, ent samuti selleväliselt – antropotsentrilise pilgu ehk inimese kui välisvaataja sfääris. Igal juhul on ta surma epistemoloogiast konstantselt ümbritsetud. Niisiis ei inimesed ega potentsiaalselt surematud meduusid ei saa endid termini “globaalse liigi” lävendile ülendada – bioloogilise keha kandjana pole igavene elu kummagi jaoks täielikult kättesaadav.

Kaks binaarpeegeldust ning võimalik biokommunikatsioon “uue” ja “vana” isendi vahel

Küll aga näib sõna “igavesti” hoomamatult laiahaardeline. Inimühiskond vermib selle tollesamuseks lakkamatuseks, mis tõstab esile endiselt edasirühkiva, ent muudetud tonaalsusega vaimuseisundi – ees avanev tee kui lõputu kulg, ent endiselt painega iga hetke vääratamise ees, kuna põgenemine meie bioloogilise hõlmatus eest pole kestvalt võimalik. Sama potentsiaal võib peituda *Turritopsise* surematuse kogemuses, küll binaarses peegelduses, avaldudes nii pideva kõikumisena eluspüsimise ja *tõelise* surma vahel ning kõikumisena reinkarnatsioonilaadsuse kui elususe taasgeneerimise ja teeskleva “surma” vahel. See oleks kui pea-aegu kaasatav antropotsentrilisele surmalähedase kogemuse mõõtmele, nagu kartlikult konarlik puudutus surma palgele, “mittemillegi” eksistentiaalne kogemine kui kulmineerunud surmahirmu absoluutne tipp.

Sellest omakorda võib süüvida teise binaarpeegeldusse tema seniolnud siseilma tasandil – eelmine väide bioloogilise keha kui materia tasandil –, juhindudes endiselt hüpoteetilisest oletusest, et transdiferentseerumise läbi saavutatav füüsilise taaskäivitamine võib olla teda ennast ühes vana omailma lammutamise ja uue rekonstrueerimisega isendi mõttes reaalselt initsieeriv (kui uus siseilm). Ent see võib olla ka isendi valitud või fenogeneetiliselt kujunenud seisund, mil kontinuaalsus tema siseilmas jätkub loomulikult ja suhteliselt muutumatult, ilma ülemääraste erinevusteta omailma retseptsioonis. Siiski pean ma viimast väga ebatõenäoliseks, võttes arvesse üht läbivat ja naturaalselt mõistmist, et juba elu ise on asjade ümberkorraldaja, kuna põhineb suhteloomel ja suhtel (ehk koodidel) (Kull 2022: 263). Just seesama kommunikatsioonipõhisus endavälisega ehk suhteloomel on siinkohal dünaamilisuse ja muutlikkuse tähistajaks ning koodid lisavad teatud stabiilsema lähtekoha, millest oleks järeldatav just genoomipõhine seaduspärasus.

Biokommunikatiivselt, veel ilma genoomis aktiveeruvaid transmittreid kaasamata, võiksime ettekiirustavalt näha viimases transaktsioo-

nilist suhtlust terminoloogiliselt ühtesulanud nn vana ja uue *Turritopsis* vahel, mil kahevahelised piirid on hägustunud. Tegelikkuses aga pole “vana” ega “uut”, pole olnudki, sest puudub eristuv osis, mis õigustaks psüühilise katkestatuse esinemist ja uue subjekti loomist. Seega pole võimalik olematul vanal isendil olematule uuele isendile ühtegi teadet edastada. Taoline binaarsus ja osalejate vaheline kommunikatsioon eksisteeriks seega vaid puhtfüüsiliste isendite kujul, täiseas *Turritopsis* ja polüübi vahel. Teoreetiliselt oleks nendevaheline suhtlus võimalik, aga põline ja jääv homogeensus annaks keerukusele ja rollide segunemisele lisanüansi.

Muutlikkuse ja rekonstrueerimise seisukohast oleksid vana ja uus aga selgelt väljajoonistatud, viies hoopiski tsüklilise kommunikatsiooniaktini, pidevale rollide vahetumisele ning dünaamilisusele.

Surmast pörkumine kui täieliku potentsiaali poole pürgimine

Füüsilise, bioloogilise isendina kogeb *Turritopsis* enda kontinuaalsuse jätkumise järjekordset starti taktiilsena – tema vajumine ookeani põhja, seetmise puudutus ja keha transformeerumine. Tema siseilma pärusmaa jääb inimkompest kättesaamatuks, lisades nähtuse ulatusele tabamatust juurdegi. Pole sugugi võimatu, et just nimelt kohtumine surmaga esindab suurima hirmu materialiseerumist, nagu meil kõigil, aga ühtlasi ajendab meid tõeliselt igat hetke sügavamalt hindama, peegeldades nii surmahirmu teist külge – ilmajäämise ja kaotamise hirmu. Seega pole ka sugugi vähetõenäoline, et uuritav meduusiliik mitte samalaadset ei koge; süviti surmahirmu minnes võib see temagi jaoks hõlmata lisaks naturaalsele tõukumisele bioloogilise elususe suunas ka palju kõrgemat pürgimissoovi – näiteks tema kui subjekti säilimine. Arvestades, et eluprotsess on ühtaegu nii autokommunikatsioon, pärandumisprotsess ja mäluprotsess (Kull 2022: 263), näen siin *Turritopsis* puhul seotust nii siseilmas artikuleeritud soovis iseene elu järele kui ka soovis sedasama elusust jagada, edasi pärandada. Ehk esimene ongi loomu poolest rohkem enesepõhine, siseilma koonduv pürgimine, ent läbi omailma ehk kontakti millegi endavälisega laieneb tema tajumus endast kui subjektist väljapoole. Läbi omailma avaneb teadvustatus millegi muuga, kui subjekt ise, kõrgendades ühtlasi tema tajumust iseendast kui subjektist.

Inimlik vastuolulisus surematuse dilemma

Rändamine *Turritopsis* eomailmas on juba siit vaatevinklist ihaldusväärne – näha teise olendi kõrgeimat realiseerumist (surematuse kui inimpilgu läbi üks kõrgemaid) asetab meid kohakuti iseendaga. Näib, et erinevalt *Turritopsis*est meie oma ülimalt ratsionaalsusest lähtudes justkui *ei suudakski* enamale reaalsusele ust avada. Praegusel hetkel on meie “taluvuslävi” küll tõusnud – noorusliku ja tervena säilimist ju ometi kujutatakse võimaliku tõelisusena ning huvitav, et on käibel väljend “igavesti noor”, aga kuidas väita üht, kui teine liigitub antiteesina meie uskumussüsteemi kokkupressitusse?

Kõlab tõesti, et täiend “igavesti” ehitub peitesuvandina surmahirmu varjutamiseks. “Igavesti noor” kui lubadus, kus füüsilise tagasipöördumine on vastupidise tulemiga, markeerides edasisuunatuse optimismi ja kindlameelsuse, see lubab sisenemist kontiinumisse hetk hetke haaval, pimesi samm sammu haaval. Ja nagu eelnevalt argumenteerisin, on päradoksaalsusena tihtilugu tõsi ka tunnistamine, et ehk me ei soovikski nii paaniliselt sellise multireaalsuse vältamist, kus meie isikupõhine lugu oleks kestvas igavikus korduvalt muutmisvõimeline ja kus suudaksime kogeda kõiki potentsiaalseid versioone endast. Ehk selle asemel oleks üks imeline ja paraja pikkusega elu piisavalt küllaldane. Kui vahepeal just olemasoleva mälu annulleerimist ja värske käivitamist ei toimuks, mis lubaks kogeda kõike eksisteerivat kordumatuse meelitavas võlus.

Füsioloogilise protsessi kasutegurid inimesele

Kuna *Turritopsis* e siseilm pole sügavuti kättesaamiseks võimalik, oleme inimestena saladuse lahtimuukimiseks uurinud tema füüsilise keha opereerimist, veel ilma sellesama “igavesti” sisendita, jättes selle kõrgelennulise mõtlemise veel argielu kättesaamatu unelma tasandile. Küll aga võimaldaks näiteks tema genoomi kaardistamine täpset vaadet protsessi hõlmatud geenide uurimisel, mis nähtust esile kutsuvad ning kõrvutades need geenid ja nende funktsioonid standardselt vananevate organismide omadega, loodetakse identifitseerida mehhanismid, mis võimaldavad *Turritopsis*el senestsensist (rakkude vananemisega kasvav võimetus kasvada ja jaguneda) pääseda (Travers 2024). Viimane on bioloogilise vananemisega kaasnev “nuhtlus” (kuigi sel on ka rohkelt kasutegureid), mis võiks olla üheks võimalikkuseks meie ihaldatud eesmärgile lähemale saamisel.

Siiski on põhiline lootus lisaks vananemise aeglustamisele/selle

efektide ravimisele ka näiteks vähi võimalikule tervendamisele suunatud; viimase osas on mõningaid seoseid *Turritopsis* erilise võimega (Matsumoto, Miglietta 2021; Mikuła-Pietrasik jt 2021). Teatud geneetiline materjal, geene kontrolliv mikro-RNA on leitud põhjuseks tema suutlikkusele ühte rakutüüpi teiseks transformeerida ning kuna vähirakkudel on samuti leitud muudatusi mikro-RNA-s (Pan jt 2018), on lootus, et kui teadlased suudaksid seda kontrollida, võiksid nad suuta kasvajakarakud teisteks tüüpideks transformeerida, näiteks närvi- või lihaskudeks (Piraino jt 2004).

Elu-surma duett *Turritopsis* märgiloomes

Nüüdseks olen juba lahanud surematuse soovunelmaliku ülistamise marginaliseeritud areaale ja peitjaliku loomusega hirmu-põhist pagemist naturaalse dihhotoomia eest. Ent kuidas transleeriks *Turritopsis* ise vältava vitaalsuse trajektoori lõppematust ning enda isendipõhise maailma korduvat modelleerimist, nii fenotüübiliselt rakutasandil kui ka tema siseilma ontoloogilise hingestatuse kogemuses? Triaadilises elu-surma-*Turritopsis* tsüklis on tema roll puhtalt hammasrattakese sõltuvusest peremehest ülenenud autonoomseks, direktiivseks ja teise kahe poolt märgistamatult tabamatuks. Aga tõdeda tasub ka sedagi, et jooks elu biosfääri suunas – olgugi, et nii surm kui elu on selle ülalhoidvad sambad – on mõnevõrra evolutsioonile vastanduvalt transgressiivse loomuga.

Ja iga niisuguse põgenemise-vältimise aktiga dateeritakse järjekordest tähenduse loomise ja kinnistamise “aeg” uues ja muudkui kasvavas isendikeskses elu-surma duetis. Korduv subjektiivne tähendusloome saab aluseks märkidele, mis viitab püsivale teadmisele nende märkide tähendusest. Seega ühelt poolt luuakse püsiv, äratuntav märk veel võimenduvast ihast elu igavikulise kestvuse ehk surematuse suunas ja teisalt püsiv, äratuntav märk veel sügavnevast, õonestavamast ja peletavast pörkumisest surma eest. Seda saab näha kui kohanemist elu-surma polaarsuste vahepealsuses läbi tähendusloometest sündinud märgiprotsesside pideva toimumise ja seega märkide talletamisega. Märgiprotsessid on ka organismide kohanemise ehk adapteerumise aluseks, kuna kõik teadmised põhinevad märkidel (Kull 2022: 253). Niisiis mõlemad märgid – vastavalt elu ja surmaga seotud – on kujunenud korduvatest tähendusloome tsüklitest tuletatud teadmistest.

Turritopsis füüsilise transformatsiooniline “taandareng” (kui tege-likkuses kõrghetk), eluhaluse kulminatsioon ja surmadaatumi tsükliline nihutamine on ühtviisi suutelised nii tema kainestamiseks surma

ligiolekule kui ka suigutamiseks illusiooniunele. Illusiooniunega võib seda kõrvutada seetõttu, et hägustub retrospektiivne hoie olnu suhtes ning kultiveeritakse ühe igavikulise kontiinumi sihistamata kulgemine.

Selles moodustavad teekonna vaheetapid (kui transdiferentseerumise hüpped) märkide katapulteeruva jada, kuna vaatamata *Turritopsis* oma-ilma ja siseilma taasinitsiatsioonidele/nende olematusele võib vähemalt diakrooniliselt täheldada iga korra tähenduslikkuse salvestumist märgina. Ning seda konkreetses ajahetkes, mil see aset leiab. Seega vähemalt meie inimlikust aja dimensioonilisusest sümboliseeritakse kõik korrad universaalse polaarsusega – eluiha ja surmahirmuga, ja olendist lähtuva püüdlusega muidugi elu suunas. Tingimusteta püüdlemine elu, kõige aluseks oleva allika järele on sellest seisukohast mööndusteta olemuslik ja õigustatud nii ihuliselt kui hingeliselt, nii inimliigi kui selle püüdluse tulemi materialiseerinud meduusi siseilma lävendilt.

Kokkuvõte

Enda analüüsi ning arutluste põhjal võin tõdeda, et prokseeamiliselt on *Turritopsis* meist ometi vägagi kaugel – adume suutmatust temas ja eelkõige *temana* avalduvat lõpuni mõista. Ometi on meil kasutusel materiaalsed töö- ja mõõteriistad, millega molekulaarsel tasandilgi nähtamatud füüsilise osised nähtavaks tõlkida. Vaadeldes teda ennast aga nii psühhosomaatilise kui psühholoogilis-semantilise pilguga, asetame fookuse artikuleerimatusse lähemale, nihkume antropogeenset teadusest põlise tuumalgeni, mis on kirjeldamatult võimas enda vaevutajutavas hapruses. Eelnevad mõttekäigud olid valgusvihuks nähtamatule, tõlkimatu tõlgendamisele üle inimmeele stampidele orienteeritud ahelate ja selle piiratusest väljumisele transtsendentse igavikulisuse veel dekodeerimata võimalikkusele. Ning muidugi on see kaunis ood *Turritopsis* loomuilule ja täiususele. Ja seda vaatamata põhilisele kokkuvõtvale järeltulele, et sisimas peidetuses oleme looduse diakroonilisuses ja liikide mitmetahulistes kooslustes ülimalt sarnased - iga olend hingab ennast elususe poole, enese täieliku realiseerimise ja lakkamatuse lävendile ning kogeb pörkumist surmast kui hirmu teadmatuse dimensiooni sisenemisest. Seega, teadmatusele ja empiirilisusele vaatamata peitub tõeline psüühiline vabanemine läbi elu dihhotoomia omaks võtmise, langetades koormava kandami sõltumata sellest, kas elususest võimaldatakse endal osa saada aastatuhat või kaheksa kümnendit.

Kirjandus

- Boero, Ferdinando 2016. Everlasting life: the 'immortal' jellyfish. *The Biologist* 63(3): 16–19.
- Brendborg, Nicklas 2022. *Meduusid vananevad tagurpidi. Mida õppida looduselt, et elu oleks pikem ja parem*. Tallinn: Rahva Raamat.
- Coccia, Emanuele 2020. *Metamorfoosid*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Incredibila.ro 2021. Meduza nemuritoare, organismul bizar ce întinereste de la o zi la alta. <https://incredibila.ro/meduza-nemuritoare-intinereste/?fbclid=IwAR0H2d5yUisqvz9Ilr3CpfG07lAP3C46qWmIoAg2o9ApsuJQQJX-PVw9E>
- Kull, Kalevi 2022. Biosemiootika. – S.Salupere; K. Kull (toim.). *Semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 253–269.
- Magnus, Riin 2022. Uexkülli. – S.Salupere; K. Kull (toim.). *Semiootika*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus: 138–142.
- Matsumoto, Yui; Miglietta, Maria Pia 2021. Cellular Reprogramming and Immortality: Expression Profiling Reveals Putative Genes Involved in *Turritopsis dohrnii*'s Life Cycle Reversal. *Genome Biology and Evolution* 13(7).
- Mikuła-Pietrasik, Justyna; Pakuła, Martyna; Markowska, Małgorzata; Uruski, Paweł; Szczepaniak-Chicheł, Ludwina; Tykarski, Andrzej; Książek, Krzysztof 2021. Nontraditional systems in aging research: an update. *Cellular and Molecular Life Sciences* 78(4): 1275–1304.
- Pan, Chi; Stevic, Iven; Müller, Volkmar; Ni, Quingtao; Oliveira-Ferrer, Leticia; Pantel, Klaus; Schwarzenbach, Heidi 2018. Exosomal micro RNA s as tumor markers in epithelial ovarian cancer. *Molecular Oncology* 12(11): 1935–1948.
- Petrescu-Mag, Valentin; Proorocu, Marian; Oroian, Firuta C. 2021. Jellyfish, aging and cancer research. *ELBA Bioflux* 13(1): 2–6.
- Piraino, Stefano; De Vito, Doris; Schmich, Juergen; Bouillon, J.; Boero, Ferdinando 2004. Reverse development in Cnidaria. *Canadian Journal of Zoology* 82(11): 1748–1754.
- Schmid, Volker; Wydler, Monika; Alder, Hansjürg 1982. Transdifferentiation and regeneration in vitro. *Developmental Biology* 92(2): 476–488.
- Travers, Scott 2024. A Biologist Reveals The One Animal That Is Theoretically 'Immortal'. *Forbes*, 23. märts.
- Uexkülli, von Jakob 2012 [1934,1936]. *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa.
- Williams, Peter 2020. *Jellyfish*. London, United Kingdom: Reaktion Books, Limited.

***De-influencing*'u tähendus TikTokis kontekstis**

***Merle Kons, Nele Laev, Marleen Mihhailova*¹²**

*De-influencing*¹³ on 2023. aastal TikTokis alguse saanud sotsiaalmeedia trend, mille eesmärk on juhtida tähelepanu üleliigsele tarbimisele ja edendada säästlikumaid tarbimisharjumusi. Nimetatud trend kutsub üles mõtlema kriitiliselt ostuotsuste üle ja teadvustama mõjust, mida tingib kiirmood ning ületarbimine (Ihalainen 2004: 5). Vogue'i artikli kohaselt vastas 28% TikTokis kasutajatest 2022. aastal, et nende ostuotsuseid on mõjutanud mõni kuulsus või sisulooja (Chokrane 2022). 2023. aastal CNN-is ilmunud artikkel ütleb, et *de-influencer*'id on hakanud esiletõusma ning nende poolt loodav sisu on suunatud materialismi ja ülehinnatud toodete tarbimise vastu (Banfield-Nwachi 2023). Lisaks sellele seostatakse *de-influencing*'ut laiemate ühiskondlike probleemidega, nagu kliimamuutused ja majanduslik ebakindlus (Ihalainen 2024: 5). Kuigi *de-influencing* algab sotsiaalmeediast, ulatub selle mõju kaugemale, peegeldades ka reaalse maailma muresid (samas: 7).

Meie käitumine ei ole alati teadlik; sageli mõjutavad seda mitmesugused tegurid meie ümber, sealhulgas sotsiaalmeedia ja kitsamalt TikTok. Ka meie ostuotsused võivad kujuneda nende mõjude tulemusel. Erinevad haulid¹⁴ ja ostuvideod annavad ülevaate kaubanduses populaarsetest toodetest ning mõjutavad meid kuulamise soovi eesmärgil neid samu kaupu ihaldama. Uusi trende ja tooteid lisandub pidevalt ning paljudel kuulsustel on oma kaubamärk. Kõige kuulsamad neist on Kylie Cosmetics (Kylie Jenner), Rare Beauty (Selena Gomez), Fenty Beauty (Rihanna), Ivy Park (Beyoncé), Yeezy (Kanye West), Chiara Ferragni (Chiara Ferragni) ja paljud teised. Uued kollektsioonid lisanduvad

¹² Kursuse Kommunikatsioon ja võim (FLSE.00.276) raames kirjutatud essee.

¹³ *De-influencing*'ul puudub eesti keelne tõlge. TikTokis kasutajad üle maailma loovad ja jagavad sisu enamasti inglise keeles, kuna see on platvormil domineeriv keel. *De-influencing* levib kiiremini algupärase vormis, sest see on arusaadav rahvusvahelisele publikule ja seda pole kohandatud eesti keelde. Kuna tegemist on trendiga, siis ka puudub vajadus leida sellele nähtusele püsiv tõlge.

¹⁴ Haulid on sotsiaalmeedias populaarsed videod, kus inimesed näitavad oma hiljutisi oste, pakkides tooteid lahti ja tutvustades neid vaatajatele. Need videod võivad keskenduda erinevatele toodetele, nagu riided, ilu- ja tervisetooted või kodutarbed. Haulid peegeldavad sageli tarbijakultuuri ja ostlemisega seotud eufooriat, esitades ostlemist kui elustiili.

igakuiselt ning reklaamikampaaniad on tihti läbi viidud just sotsiaalmeedia kanalites läbi mõjuisikutele saadetud tasuta kingituste. Näiteks TikToki kuulus sisulooja Mikayla Nogueira, kellel on 16 miljonit jälgijat, saab massiliselt erinevatelt kaubamärkidelt kingitusi, millele ta teeb hauli-videoid. Talle saadetakse tavaliselt üle 50 promopaki nädalas, kusjuures saadetiste hulk sõltub sageli ka kaubanduse sesoonsusest¹⁵. Viidatakse, et varasemalt on mõjuisikud keskendunud peamiselt toodete müümisele, olgu selleks siis uus huulelääge või mõni muu viraalne toode, kuid 2023. aastal aga on üha rohkem sisuloojaid hakanud sellele lähenemisele vastu seisma, juhindudes *de-influencing*’u põhimõtetest (Banfield-Nwachi 2023). *De-influencing* kui vastupanu trend on tekkinud vastuseks mõjutatud ostuotsustele, eesmärgiga muuta tarbimiskäitumine teadlikumaks.

De-influencing’u nähtuse analüüsimiseks kasutame mitut teoreetilist lähenemist. Tugineme Louis Althusseri ideoloogilise interpelleerimise käsitlusele, mis selgitab, kuidas ideoloogia määratleb subjektide rollid ja mõjutab nende käitumist. Althusseri teooria abil saame mõista, kuidas TikToki algoritmid ja platvormi struktuurid interpelleerivad kasutajaid teatud viisil tarbima või sisu looma. Michel de Certeau strateegia ja taktika mõisted selgitavad, kuidas inividid tegutsevad loovalt ja vastupanuvõimeliselt ettemääratud süsteemis; täpsemalt, TikToki algoritmilises ja tarbimisfookusega keskkonnas. De Certeau aitab kirjeldada, kuidas kasutajad saavad strateegilises situatsioonis kasutada taktikaid, et kohandada, tõlgendada või isegi vaidlustada sisu, mida platvorm neile esitab. Viimaks, Ernesto Laclau tühja tähistaja kontseptsioon lisab analüüsile semantilise mõõtme, aidates mõista, miks *de-influencing* on mitut viisi tõlgendatav.

Kuidas TikToki algoritmid interpelleerivad kasutajaid

Louis Althusseri teooria selgitab, kuidas TikToki algoritmid interpelleerivad kasutajaid subjektideks, suunates neid täitma platvormi ootusi, olgu see seotud tarbimiskäitumise või kriitiliste trendide, nagu *de-influencing*, toetamisega. TikToki algoritmiline süsteem toimib ideoloogilise mehhanismina, kus inividid tuvastavad end neile määratud rollides, näiteks tarbijate või sisuloojatena, ja võtavad need aktiivselt omaks. Kuigi

¹⁵ Kaubanduse sesoonsus viitab kaubanduses esinevatele perioodilistele müügimustritele, mis on seotud kindlate aastaegade, pühade, tähtpäevade või muude ajaliselt korduvate sündmustega.

platvorm loob illusiooni autonoomiast, raamivad ja suunavad kasutajate identiteeti ja käitumist ideoloogilised ja algoritmilised struktuurid, mis määravad nende osaluse suures osas ette (Althusser 2000: 31–36). See tähendab, et kuigi TikTok ja sarnased platvormid annavad kasutajatele tunde, et nad teevad oma valikud ise, on nende tegevus tegelikult mõjutatud taustal töötavatest süsteemidest. Need süsteemid hõlmavad nii ideoloogilisi kui ka algoritmilisi raamistikke. Esiteks kujundavad need kasutajate arusaama sellest, mis on “normaalne”, “populaarne” või “soovitav”. Teiseks, TikToki algoritmid määravad, millist sisu kasutajad näevad ja kuidas nad platvormil suhtlevad.

Interpelleerimine ei ole universaalne ega ajas ja ruumis ühesugune. Tänapäeva kontekstis väljendub see näiteks tarbimisideoloogias ja keskkonnateadlikkuse diskursustes. TikToki trendid, nagu populaarsete toodete reklaamimine või nendele vastandumine *de-influencing*’u kaudu, toimivad raamistikena, mille kaudu kasutajad saavad oma identiteeti kujundada. Näiteks brandid, nagu Nike või Stanley, ei müü ainult tooteid, vaid pakuvad sümboolseid tähendusi, mis positsioneerivad tarbijaid teadlike ja keskkonnasõbralike subjektidena (samas 35–38).

TikToki rakendatakse Althusseri kontseptsiooni “alati-juba” subjektidest. Kasutajad, kes osalevad platvormi trendides, tunnevad end iseseisvalt tegutsevatena, kuigi nende valikuid suunavad algoritmid ja ideoloogilised struktuurid. Näiteks *de-influencing*’u kriitilised diskursused võivad näida autonoomsena, kuid nende sisu ja levik sõltuvad platvormi loodud nähtavuse ja kaasatuse mehhanismidest (samas 36–37).

Ideoloogia ei eksisteeri abstraktses vormis, vaid realiseerub igapäevastes tegevustes ja sotsiaalsetes struktuurides. TikTok peegeldab seda ideoloogiat, kasutades algoritmilisi vahendeid,¹⁶ mis kujundavad kasutajate käitumist trendide ja diskursuste kaudu. Nähtavad reeglid, nagu *hashtag*’id ja populaarsed helid, pakuvad kasutajatele struktuuri, mille raames nad saavad osaleda ja oma identiteeti väljendada.

Kuigi ideoloogia struktureerib kasutajate käitumist, pakub see ka ruumi kriitiliseks tõlgenduseks. Näiteks saavad TikToki kasutajad *de-influencing*’u kaudu küsitleda tarbimiskultuuri norme ja edendada alternatiivseid väärtusi. See toob esile, kuidas platvormi struktuurid võimaldavad kasutajatel osaleda nii normide järgimises kui ka nende kriitilises ümbermõtestamises.

¹⁶ Algoritmilised vahendid (soovitussüsteemid) kujundavad platvormi reegleid ja nähtavust. Algoritmiliste vahendite alla kuuluvad ka *affordance*’id ehk lubavused, mis on kasutajate käsutuses olevad tööriistad ja võimalused. *Affordance* on seotud sellega, mida kasutajad saavad teha, mitte sellega, kuidas platvorm neid suunab.

TikTok toimib ideoloogilise mehhanismina, mis struktureerib kasutajate identiteeti ja osalust viisil, mis tundub loomulik, kuid on ideoloogiliselt raamitud. Platvorm peegeldab Althusseri “alati-juba” subjekti mõistet, positsioneerides kasutajaid tarbijateks, sisuloojateks või kriitilisteks diskursantideks juba enne nende teadlikku osalust. See illustreerib, kuidas kaasaegsed ideoloogilised ja algoritmilised süsteemid kujundavad digitaalset elu ja kultuuri (Althusser 2000: 31–38).

Strateegia ja taktika TikToki algoritmilises süsteemis

Sarnaselt Althusserile, kuid põgusamalt, kirjeldab ka Michel de Certeau (2005: 90) oma töös, kuidas kasutajad ehk toimijad/tarbijad/valitsetud opereerivad (tegutsevad) kindlas, ettemääratud, peale surutud süsteemis. Certeau kasutab selleks mõistet *strateegia* (samas). Strateegia käib koos mõistepaariga *taktika*, millega erinevalt Althusserile, näitab Certeau, kuidas inimesed saavad sellele süsteemile vastata, kasutades loovalt olemasolevaid struktuure enda huvides.

Certeau käsitleb strateegiat kui organiseeritud ruumi, kus institutsioonid, tuginedes oma võimule ja ressursidele, kehtestavad reeglid ja kontrollivad tegevusi (samas 91). Strateegia puhul on ka oluline märkida, et see tugineb institutsionaalsele võimule ja ressursivõimekusele, püüdes säilitada kontrolli ja kasvatada kapitali.¹⁷ Kokkuvõtlikult sõnastades viitab strateegia võimupositsioonidele ja organiseeritud ruumile, kus institutsioonid määravad kindlaks tegevuse reeglid. Nagu teada, on TikToki väljakujunenud süsteem, kus platvormi algoritmiline struktuur ja kaubamärkide turundus mõjutavad kasutajate käitumist ja ostutsuseid. See süsteem tugineb strateegial, kus organisatsioonid ja platvormi arendajad määravad kindlaks sisu loomiseks, jagamiseks ja tarbimiseks vajalikud *reeglid*. TikToki kontekstis hõlmavad reeglid elemente nagu algoritmilised eelistused, mis määravad, milline sisu muutub nähtavaks ja populaarseks (nt *hashtag*-ide, helide ja trendide kaudu). Samuti sisuloome piiranguid ehk reeglid selle kohta, millist tüüpi sisu on lubatud luua ja jagada (nt platvormi kasutustingimused). Seatud reeglite eesmärk on säilitada platvormi toimimine ja turunduslik mõju.

Taktika on see-eest *vastupanu vahend strateegia tingimustes*, mida kasutavad ressursivaesemad toimijad. Kuna igasugune ruum, milles kasutajad tegutsevad, on valmis ja ennast säilitav süsteem, siis kasutajal on sellest süsteemist hetkene ja vähene väljapääs. Hetkene väljapääs

¹⁷ Certeau toetub oma mõttega ka Bourdieu väljade teooriale ja kapitali mõistele.

näitab, et taktika on lühiajaline ja juhuslikest võimalustest sõltuv. Ehk taktika ei ole pikaajaliselt planeeritav, ja järelikult on taktika vahend, mida kasutatakse katkendlikult “teise territooriumil”. Taktika toime eeldus on strateegia olemasolu. (samas 90; 92) Certeau kasutab ka mõistet *masside marginaalsus*, mis tähistab vaikivat enamust (eelmainitud valitsetuid tarbijaid), kellel on vähem ressursse ning kes opereerivad kultuuris ise kultuuri tootmata (samas 90). See näitab kuidas kultuuris ja selle väljadel toimub konkurents, mis ühtaegu kindlustab selles ka muutuseid. Tulles uuritava nähtuse juurde, TikToki kasutajad, kes ei ole sisuloojad, vaid tarbijad, on *de-influencing*’u võtmes olulised. Nimelt nad kujundavad tarbimistrende passiivsete vastuvõtjatena, kuid nende tähelepanu ja tegevus mõjutavad ka platvormi algoritmi. Põhjus seisneb selles, et *de-influencing*’u sisu jälgimine annab neile võimaluse osaleda tarbimiskriitilises diskursuses, ilma et nad peaksid ise uusi struktuure looma.

Näiteks¹⁸ mõned sisuloojad levitavad sihikindlalt ideid ostude vältimisest ja säästlikkusest, samal ajal kui teised pakuvad alternatiivseid tooteid või teevad antireklaami, et kritiseerida populaarseid brände. Eelnevalt välja toodud 5 *de-influencing*’u tõlgendusviisi: 1) tõsta teadlikkust; 2) vältida oste; 3) teha antireklaami; 4) pakkuda alternatiive; 5) esitleda säästvaid praktikaid, on järelikult mõiste mitmetähendusliku tõlgenduse tulemused ning kõik vastanduvad ühele ühisele ideele: liigtarbimisele ja brändide mõjule. Isegi kui need grupid ei jaga samu eesmärke või väärtusi, ühendab neid tarbimiskultuurile vastandumine. Sellest saab kokkuvõtlikult ka kinnitada järeldust, et *de-influencing*’u alapärane tähenduse teisenemine on võimaldanud sellel trendil levida ja kohaneda erinevates olukordades kui ka jõuda rohkemate tarbijateni. Samas on tähenduse mitmekesisus vähendanud mõiste selgust ja esialgset eesmärki.

Ühendades Laclau tühja tähistaja kontseptsiooni ja Michel de Certeau taktika ja strateegia raamistiku, saab järeldada, et *de-influencing* esindab nähtust, mis kasutab olemasoleva süsteemi sees avatud ja muutlikke tähendusi, et ajutiselt ümber mõtestada strateegilisi reegleid ja praktikaid. See näitab, kuidas kasutajad saavad luua vastupanumehhanisme ja esitada alternatiivseid tõlgendusi, isegi kui need lõpuks süsteemi laiematesse eesmärkidesse integreeruvad. See analüüs rõhutab, et sellised taktikad nagu *de-influencing* toimivad dünaamilises pingeväljas,

¹⁸ Näiteks sisulooja Janet, kasutaja nimega Dainty.nugs, on loonud sisu *de-influencing*’u *hashtag*’i kasutades, mis kutsub vähem ja kauem ostetud tooteid tarbima. <https://www.tiktok.com/@dainty.nugs>

kus diskursiivsed piirid ei ole jäigad, vaid pidevalt nihestatavad.

Rakendatud teooriad näitavad, et *de-influencing*’u liikumise tulevik on ettearvatu. Pole selge, kas see jääb mikrotrendiks¹⁹ või areneb suuremaks sotsiaalseks liikumiseks. Oleme jõudnud analüüsis järeldusele, et *de-influencing* sarnaneb aastal 2024/2025 pigem rohepesule,²⁰ mida kasutavad kaubamärgid toodete müümiseks. Näiteks levivad TikTok sisuloojate seas *de-influencing*’u märksõnaga videod, mis sageli suunavad vaatajaid konkreetseid tooteid ostma või pakuvad alternatiive. Nt Taylor Rankine (2024) soovib vältida korduvalt samasuguste lühikeste toppide ostmist ja eelistada klassikalisemaid stiilelemente, mida on omavahel lihtne kombineerida. Samas loetleb ta, millised “klassikalised stiilid” oleks tarvilik soetada. Selliseid videoid leidub TikToki rohkelt, kus tarbimise vähendamise asemel reklaamitakse sageli konkreetseid tooteid.

Mõjuisikuturundusse investeeritud summad ei ole täpselt mõõdetavad, kuid nt Harvard Business Review (Leung jt 2022) kirjutab, et 2022. aastal ulatus mõjuisikuturunduse turumaht 16,5 miljardi dollarini, kusjuures üle 75% kaubamärkidest suunas osa oma eelarvest just sellele turundusviisile. On aga naiivne arvata, et pinnale tõusev trend, nagu *de-influencing*, mis kutsub üles tarbimist vähendama, jääks kaubamärkide tähelepanuta. Vastupidi, seda kasutatakse tõenäoliselt nutikalt müügistrateegiatega osana. Sellest on kirjutanud ka Brandwatch (Smith 2024). Praegu puudub selge vastus küsimusele, kas *de-influencing* hakkab tulevikus müüke vähendama või kas see viib turundus- ja kommunikatsioonimeeskondades kriisikoosolekuteni.

Kokkuvõte

TikTok on digitaalne strateegiline süsteem, mis algoritmide abil kujundab kasutajate käitumist, soodustades tarbimiskultuuri ja aktiivset osalust. *De-influencing*, mis algselt tõusis esile kriitilise vastupanuliikumisena, on selle süsteemi raamides muutunud osaliselt strateegilise süsteemi osaks.

¹⁹ Mikrotrend on lühiajaline ja spetsiifiline suundumus, mis mõjutab väikest sihtrühma ega pruugi laiemalt levida.

²⁰ Rohepesu on turundusvõte, mille käigus ettevõtte, toode või teenus esitatakse eksitavalt keskkonnasõbralikumana või jätkusuutlikumana, kui see tegelikult on. See hõlmab sageli valeväiteid, liialdusi või tähelepanu juhtimist marginaalsetele “rohelistele” aspektidele, varjates samal ajal keskkonna-kahjulikkust mõju.

Esiteks, ideoloogia interpelleerib indiviide kindlatesse rollidesse, pakkudes neile identiteeti ja sotsiaalset positsiooni. TikTok rakendab seda mehhanismi algoritmide kaudu, suunates kasutajaid täitma platvormi ootusi, olgu nad tarbijad või sisuloojad. Näiliselt iseseisvad valikud on tegelikult raamitud populaarsete trendide ja kultuuriliste normidega. Näiteks *de-influencing* edendab säästlikkuse diskursust, kuid jääb osaliselt algoritmiliste normide piiridesse.

Teiseks, TikTok algoritmiline keskkond on strateegiline ruum, kus platvorm ja kaubamärgid määratlevad reeglid, mis soodustavad tarbimist ja nähtavuse kontrolli. *De-influencing* on taktikaline vastupanuvorm, milles sisuloojad kasutavad viralseid trende ja *hashtag*'e, et kritiseerida tarbimiskultuuri ja populariseerida alternatiive. Samas illustreerib de Certeau mõttekäik, et taktika, kuigi ajutiselt tähendusi painutav, integreeritakse sageli lõpuks strateegia osaks.

Viimaks, *de-influencing* toimib tühja tähistajana, mis ühendab mitmeid diskursusi, nagu säästlikkus, keskkonnasõbralikkus ja toodete kvaliteedi kriitika. *De-influencing*'u puhul ilmneb see selgelt: osa sisuloojatest propageerib säästlikkust ja ostude vältimist, teised aga pakuvad alternatiive või kritiseerivad populaarseid brände. Kuigi need lähenemised on erinevad, ühendab neid vastandumine tarbimiskultuurile. See võimaldab *de-influencing*'ul levida ja kohaneda erinevates kontekstides, jõudes rohkemate kasutajateni. See mitmetähenduslikkus soodustab trendi levikut, kuna see võimaldab erinevatel gruppidel näha selles oma huve ja väärtusi. Samas algne sõnum teiseneb, kui trend muutub süsteemi osaks, mida kaubamärgid kasutavad oma turunduslike eesmärkide saavutamiseks.

Kui räägime *de-influencing*'ust, peame mõistma, et tegemist on siiski teatud tüüpi mõjutamisega. Kas *de-influencing*'u liikumine TikTakis suudab jõuda laiema publikuni, et saada katalüsaatoriks tarbimiskultuuri tegelikule muutumisele, näitab aeg.

Kirjandus

- Althusser, L. 2000. *Ideology and ideological state apparatuses*. – L. Althusser. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press, 127–186.
- Bainotti, L. 2023. Trending resistance: a study of the tiktok #deinfluencing phenomenon. *AIIR Selected Papers of Internet Research*. <https://doi.org/10.5210/spir.v2023i0.13392>
- Banfield-Nwachi, N. 2023. TikTok 'deinfluencers' tap into trend for saving money. *The Guardian*, 15. veebruar.

- <https://www.theguardian.com/media/2023/feb/15/tiktok-deinfluencers-trend-saving-money>
- Certeau, de Michel. 2005. *Igapäevased praktikad I. Tegemiskunstid*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Chokrane, B. 2022. What Is Deinfluencing? Unpacking TikTok's Unlikeliest Shopping Trend. *Vogue*, 12. detsember. <https://www.vogue.com/article/what-is-deinfluencing>
- Ihalainen, S. 2024. Deinfluencing Trend on TikTok : Exploring how sustainable consumption trend on TikTok results in a self feeding loop and losing its sustainable ethos. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hj:diva-65391>
- Lacoue, E. 2001. Why do empty signifiers matter in politics? – M. McQuillan (ed.). *Deconstruction: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 405–413. <https://doi.org/10.1515/9781474470919-047>
- Leung, F., Zhang, J.Z, Gu, F.F., Li, Y., Palmatier, R.W. 2022. Does Influencer Marketing Really Pay Off. *Harvard Business Review*, 24. november 2022. <https://hbr.org/2022/11/does-influencer-marketing-really-pay-off>
- Karimi, F. 2023. Forget the influencers. Here come the 'deinfluencers'. *CNN*, 11. juuni. 2023. <https://edition.cnn.com/2023/06/11/us/deinfluencing-tiktok-trend-explained-ccc/index.html>
- Nogueira, M. [@mikaylanogueira]. 2024. Reviewing my weekly PR packages. *TikTok*. <https://www.tiktok.com/@mikaylanogueira>
- Smith, E. 2024. Is Deinfluencing a Threat to Brands? *Brandwatch*, 1. mai 2024. <https://www.brandwatch.com/blog/is-deinfluencing-a-threat-to-brands/>
- Taylor, R. [@tayrankine]. 2024. Choose classic styles over fast fashion trends. *TikTok*. <https://www.tiktok.com/@tayrankine>

Bioloogia pöörab tasa semiootika suunas: Ühe suve konverentsid

Kalevi Kull

Väärrib märgata. Sel 2025. aasta suvel sündis mõndagi. Oli see nüüd oluline või ei olnud, sõltub tõlgendamisest. Midagi tähtsaks pidada saab mudeli suhtes, mis on tõlgendamisel aluseks võetud, ilmutatult või eneselegi tähele panemata. Ühelgi varasemal suvel pole mul olnud nii palju konverentsiesinemisi. Tõlgendan, et see polnud ei juhus ega mu enda ettevõtlikkus. Tundub, et see on suurema hoovuse osa.

Samas *tundub* kõik tavaline. Tartu semiootika jaoks oli see Timo Marani, Anti Randviiru ja Elin Sütiste viiekümneks saamise, Peeter Toropi emeriteerumise ja Maarja Ojamaa tema ametijärglaseks saamise aasta. Samuti Igor Černovi ja Vilmos Voigti lahkumise aasta. Kobus Marais', Kay O'Hallorani, Xany Jansen van Vuureni, Paul Cobley külaskäigu aasta. Eesti bioloogia jaoks... mälestuskonverentsid Viktor Masing 100 ja Olevi Kull 70. Ju muidugi palju veel.

Suve hakul sain aru, või panin tähele, või pigem tekkis usk, et semiootika ja bioloogia suteväljal on järsuma muutuse aeg, et oluline muutus on käimas just neil mõnel aastal. Nii oluline, et see tuleks üles tähendada. Biosemiootika on semiootika tunnustatud osaks juba mitukümmend aastat. Bioloogiale on biosemiootika olnud aga pigem marginaalne, nii et sellega võis vabalt ka üldse arvestamata jätta. Kui nüüd peaks juhtuma, et suur osa bioloogiast külje semiootika vastu saeb, siis selle mõju ulatus on märkimisväärne, üle paljude teaduste.

Kevadine proloog

Algas see aasta ses tahus mulle konverentsiga “Laiendatud semiootika: viidad, märgid, representatsioon” (*La sémiotique étendue: Indices, signes, représentation*) Pariisis, 27. ja 28. jaanuaril, Sorbonne'i ülikoolis.²¹ Korraldajaks keeleteaduste epistemoloogia ja ajaloo selts (*Société d'Histoire et d'Epistémologie des Sciences du Langage – SHESL*), ühes Prantsuse zoosemiootika ühinguga. Semiootika laienduse all on seejuures mõeldud ulatumist bioloogiasse. Ettekannete seas näiteks

²¹ Sellest konverentsist on juba ülevaade ilmunud (Velmezova, Kull 2025). Pidasime sel koos Ekaterina Velmezovaga plenaarettekande “On “animal semiosis” as perceived by Juri Lotman: Reflecting on some little-known texts”.

Astrid Guillaume'i jutt zootõlkest (*zootraductologie*) biotõlke vormina ja Michel Kreutzeri põnev analüüs süntaksist lindude häälotsustes – et ikka peaaegu leidub süntaksi, seda muidu vaid inimkeele iseära. Aastal 2018 asutatud Prantsuse zoosemiootika ühingu jaoks (Delahaye 2018) võiks bioloogiasuunaline temaatika tavaline olla, kuid humanitaarsema ja Greimase traditsiooni järgiva prantsuse semiootika puhul on see haruldane. Siiski on nihked ses vallas nähtavad. Näiteks Prantsuse semiootika assotsiatsiooni kongress aastal 2024 peeti Bourdeaux's teemal “Elu kui tähenduse toime” (*Le vivant comme effet de sens*), avaettekandeks biosemiootika.²² Ka on biosemiootika temaatika ilmunud prantsuse semiootika ühe liidri Jacques Fontanille'i töösse (nt Fontanille 2019, 2025).

Kuu hiljem Tartus toimus 28. veebruarist 2. märtsini slavistika osakonna korraldatud üga-aastane rahvusvaheline Lotmani seminar. Sel on arusaadavalt bioloogiline temaatika marginaalne. Seekord siiski avaettekandeks ““Elu semiootikast” Lotmanil”.

Järgnes 51. teoreetilise bioloogia kevadkool 25.–27. aprillil 2025 Ännkülas, Mokko talus, teemaks “Tervikute teooria”. Niisiis, holism bioloogias, oluline eeldus semiootikale. Sel puhul ilmunud *Schola Biotheoretica* mahukas köites on teiste seas Riin Magnuse (2025), Silver Rattasepa (2025) ja Edit Talpsepa (2025) artiklid.

Konverentsisuvi

Suветunne algas Tallinnas 11.–13. juunini toimunud konverentsiga “*Crea-tivity – Complexity – Intelligence*”, tegijaks Põhjamaade semiootika-assotsiatsioon (NASS, nende 14. konverents) seotult Tallinna Ülikooli poolt korraldatavate 15. Lotmani päevadega. Peakorraldajad laiendatud semiootika põlvkonnast – Lauri Linask NASSi presidendina ja Merit Maran Lotmani varamu juhina. Sessioonide seas Timo Marani ja Morten Tønnesseni juhitud biosemiootika ja ökosemiootika²³ ning Terrence Deaconi plenaarettekanne. Kuna Deacon – ikkagi bioloogiateoreetik, või biosemiootik – avastas väljalennu eel, et tal pass pikendamata, jäi tema jutt videopidiseks. Ent tema kaasautor, Matthew Kalkman, kel meie ülikooli teoloogidega side (kuigi ta pole Tartus peaaegu olnud), oli kohal.

²² Avaplenaariks oli sel kongressil mu inglise keeles peetud ettekanne “*Life and semiosis: in anticipation of general semiotics*”.

²³ Muuhulgas mu jutt “*Steps towards the physiology of semiosis and umwelt: the conditions for atemporal relations and logic in organisms*”.

Siis sõitsin Austriasse, Viini lähedal asuvasse Klosterneuburgi. Seal paikneb Konrad Lorenzi Instituut, mis korraldas 16. juunil sümpoosioni “*What is Theoretical Biology?*”, tähistamaks sellega instituudi rajaja Rupert Riedli sajandat sünniaastapäeva. Riedli järeltulija, kauane instituudi juht Gerd Müller kutsus mind seal rääkima, ettekande teemaks sai “*Towards semiotics in theoretical biology*”. Koos olid Scott Gilbert, Eörs Szathmary, Günter Wagner,²⁴ Kevin Lala, Manfred Laubichler – tänapäeva bioloogiateooriat kujundavad teadlased. Kõigi nimetatutega on mul olnud ka varasemat kokkupuudet. Nüüd nendega jutuajamistelt koorus positiivsem suhe biosemiootikasse kui ootasin.

Konrad Lorenzi Instituut on maailma teoreetilise bioloogia kese. Olin seal käinud kahel korral varem, kui see paiknes Lorenzi pere villas Altenbergis. Nende ajakirjas avaldasime oma biosemiootika teesid (Kull, Deacon, jt 2009). Seda sidet väga oluliseks pidades sai tehtud intervjuu Gerd Mülleriiga (Kull 2024a). Hiljem, 29. juunil 2024 kohtusime Gerdiga ka Tallinnas, ta tuli Soomest selleks puhuks. Lorenzi Instituut annab välja maailma peamist teoreetilise bioloogia raamatuseeriat (*Vienna Series in Theoretical Biology*), kirjastajaks MIT Press. Panime koos Don Favareauga selle tarvis kogumiku kokku (Kull, Favareau 2026), praegu novembris 2025 neid ridu kirjutades ootame just veergusid, ehk küljen-datud varianti korrektuuriks. Pean seda raamatut oluliseks etapiks sel biosemiootika ja bioloogia sidumise teel. Nüüd Klosterneuburgis koha-tud teadlastest osaleb ses raamatus arengubioloogia üks liidreid ja Baeri-fanne Scott Gilbert. Gerd Müller oli ka kutsutud, kuid ta ei võtnud vedu.

Sessamas Konrad Lorenzi Instituudis järgnes 17.–20. juunini järjekorras 43. *Altenberg Workshop in Theoretical Biology*, teemal “*The Waddingtonian Landscape: Rediscovering Conrad Hal Waddington’s Legacies in Biology and Beyond*”. Selle korraldajad olid Alejandro Fabregas Tejeda Belgiast, Leuveni Ülikoolist, ja Francisco Vergara-Silva Mehhikost, Mexico rahvusülikoolist. Programmi lisati kohapeal ka mu ettekanne “*Towards a Theoretical Biology epilogue & memories of participants*”. Conrad Hal Waddingtoni poolt 1960ndate aastate teisel poolel korraldatud neli sümpoosioni “Teoreetilise bioloogia poole” on olnud üheks tõukeks nii semiootika metodoloogia rakendamisele bioloogias kui ka biosemiootika arengule.²⁵ Rääkisin sellest, mida olen kuulnud oma kohtumistel nende Waddingtoni-konverentside osalistega. Raamatut *Towards a Biosemiotic Theoretical Biology* (Kull, Favareau

²⁴ Tema vend Wolfgang Wagner on Tartu Ülikoolis psühholoogide juures külalisprofessor.

²⁵ Waddingtoni sümpoosionide ja nende mõju kohta vt Kull 2024b. Waddingtoni enda tekst eesti keeles: Waddington 2024.

2026) iseloomustame ju ka kui Waddingtoni traditsiooni jätkavat.

Paradigmaatilise pöörde eelduseks on arvatavasti ka ajaloo tundmine. Sest mitte vaid uus teooria, vaid ka vana kriitika. Teoreetilise bioloogia ajaloo tundjatega on olnud pikka aega hämmastavalt lahja. Nüüd lõpuks on olukord hakanud muutuma. Sel konverentsil oli Jan Baedke, kes tunneb XX sajandi lugu õige hästi.

Austriast sõitsin Itaaliasse, osalema Trentos 23. ja 24. juunil toimunud sümpoosionil “*Semiotic Ideologies of Conversation and Transformation*”, mille korraldajaks Torino Ülikooli semiootikute rühm Massimo Leonega eesotsas koos Bruno Kessleri fondiga, selle majas. Mu jutu teema seal: “*Fundamentals of meaning-making: semiotics in theoretical biology today*”. Kahtlesin mõnda aega, kas sinna konverentsile minna, kuigi Massimo lahkelt kõik välja lubas teha. Otsustavaks sai Jamin Pelkey osalus seal, kuna nad koos Ludmila Lackovága veavad üldsemiootika erinumbri tegemist ajakirjale *Semiotica*, kuhu ka minu kaasasid. Üldsemiootika on mõeldud kui koolkondadeülene semiootika teooria. Aga konverentsist endast? Matemaatilise mõtlemise vähesus semiootikute seas pole valdkonnale hea.

Trentole järgnes konverents Pariisis 25.–27. juunini – “Skaala, mõõtmine, mõõtmatus ... ühismõõdutus: semiootilised küsimused” (*Échelle, mesure, démesure ... incommensurabilité: Questions sémiotiques*). Selle korraldajate seas olid Paris Cité Ülikooli kõrval märgitud ka Middlesex'i Ülikool ja Tartu Ülikool, Paul Cobley ja minu tõttu. Tegelikud korraldajad olid aga Juan Alonso Aldama ja Denis Bertrand. Mu plaan oli rääkida teemal “*Richness of meaning, semiotic freedom, and measurement*”. Sest mõõdu temaatika, kvalitatiivse ja kvantitatiivse süvaseos ja kokkusobimatus, on veetlev ja mu ammune huvi. Mõõtmine ise üldistatult on teadmise sünni protsess, ontoloogia ja epistemoloogia kokkupuutekoht. Olin kaua kahevahel, kas minna. Kuigi Paul Cobley sõitis Trentost Pariisi, oleksime koos rännanud, ma ikka lõpuks loobusin. Sõitmist ülemäära, ja konverents pea üleni prantsuskeelne.

Ilma sõitmata sain osaleda 10. ja 11. juulil konverentsil “*Revitalizing Biophilosophy*”, kuhu Spyridon Koutroufinis Berliini Tehnikaülikoolist (see oli muuseas kaua Roland Posneri koduülikooliks) ja Matthew D. Segall (*California Institute of Integral Studies*) olid kokku kutsunud huvitava seltskonna. Mu jutt sihtis organismide vabadusele – “*The biosemiotic leap into life's freedom*”, Donald Favareau lisas kommentaare. Esinduslik ja entusiastlikult korraldatud võrgukonverents, kus tugev huvi biosemiootika suunas. Mõeldud kaheaastase projektina, kus järgmisel aastal on kavas kokkusaamine Berkeley's. Esinejate seas olid Jana Švorcová ja Terrence Deacon, aga ka Paul-Antoine Miquel (rääkis

Canguilhemist), Markus Wild (Portmannist), Timothy Jackson (Simon-donist, Ruyerist, Guattarist, Peirce'ist), praegu väga populaarne Michael Levin ja veel seitse bioloogiateoreetikut või bioloogia filosoofi.

Järgmine üritus oli biosemiootika sessioon *"Is life signs? Historical, philosophical, and sociological approaches to biosemiotics"* ISHPSSB konverentsil, mis peeti Portos, Portugalis, 20.–25. juulini 2025. Lühend ISHPSSB tähistab pika nimega seltsi: *International Society for the History, Philosophy and Social Studies of Biology*. Selle seltsi iga kahe aasta tagant toimuvad konverentsid on olulisimad suurüritused bioloogia filosoofia ja üldbioloogia teooria vallas maailmas. Olen neist kahel varemalt käinud (1995 Leuvenis ja 2003 Viinis), mil neil olid biosemiootika sessioonid. Leuvenis tegi selle Manfred Laubichler, Viinis meie Claus Emmechega (Viini konverentsil oli koguni kaks biosemiootika sessiooni). Seekord Portos oli biosemiootika sessiooni tegijaks C. David Suárez Pascal Mehhikost. Mul oli kindel plaan kohale sõita, et praegust õhkkonda bioloogia teoorias lähemalt tajuda, kuid loobusin lõpuks, ajendatult sõidu korraldamise keerukustest. Rääkisime koos Donald Favareau'ga (võrgu kaudu) teemal *"From homeorhesis to semiosis, or biosemiotics is deep biology"*, sessioonil esinesid meilt veel Eléa Pertusati (*"A critical analysis of meaning related notions in the enactivist framework"*) ja J. Augustus Bacigalupi (*"Radical creativity: understanding adaptive behavior beyond modes of chance and fixed law"*), samuti Claudio J. Rodríguez Higuera (*"Biosemiotic descaffolding: meaning, its role and destruction in organic systems"*). Suárez Pascali enda teemaks oli *"Uexküll's and Darwin's differing views of ecology and evolution"*. Kuna ilm oli Eestis kena ja võrguside Läänerannas nõrgavõitu, osalesin terve aeg linnutornis istudes.

Siis üks kahemehe-konverents ka, 24.–27. juulini. Käisin külas Frederik Stjernfeltil, tema suvekodus Rootsis. Umbes 25 km Karlskronast põhja suunas, Kvarnagardenis, Holmsjö ligidal. Vanahõnguline maapaik. Kirjutasime koos juba ammu kavandatud artiklit *"Semiotic window"*. See "ammu" tähendab õige mitut aastat. Seeaeg oleme korduvalt kõnelda ja arutada saanud, ka koos kaks ettekannet pidanud. Semiootiline aken – see on, kuidas semioos ajaliselt ja ruumiliselt integreerib, ehk mismoodi ilmuvad tähenduse aeg ja ruum. Semioosi süvakontekstuaalsus, teisisõnu. Loo lõpetamine jääb ilmselt kevadesse.

Äärmiselt tähtis üritus, võib-olla selle suve keskseim, sai aga teoks 18.–22. augustini Leidenis, Hollandis. Selleks oli Lorentz Center Workshop *"Making Meaning in Biology: From the Extended Evolutionary Synthesis to Biosemiotics"*. Lorentzi Keskus (mis on nimetatud hollandi füüsiku Hendrik Lorentzi järgi, mingit seost Konrad

Lorenziga tol pole) korraldas tehnilise poole, osaliste kutsumise ja nendega suhtlemise eest kandsid hoolt ajakirja *Biosemiotics* praegune peatoimetaja Yogi Hendlin ja tema doktorant Constantijn-Alexander Kusters. Ma olin neile abiks kavandamisel. Leideni kokkusaamise mõtteks oli kümnekonna biosemiootiku kohtumine kümnekonna evolutsiooniteooria tippteadlasega, et siis otseselt arutada, kuidas tähendusloome protsessid evolutsioonis olulised on, ehk kuidas post-darvinlik evolutsiooniteooria kuju võtab. Ettekannete osa hoidsime väikese, suur osa ajast olid seminarilaadsed arutelud. Kohal olid Tom Froese, Jonathan Delafield-Butt, Richard Watson, Agustín Fuentes, Nora Bateson (Gregory Batesoni tütar), Myrdene Anderson, Yagmur Denizhan, Donald Favareau, Phillip Guddemi, Alexei Sharov, Federico Vega jt. Võrgu kaudu osalesid Eva Jablonka, Scott Gilbert, Michael Levin, Judith Rosen (Robert Roseni tütar) ja Terry Deacon. *The-third-way-of-evolution*²⁶ liider Denis Noble²⁷ saabus kolmeks päevaks. Tunnistas, et väga raske oli ajakavasse ruumi teha, aga ta ütles, et pidi siia tulema. Ses Waddingtoni-hõnguses õhkkonnas proovisime sõnastada ka ühise platvormi, mis praegu veel lihvi ja avaldamist ootab.

Leideni-konverents oli säetud nii, et sobiks sealt otse suunduda samas Hollandis, Rotterdamis järgneva nädala ehk 25.–29. augustini kestvale biosemiootika aastakogunemisele. Ent nädalavahetusel kahe konverentsi vahel jõudsime Don Favareauga käia Taanis, Rodvigis, Jesper Hoffmeyerile lese Ingeborg Skriveni juures külas. Otse mere kaldal. Jesper veetis seal suvesid, ka viimased. Tema raamatuid riulitais.

Niisiis kahekümne viies *Gatherings in Biosemiotics*. Kõigil neil on õnnestunud käia. Mult avaettekandeks “*Meaning-making in living systems: semiotics in biology today*”. Sellesama kogusuve-mõtte tuuma teemal. Sattus nii, et seekord Eestist teisi osalisi kahjuks polnud. Semiootikuid oli hulk, bioloogide osa pole paraku suurenenud. Järgmisel aastal Sheffieldis, ülejärgmisel võib-olla Okinawal...

Kokku kümme konverentsi kolme suvekuuga. Hämmastavalt endalegi õnnestus seejuures terve kuu sel suvel veeta Raespas ehk Läänerannas kesk vana pärismaist loodust, mände, kotkaid, kadakaid ja merd. Lisaks sain teha üks-ühele looduskäike läbi suve suurepäraste Eesti loodusetundjatega – Juhani Püttsepp, Rein Kuresoo, Arne Ader, Arne Liiv, Urmas Tartes, Asko Lõhmus. Veel see, et 22. augustil sai täis 1000 allkirja kaitsetööstuspargi metsa laastamise vastasele petitsioonile. Aga kirjutada sai vähevõitu. “*Semiotics of ecosystem*” Antropotseeni entsüklopeediale.

²⁶ Vt Shapiro 2021, ja <https://www.thethirdwayofevolution.com>.

²⁷ Temalt: Noble 2016; Noble, Noble 2023.

Sügisene järelhoog

Aga aasta ei lõpe augustis ega suvemõtted suvega. Ameerika Semiootika Ühing (*Semiotic Society of America*) pidas esimest korda ajaloos oma aastakonverentsi Euroopas. Seal tuli käia. Jälle ma kahtlesin vahepeal, kas ikka minna, kuid L'udmila Lacková veenis Trentos kohtudes mu ära, põhjenduseks teema. Niisiis Prahast 24.–28. septembrini 2025, teemal “*Semiotics of Friendship: Relations Beyond Interactions*”. Martin Švantner ja L'udmila Lacková Bennett kohalike peakorraldajatena. Tšehhi biosemiootikute rühma ammu liider, bioloog Anton Markoš alustas. Claus Emmeche, sõpruse semiootika suurteose autor (Emmeche 2024), kõneles suurepäraselt nagu alati. Claus oli peamisi biosemiootika kogukonna hingi aastail 1994–2010. Mult jutt ökosüsteemi suunas: “*Semiotics of ecosystem: ecosystemic semiotics*”. Ökosüsteemseks semiootikaks nimetan sellist semiootikat, mis võtab kirjeldustes füüsikalisi protsesse ka arvesse, semiootiliste kõrval, seega suhestab end eksplitsiitselt ehk otsesõnu füüsikaliste teadustega. Kirjandussemiootika seda tavapäraselt ei tee, ega ka Greimase traditsioonist lähtuv semiootika mitte. Et aga semiootika bioloogiasse sobiks, on seda ühendust tarvis. Meilt olid kohal ka Tiit Remm ja Auli Viidalepp.

Teisel oktoobril olin Nelijärvel konverentsil “Elu kasvujärgses Eestis”. Tasaareng, ehk ökosüsteemide tasakaal inimeste kultuuriga seal sees, on ökosüsteemse semiootika praktiline pool. Timo Maran samuti kohal, hea seltskond, palju hakkajaid noori, rohelisemeelseid, suurepärase korraldus.

Ning lõpuks üks eksootiline kutse. Biškekis, Kõrgõzstanis, toimus 10.–11. oktoobrini 2025 konverents “*Semiotics and Semiosis of Life: Foundations, Models, and Practices in Education, Science, Social Sciences, and Arts*”. Ühtlasi sealse ülikooli õppejõu Zina Karaeva akadeemilisele panusele pühendatud. Konverents algas – peale hea hulga lühitervituste kohalikus stiilis – kolme plenaarettekandega – Terrence Deacon (“*Steps to a natural science of semiosis*”), Kalevi Kull (“*Biosemiotics now*”), ja Massimo Leone (“*Semiotics of culture / visual semiotics*”). Need kolm võrgu kaudu, igale järgnes kohalik asjatundlik lühitõlge.

Muide, koguni neljal neist selle aasta konverentsidest esinesime mõlemad Terrence Deaconiga (NASS, Biophilosophy, Leiden, Biškek). Deacon on biosemiootikute seas üle keskmise bioloogia-(või koguni biofüüsika-)poolne. Eks me ajagi ühist asja. Lähema sõbra Don Favareauga oli konverentsikohtumisi samuti neli (Biophilosophy,

ISHPSSB, Leiden, Gatherings), seejuures kahel neist saime päriselt kokku.

Kokkuvõtteks. Olen aastakümneid jälginud semiootikat ja bioloogiat seostavaid konverentse maailmas ja olulisematel neist püüdnud osaleda. Bioloogia pööret oodanud vast nelikümmend aastat. Kas nüüd tõesti on ses vallas nihe toimunud, või on see hetk mu enda elukaares, las olla otsustamata.

Ent siiski. Aastal 2018 panid filosoof ja Leibnizi spetsialist Pauline Phemister, kirjandusteadlane ja biosemiootik Wendy Wheeler ja bioloog Jonathan Delafield-Butt Edinburghi Ülikooli juures aluse uurimisrühmale või projektile *“Living organisms and their choices”*. Kümme-kond osalist. Olen selle liige algusest peale. Esmalt toimusid mõned kokkusaamised Edinburghis, alates 2022. aastast ehk kroonviiruse pandeemiast on aga regulaarselt pea iga kuu toimunud veebiseminarid. Nüüdsama sel sügisel järjekordset seminarisarja kavandades on osalised muuhulgas märkinud praeguse aja kohta midagi.

Raymond Noble: *“I took part online in a recent symposium organised by one of the special interest groups of the Royal Entomological Society, and I detected a fundamental shift in the approach to sentience in insects and ethical considerations.”*

Jonathan Delafield-Butt: *“I agree the tide is finally shifting in biology, and more widely.”*

Denis Noble: *“This is not the time to give up. As others have also noted, the tide is at least beginning to turn.”*

Melanie Challenger: *“I agree with Denis that this is an exciting moment and one of transition.”*

Need on kirjadest 7. ja 8. novembrist 2025. Väärib märgata.

Kirjandus

- Delahaye, Pauline 2018. Founding of the French Zoosemiotics Society. *Sign Systems Studies* 46(2/3): 401–402.
- Emmeche, Claus 2024. *Semiotics of Friendship: An Encyclopedic Approach*. (Semiotics, Communication and Cognition 41.) Berlin: De Gruyter Mouton.
- Fontanille, Jacques 2019. Pour une biosémiotique des interactions: Régimes de signification et téléologie. *Semiotica* 234: 7–24.

- Fontanille, Jacques 2025. The biosphere, the semiosphere, the umwelt, and the niche: The genealogy of a theoretical form in Kalevi Kull's work. *Signata* 16.
- Kull, Kalevi 2024a. Kõnelus Gerd Mülleriga teoreetilise bioloogiast. – K. Kull; L. Laanisto; S. Ots (toim.). *Bioloogilise mõtte areng: Schola biotheoretica L. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus*, 522–529. [Inglise keeles ajakirjas *Biosemiotics* 16(3): 381–394, 2013.]
- Kull, Kalevi 2024b. Teoreetiline bioloogia, eriti Waddingtoni konverentsidest saati. – K. Kull; L. Laanisto; S. Ots (toim.). *Bioloogilise mõtte areng: Schola biotheoretica L. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus*, 43–60.
- Kull, Kalevi; Deacon, Terrence; Emmeche, Claus; Hoffmeyer, Jesper; Stjernfelt, Frederik 2009. Theses on biosemiotics: Prolegomena to a theoretical biology. *Biological Theory: Integrating Development, Evolution, and Cognition* 4(2): 167–173.
- Kull, Kalevi; Favareau, Donald (eds.) 2026. *Toward a Biosemiotic Theoretical Biology: Sign Processes and Meaning-Making in Living Systems*. Cambridge: MIT Press.
- Magnus, Riin 2025. Organism kui maailmamudel: 20. sajandi alguse saksa holistlike mõttesuundade natuurfilosoofilised juured. – K. Kull; R. Tamme; H. Vellama; L. Laanisto (toim.). *Tervikute teooria*. (Schola Biotheoretica 51.) Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts, 97–107.
- Noble, Denis 2016 [2006]. *Elu muusika: Bioloogia teispool geene*. Tallinn: Varrak.
- Noble, Raymond; Noble, Denis 2023. *Understanding Living Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rattasepp, Silver 2025. Eristada või lahutada? Organismi-keskkonna tervikust, filosoofiliselt. – K. Kull; R. Tamme; H. Vellama; L. Laanisto (toim.). *Tervikute teooria*. (Schola Biotheoretica 51.) Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts, 119–132.
- Shapiro, James A. 2021. Why the third way of evolution is necessary. *Theoretical Biology Forum* 114(2): 13–26.
- Talpsepp, Edit 2025. Holism ja emergentsus bioloogias. – K. Kull; R. Tamme; H. Vellama; L. Laanisto (toim.). *Tervikute teooria*. (Schola Biotheoretica 51.) Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts, 109–118.
- Velmezova, Ekaterina; Kull, Kalevi 2025. Discussing the “extended semiotics” in various academic cultures. *Sign Systems Studies* 53(1/2): 278–282.
- Waddington, Conrad Hal 2024. Teoreetilise bioloogia poole: Epiloog. (Laanisto, Lauri, tõlk.) – K. Kull; L. Laanisto; S. Ots (toim.). *Bioloogilise mõtte areng: Schola biotheoretica L. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus*, 33–42.

KROONIKA 2025

Eesti Semiootika Seltsi sümposium: Peet Lepik 90
20. märtsil 2025 Tartu Ülikooli Kunstimuuseumis

20. märtsil kutsus Eesti Semiootika Selts kõiki sõpru ja semiootika-huvilisi sümposiumile, et tähistada eesti semiootiku ja kultuuritead-lase, Eesti Semiootika Seltsi asutajaliikme **Peet Lepiku** 90. juubelit.

Sümposiumi juhatasid sisse Eesti Semiootika Seltsi esindajad ning emotsionaalsed tervitussõnad juubilarilt endalt, kes meenutas oma õpiaega Moskvast ja Tartust, käänulist tulekut semiootika juurde, tegemisi nõukogudeaegsel haridusväljal Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis. Just selles asutuses, kus nõuti “internatsionalistliku kasvatustöö” otsustavat parandamist koolides, tärkas tema sügav huvi islami kultuuri vastu mis päädis mahuka fakultatiivõpikuga keskkoolile kultuuri (Juri Lotmani semiootilises võtmes) alusmõistetest, mida läbivalt illustreerisid näited islami kultuurist. Samal ajal (1975) valmis ka teine, veel mahukam raamatukäsikiri islami kultuurist, kus olid ka islami kultuuritekstide tõlked. Kahjuks, nagu autor ise märkis, jäid “Mõlemad raamatud minu palavate täiendusplaanide tõttu seisma ja on praeguseks suures osas aegunud”¹. Osa sellest tööst sai siiski avaldatud sellesamas Eesti mõtteloo sarjas ilmunud köites, mille eessõnast pärineb eelnev tsitaat.

¹ Peet Lepik 2019. *Universaalid ja islam*. Tartu: Ilmamaa, 9.

Sümposioonil heideti pilk eesti semiootika ajalukku, räägiti kultuuri-universaalidest ning Tartu–Moskva koolkonnast (**Peeter Torop** ja **Silvi Salupere**); vaadeldi semiootika ja orientalistika viljastavaid kokkupuuteid (**Märt Läänemets**) ning meenutati “kuldsete kuuekümnendate” kultuurimaastikku, mille kujundamises juubilar aktiivselt osales (**Marju Lauristin**).

Silvi Salupere. Fotod:Martin Oja

**“Loovus – komplekssus – intelligentsus” (“Creativity – Complexity – Intelligence”) 11.-13. juunil 2025 Tallinna
Ülikooli Mare õppehoones**

Juuni keskel kogunesid Põhjamaade Semiootika Assotsiatsiooni liikmed ja sõbrad koos Lotmani päevade austajatega Tallinna Ülikooli, kus toimus NASSi (*Nordic Association for Semiotic Studies*) järjekorras 14. konverents ja Lotmani päevade 15. kohtumine. Ettekandeid peeti inglise ja vene keeles, enamasti viies paneelis korraga ning kolme päeva peale tuli neid kokku 120 ringis, mistõttu tuli kuulamise ja kaasamõtleamise osas tihti kompleksse valiku ees seista.

Konverentsi avasid Tallinna Ülikooli esindaja **Katrin Niglas**, Põhjamaade Semiootika Assotsiatsiooni esindaja **Lauri Linask** ning Juri Lotmani semiootikavaramu esindaja **Merit Maran**. Konverents jätkus plenaarettekandega, mille pidas Varssavi ülikooli professor **Joanna Rączaszek-Leonardi**, kes kõneles keelelise loovuse ajaraamidest ja pingetest. Seejärel jaguneti juba eraldi paneelidesse ning käima läksid viis ettekannet korraga.

Paneelis, mis keskendus komplekskuse modelleerimisele kultuuris pidasid ettekande **Indrek Irbus**, **Katre Pärn**, **Kadri Tüür** ja **Peeter Tinitis**. Teises paneelis, mis keskendus intersemiootilistele tõlgetele kui loovale praktikale said sõna **Karmen-Eliise Märtns**, **Riku Haapaniemi**, **Jun Yu** ning **Audrey Canalès**. Paneelis, mille fookuses olid muusika ja tähendus muutuvmas maailmas rääkisid **Emiliano Vargas**, **Karl Joosep Pihel**, **Kara Erika Koskinen** ja **Peter Salvucci**. Paneelis, mis tegeles kirjanduse komplekskusega žanrite üleselt, said sõna **Nuran Kır**, **Ruslana Dovhanchyna**, **Eeva-Liisa Myllymäki** ja **Davide Castiglione**. Viiendas paneelis keskenduti Juri Lotmani semiosfäärile ning oma ettekande pidasid kolmekesi **Екатерина Яблокова**, **Анна Симагина** ja **Татьяна Кузовкина**, kahekesi **Татьяна Кузовкина** ja **Тигран Симян** ning viimaks **Цяо Ду** üksinda.

Pärast lõunapausi jätkati teadmiste vahetamist taas viies paralleelses paneelis. Kognitiiv-semiootilist perspektiivi valgustasid **Vladislav Zlov**, **Jordan Zlatev**, **Piotr Konderak**, **Daiya Kuryu**, **Harry Polfeldt** ning **Filomena Diodato**. Teises paneelis, mis keskendus keerukatele keskondadele mõtlemise ja otsustamise vaatenurgast, pidasid ettekanded **Merja Bauters**, **Daniel Galarreta**, **Hélène Levasseur** ning **Sven Anderson**. Muusikaga seotud paneelis (*“From Sound to Symbol in Musical Thought”*) esinesid **Juha Ojala**, **Kristina Kõrver**, **Malgorzata Janicka-Slysz** ja **Nina Kozachynska**. Kirjandusele keskenduvas paneelis astusid üles **Inga Vidugirytė**, **Rene Kiis**, **Ingrid Udeküll** ja

Ksenia Shmydkaya. Viies paneel oli pühendatud väga keerukatele süsteemidele ning ettekandeid pidasid **Мария Пшечиевска**, **Тимур Гузаиров**, **Маргерита Де Микиель**, **Клаудия Даффара** ning **Карин Платтнер**.

Pärast sisutihedat päeva võeti ette ühine jalutuskäik Tallinna Kirjanduskeskusesse, kus õhtu jätkus piduliku vastuvõtuga vabamas õhkkonnas. Samas majas asuva A. H. Tammsaare korterimuuseumi hoidja tutvustas huvilistele kirjanikuhärra elutee olulisemaid punkte ning tema kunagisi eluruumi Kadriorus. Viimaseid Kirjanduskeskusest lahkujaid saatis teel nende peatuspaika suvine paduvihm.

Teine konverentsipäev algas sessiooniga, mis avas tähendusloome, esteetika ja audiovisuaalse maailma eri tahud. Esimeses paneelis esinesid koos **Matthew Kalkman** ja **Terrence Deacon**, seejärel **Nicola Zengiaro** ning viimaks **Kalevi Kull**. Teises paneelis said sõna **Shion Yokoo**, **Inna Livytska** ja **Geoffrey Sykes**. Filmile ja audiovisuaalsusele pühendatud paneelis astusid üles **Tigran Simyan**, **Polina Sliesarchuk** ja **Martin Oja**. Visuaalsemootika paneelis esinesid **Иосиф Зислин**, **Анастасия Зиневич** ja **Александра Данциг**.

Pärast kohvipausi jätkus päev plenaarettekandega, mille pidas **Terrence Deacon**. Seejärel siirduti lõunale ja päeva järgmisesse ettekandeplokki. Esimeses, ökosemootika paneelis astusid üles **Timo Maran**, **Katja Pettinen** koos **Myrdene Andersoniga**, **Morten Tønnessen** ning **Katarzyna Machtyl**. Visuaalse tähendusloome paneelis esinesid **Alena Ivanova**, **Gundega Kanepaja**, **Prisca Augustyn** ja **Vytautas Tumėnas**. Haridusele pühendatud paneelis said sõna **Epp Adler**, **Ana Marić**,

Maede Mirsonbol ning paarisettekande vormis **Annette Persson** ja **Sara Lenninger**. Venekeelses sakraaltekstide analüüsile põhendatud paneelis esinesid **Вадим Витковский**, **Камила Веверкова** ja **Юлия Хлыстун**.

Pärast järjekordset kohvipausi jõuti päeva viimase ettekandeplokini. Tehisintellekti loovust käsitlevas paneelis kõnelesid **Andrey V. Vdovichenko**, **Gustavo Moreira Kares** ning **Nicola Zengiaro** koos **Daria Arhipovaga**. Loovuse semiootilisi aluseid analüüsisid **J. Augustus Bacigalupi**, **Tiit Remm** ja **Leonid Tchertov**. Loovatest transformatsioonidest rääkisid **Geoffrey Sykes**, **Tereza Arndt** koos **Tereza Slukovága** ning **Thomas-Andreas Pöder**. Paratekstide keerukat olemust vaatlesid **Илария Алетто**, **Кристина Ланда** ja **Алессандра Карбоне**.

Õhtu lõpetas giidiga jalutuskäik Tallinna vanalinnas, mis pakkus võimalust vahetada päeva jooksul tekkinud mõtteid, tugevdada erialaseid sidemeid ning nautida ühiselt Tallinna suvist atmosfääri.

Kolmas ja ühtlasi viimane konverentsipäev algas taaskord viie paralleelpaneeliga. Esimeses (*“Rethinking Creativity Through Semiotic Lenses”*) esinesid **Sara Lenninger**, **Inesa Sahakyan**, **Marilyn Mitchell** ja **Tuuli Pern**. Teine paneel oli suunatud dialoogidele iseenesega ning sõna said **Aleksandr Fadeev**, **Krista Tomson**, **Lauri Linask** ning **Ganna Tashchenko**. Vene keele ja identiteedi küsimustele pühendatud paneelis astusid üles **Kapitolina Fedorova** ja **Vlada Baranova**, **Irina Liskovets**, **Marina Aptekman**, **Mihhail Kopotev** ning **Yue Han**. Enaktivismi ja tähendusloome teemalises paneelis esinesid **Alexandra Mouratidou**, **Jordan Zlatev**, **Eléa Jessica Pertusati** ning **Yekaterina Lukina**. Venekeelses sümboolset ja reaalselt kultuuris käsitlevas paneelis pidasid ettekanded **Инесе Рунце**, **Ольга Бурдакова**, **Елена Нымм**, **Михаил Лотман** ning **Ивана Перушко**.

Pärast kohvipausi jätkus programm taas viies eri ruumis. Esimeses paneelis (*“Meaning-Making in Conspiratorial and Political Discourses”*) esinesid **Tatjana Menise** koos **Mari-Liis Madissoniga**, **Heidi Campana Piva** ja **Michele Cerutti**, **Mark Allen Holm** ning viimaks **Daniel Tamm**. Teises paneelis (*“Exploring Creativity, Complexity and Intelligence with Juri Lotman”*) astusid üles **Marco Sanna**, **Tatiana J. Jaramillo**, **Merit Maran** ning **Sofya Khagi**. Maailma venemaalaste teemalises paneelis said sõna **Rasa Žakevičiūtė** ja **Tatiana Romashko**, **Vera Zvereva**, **Ekaterina Protassova**, **Maria Yelenevskaya**, **Kapitolina Fedorova** ja **Natalia Tšuiкина** ning viimaks **Inna Adamson**. Kõrvalpaneelis (*“Thresholds of Semiosis in Nature, Cognition, and Technology”*) esinesid kolmekesi **Claudia Cicerchia**,

Jordan Zlatev ja **Filomena Diodato** ning eraldi ettekanded tegid **Bianca Suárez-Puerta** ja **Mika-Petri Laakkonen**. Intertekstuaalsust käsitlevas paneelis astusid üles **Александр Данилевский**, **Анна Красникова**, **Ивана Перушко** ja **Марта Леховска**.

Pärast lõunapausi jätkus programm viimase plenaarettekandega, mille pidas psühholoog **Aaro Toomela**. Seejärel võeti kohvi ja koogi kaasabil ühiselt konverents kokku ning kuulutati välja seekordne tudengiettekanne võitja, mille pälvis TÜ semiootika doktorant **Karl Joosep Pihel** oma ettekande *“Musical Semiotics in a Minor Key: Between Deleuze and Topic Theory”* eest. Konverentsi ametlik osa lõppes NASSi üldkoguga, mis oli avatud kõigile huvilistele.

Sellega tõmmati joon alla kolmele sisutihedale ja mõtteainet pakkuvale päevale, mille jooksul semiootika eri suundade uurijad löid rikkaliku ja inspireeriva teadmistevahetuse ruumi.

Rene Kiis. Foto: Rene Jakobson

XXIV semiootika sügiskool “Õrn ja õudne: armastus ja hirm” 15.-16. novembril 2025

Järjekorras 24. semiootika sügiskool toimus Tartus Apraaditehases, sügiskooli temaatikaga hästi haakuvas Armastuse saalis, kus kahe päeva vältel tegeleti armastuse ja hirmuga seotud küsimustega eri distsipliinide ja vaatenurkade kaudu. Sügiskool oli inspireeritud tõdemusest, et armastus ja hirm on ühed põhilisemad inimtegevust suunavad afektid, kuna ilma armatsemiseta inimesed ei sünni ning ilma hirmuta nad jällegi ei püsi. Sügiskool otsis vastust küsimustele, kuidas on armastus ja hirm omavahel seotud, nii eraldiseisvate afektidena kui ka üksteisega põimunult; ning kuidas avalduvad õud ja õrnus kultuuriruumis.

Pärast kogunemist, kergelt kehakinnitust ning korraldajate avasõnu võis sügiskool alata. Esimesena sai sõna kirjanik, esseist, tõlkija ja (etendus)kunstnik **Jan Kaus**, kellega vestles intervjuu vormis TÜ semiootikatudeng **Emma Lotta Lõhmus**. Jan tõi esile, et kirjandus saab hästi kirjeldada asjaolu, et oleme inimestena palju vastuolulisemad, kui meile endale mõelda meeldib; ning et armastus on omakorda alati seotud ka hirmu ja ebakindlusega. Hirmust saab seejuures üle ainult selle sisse astudes – tuleb astuda läbi nähtamatu hirmu seina, mille ees paljud taanduvad.

Eesti Keele Instituudi juhtivteaduri ja kognitiivse keeleteadlase **Ene Vainiku** ettekanne “Tunnete väljendamisest keele abil” keskendus eesti keele emotsioonisõnavarale ning vaimse tervisega seotud metafooridele.

Ene sõnul võib tundeid näha kui lugusid, mida me jutustame iseendele. Narratiivide läbi me seejuures rekonstrueerime nii oma kogemust kui ka hinnangut sellele kogemusele. Mida abstraktsemaid asju väljendada püütakse, näiteks tundeid või vaimse tervisega seotud seisundeid, seda enam pöördutakse abi otsimiseks metafooride poole.

Lõunaks kostitati osalisi värske pitsaga ning pärast väikest pausi oli aeg küps loomelabori jaoks, mida viis läbi Theatrumi lavastaja ja näitleja ning VHK Teatrikooli juht **Maria Peterson**. Loomelaboris ergutati osalejate vaimu mõtterännakuga oma koju ja oma rahupaika, teritati meeli ruumi, atmosfääri ja teiste osalejate tajumisega ning loodi enda ümber mõtteline “kaitsemull”. Erinevad kohalolu harjutused tõid kujukalt esile, kuivõrd mõjutab meie enda mentaalne fookus kehatunnetust ja ruumi atmosfääri.

Pärast mõnevõrra tavatumat vahepala läks sügiskool edasi taas klassikalisemas vaimus ning **Rebeka Põldsam** ja **Aet Kuusik** pidasid ettekande teemal “Armastus, mille kohta pole sõnu?”. Aet rääkis konkreetsemalt vaenusõna *pede* muutuvast rollist aja jooksul. Kõlama jäi tõdemus, et vaenusõna puhul polegi nii oluline sõna tähendus, vaid see, mida selle sõnaga tehakse – kas solvatakse, provotseeritakse, sildistatakse või hoopis kinnitatakse identiteeti. Rebeka keskendus nõukogude ajal kehtinud pederastia paragrahvi mõjule nii laiemalt ühiskonnas kui ka üksikisikutele, heitis valgust tollal kehtinud karistustele ning asjaolule, et karistuse puhul võeti siiski arvesse ka teo konteksti (konsensuslik või mitte).

Seejärel rääkis TÜ filosoofia tudeng **Aleksander Koppel**, kelle ettekandes “Armastusest ja hirmust filosoofia ajaloo” olid vaatluse all filosoofia klassikud Platon, Aristoteles, Nietzsche ja Freud. Platoni poolt jäi kõlama mõte, et armastajad on nagu koiliblikad, kes lendavad lihtsalt valguse poole. Aristoteles pidas aga kõrgeimaks armastuse vormiks sõprust. Nietzsche leidis aga, et kõige parem armastuse vorm on oma saatuse armastamine ehk *amor fati*. Freud sidus armastuse lahutamatu seksuaalenergiaga ning väitis, et erootilise armastuse läbi on selgitatav terve psühholoogia.

Pärast akadeemilisema osa lõppu pakuti õhtusööki ning programm jätkus mõne tunni pärast meelelahutuslikuma osaga, mis hõlmas temaatilist inimbingot (“leia keegi kes...”) ning suunavate küsimustega mängulist arutelu, mis julgustas osalejaid omavahel suhtlema ja tutvuma. Õhtut jäi lõpetama muusikaline programm, kus lugusid valisid **DJ vamos amos** ning **DJ daysleeper**.

Sügiskooli teine päev algas pärast kehakinnitust semiootik **Lona Pälli** ettekandega “Hirmust ja keskkonnaaruteludest”, kes tõi esile, et inimestel on keskkonna suhtes üha enam ära lõigatuse tunne. Keskkonnakriis ise on oma kompleksuse tõttu abstraktne ja raskesti visualiseeritav, mistõttu võib öelda, et keskkonnaärevusel pole ühtset objekti ega ka konkreetset tähistajat. Eestlaste puhul on keskkonnadiskursus tihti rahvuslikult raamistatud ning toimub looduskaitse ja identiteedinaratiivide põimumine, mille tulemusel tuntakse kohaliku metsa pärast rohkem muret kui globaalse kliimakriisi pärast.

Päeva teise esinejana pidas ettekande jungiaanlik psühhoanalüütik ja psühhoterapeut **Monika Luik**, kes rääkis teemal “Jungi kummitused ja meie igatsus lumma järele”. Saime teada, et Jung oli terve elu huvitatud paranormaalsetest nähtustest ning omas nendega ka isiklikke kogemusi. Kaasaegne inimene on aga müsteeriumidest ja vaimsest maailmast sedavõrd irdunud, et ei suuda enam suhestuda oma kõrgema olemusega ning tajub elu ja iseenast objektivistlikult ja eraldatult. Ilma lummata maailm on aga hall, mistõttu oleks hädasti vaja enda elu *taas-lummastada*.

Pärast lõunasöögiks toodud värskeid pitsasid jäi seekordset sügiskooli lõpetama semiootikute vestlusring koosseisus **Kalevi Kull**, **Maarja Ojamaa**, **Ott Puumeister** ja **Indrek Jalasto**. Arutluses afektide olemuse ja rolli üle tehti mitmeid olulisi tähelepanekuid: võime teadlikult halba teha on seotud võimega teisest ja tema tunnetest aru saada; ilma afekti tundmata ei saa tekkida tõeliselt tähtsaid tähendusi; afektid aitavad säilitada meie huvi maailma vastu ning viimaks – kõiki elusolendeid ühendab vajadus muljete järele.

Rene Kiis. Foto: Oliver Valk

Peeter Torop 75

28. novembri õhtupoolikul kogunes hulk inimesi ülikooli kohvikusse, et tähistada kultuurisemiootika professor Peeter Toropi 75. sünnipäeva. Peeti nii lühikesi ja ametlikumaid kui pikemaid ja isiklikumaid kõnesid, kuulati Karl Joosep Piheli muusikalist tervitust ja lauldi päevakangelase auks viies keeles sünnipäevalaulu. Mihhail Lotman, kohalviibinutest Peetrit kõige kauem (56 aastat!) tundev inimene, rääkis, kuidas Peeter juba ülikooli astudes teistest vene filoloogidest positiivses võtmes eristus – näiteks kandis ta ülikonda ja abiellus kohe esimesel kursusel. Rääkides Peetri teadlastee olulistest tähistest ja ajast semiootika osakonna juhatajana (1997–2006), tõi Lotman eriti esile tema rolli semiootika osakonna elu stabiliseerimisel ja positsiooni tugevdamisel nii Eestis kui

rahvusvaheliselt. Ljubov Kisseljova rõhutas Peeter Toropi mitmekülg-
sust teadlasena – nii vene kirjanduse suurepärase tundjana kui semiooti-
kuna – ning tuletas meelde vene filoloogia ja semiootika traditsioonide
olemuslikku seotust Tartu Ülikoolis, mis kehtib tänase päevani. Valdur
Mikita aga jutustas humoorika loo, milles meenutas, et esimest korda oli
ta Peeter Toropist kuulnud külaskäigul Valeri Bezzubovi suvekoju, mille
juures asuva välikäimla olevat ehitanud kolm tähtsat inimest: Juri
Lotman, Peeter Torop ja Valeri Bezzubov ise. (Peeter kinnitas, et lool on
tõepõhi täitsa all.) Lisaks rõhutas Mikita, et tema ettekujutuses on Eesti

humanitaaria kõige ehedam kehastus just Peeter Torop, esindades selget ja sügavuti minevat kultuurimõtestamist.

Muude kingituste seas anti koosviibimisel Peetrile üle just tähtpäevaks valminud artiklikogumik “Dialogues with Peeter Torop”. Kogumik sisaldab 36 artiklit, millest igaüks astub ühel või teisel moel Peetriga dialoogi, näiteks võttes aluseks mõne tema tsitaadi või kontseptsiooni. Üheskoos moodustub kirjutistest teatav “toroplik” võrgustik, mis hargneb ühisest intellektuaalsest tuumast märkimisväärselt mitmekesisest suundadesse, andes tunnistust Toropi katalüütilisest mõjust kultuurisemiootikale ja humanitaarsele mõttele laiemalt.

Markeerimaks Peetri panust tõlke ja kultuurilise polüglotismi kontseptsioonide uurimisse on kogumik taotluslikult paljukeelne: artikleid leidub kokku seitsmes keeles (eesti, inglise, prantsuse, ungari, itaalia, vene ja hispaania). Üldise arusaadavuse hõlbustamiseks on igaühele lisatud ka mahukas ingliskeelne kokkuvõte.

Neid dialooge raamistab intervjuu Peeter Toropiga ning tema bibliograafia, mis sisaldab tublisti üle 400 nimetuse. Lisaks erialaspetsiifilisematele tekstidele on Peeter läbi aastate süstemaatiliselt avaldanud ka laiemat kultuuripublikut kõnetavaid kirjutisi, analüüsinud kirjandusteoseid, filme, teatrilavastusi, tõlkeid, kommenteerinud ühiskonnas aktuaalseid teemasid. Tuleb märkida, et juba bibliograafia ise on tore lugemine, sest Peeter on suurepärase pealkirjade sõnastaja: eriti laiemale

auditooriumile suunatud kirjutiste pealkirjad on tihti tabavad, kujundlikud, äratavad uudishimu, nt “Võõra sõna võõrutaja” (1980), “Põrandaluse füsioloogia” (1984), “Mees, keda ei olnud” (1993), “Bulgakovi-mäng” (2001), “Eco epifaania udus” (2004), “Lihula semiootika” (2004), “Tõusu lootus mõõna märkides” (2005), “Kajakavool” (2007), “Sõda Dostojevskiga” (2022) jpt.

Pilku püüab ka Peetri bibliograafia kõige esimese artikli pealkiri “Lydiardi süsteemist”. Artikkel ilmus 1970. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajalehe 18. detsembri numbris, seega loo avaldamise ajal oli autor napilt 20-aastane. Lisaks asjaolule, et tegu on bibliograafia esimese nimetusega, tõuseb kirjutis tähendusliku ja ühtlasi erandlikuna esile muudelgi põhjustel.

Esiteks on tähenduslik artikli pealkirjas sisalduv märksõna “süsteem”. Peetri enda tegevuses on ilmne huvi süsteemide – kultuuri kui süsteemi, eri märgisüsteemide – toimimise vastu. Ilmne on ka Peetri süstemaatiline lähenemine uuritavatele nähtustele, uurimissuundade arendamisel ja teemade läbivalgustamisel. Küllap on kõik Peetri õpilased ja juhendatavad märganud tema kirge süsteemide – taksonoomiate, klassifikatsioonide, skeemide – loomise vastu, eesmärgiks ikka käsitleva objekti või nähtuse arusaadavaks ja analüüsitavaks muutmise. Süstemaatiline on olnud ka Peetri hool inimeste ja osakonna suhtes: läbi aastate on ta toetanud nii oma kolleege kui õpilasi igal võimalikul moel: aidates seada sihte ja läbi mõelda tegevusplaan, toetades noori kolleege materiaalselt, eraldades neile oma grantidest stipendiume, kui ka alati lihtsalt inimliku hea sõnaga.

Samuti tähenduslikuks, aga ühtlasi erandlikuks Peetri teiste, humanitaarvaldkondi käsitlevate kirjutiste seas teeb selle esimese artikli veel asjaolu, et selles räägitakse spordist: nimelt maailmakuulsa jooksja ja treeneri Arthur Lydiardi välja arendatud tervisejooksu meetodist. Nagu sõbrad ja kolleegid teavad, on Peeter alati kõrgelt hinnanud füüsilise tervise eest hoolitsemist, mida ta ei ole küll kunagi valjuhäälselt afišeerinud. Kindlasti on sellel aga olnud soodustav mõju tema vaimsele tööle, sest nagu ta juba noore tudengina kõnealuses artiklis kirjutab, vajab “aju nagu muskolidki [...] pidevalt hapnikku ja verd. Jooksu teeneks on veresoonte mahu suurenemine, veri pulseerib täie jõuga soontes, mis väheliikuval inimesel vaevalt funktsioneerivad. Veresoonte suurema läbilaskevõime tõttu väheneb pulss – see, mida peetakse tervise mõõdupuuks. Paralleelselt lihaste arenguga kiirenevad refleksid, elavneb mõtlemisvõime, kaasnevad tegutsemiskiirus ja reipus. Eriti areneb süda, mis on loodud palju intensiivsema töö jaoks, kui seda teeb tänapäeva tehnikitseeritud inimene.”

Silmitsedes nii Peetrit ennast tema tänavusel sünnipäeval kui ka tema aastatepikkust viljakat teadlaskarjääri, tundub väga tõenäoline, et ta ise on noorusest saadik järginud Lydiardi süsteemi kui retsepti, “mis võimaldab säilitada nooruslikkust, jääda terveks ja teovõimsaks”. Mida 20-aastane Peeter ütleb oma toonases artiklis Lydiardi kohta, võime täna öelda tema enda kohta: “Nüüd kus Lydiard Peeter on juba üle neljakümne, on tal endiselt madal pulss, minimaalne kaal, tugev ja elastne muskulatuur. Tal jätkub ka praegu nooruslikku energiat oma kavatsuste elluviimiseks.”

Jätkuvat nooruslikkust, tervist ja teovõimsust ning muidugi õnne!

Elin Sütiste. Fotod: Elin Sütiste, Silvi Salupere

Kaitstud magistri- ja doktoritööd 2025

Magistritööd

2025

Eestikeelne õppekava:

Epp Adler. Suhteolukorras osaleva inimese osalusdünaamika.

Juhendajad: Kalevi Kull, Siiri Tarrikas.

Oponent: Ott Puumeister.

Kiira Grintšak. Romanticisation of Violence in Film and Musical “Heathers”.

Juhendajad: Katre Pärn, Eleni Alexandri.

Oponent: Raili Lass.

Marleen Mihhailova. Nõukogude pärandi tõlgendused nostalgia diskursuses: fenomenograafiline uurimus 1990–1999 sündinud Eesti põlvkonnast.

Juhendaja: Anti Randviir.

Oponent: Silvi Salupere.

Marianne Raid. Psühheedelsete ainete kui teadvuse muutunud vormide esilekutsujate mõju inimese taju- ja mõjuilmale.

Juhendaja: Silver Rattasepp.

Oponent: Elli-Marie Trägel.

Rasmus Rebane. “Sõnum tulevikust” kui semiootiline probleem: Olaf Stapledon “Last and First Men” (1930).

Juhendaja: Silvi Salupere.

Oponent: Jaak Tomberg.

Tshinar-Kristi Shahmardan. Mälestusmärk kui mälu paik: Mälu, kuuluvus ja identiteet suurpõgenemise mälestusmärkides.

Juhendaja: Elin Sütiste.

Oponent: Maarja Ojamaa.

Ingliseelne õppekava:

Andrea Barone Renolfi. Modeling Futures: On Language Models and the Social Construction of Knowledge in Academia.

Juhendaja: Ott Puumeister.

Oponent: Auli Viidalepp.

Gabriel Matthew Bergman. Modeling Sunaisthesis: A Semiotic Analysis of Friendship and Intimacy.

Juhendajad: Kalevi Kull, Claus Emmeche.

Oponent: Tuuli Pern.

Leticia Leal Borges de Morais. Foraging the Anthropocene: A Mythopolitical Assemblage within Decolonial Semiosis.

Juhendajad: Ott Puumeister, Silver Rattasepp.

Oponent: Riin Magnus.

Alikhan Juzgenbayev. Semiotic Analysis of Slang Commercialization: How Do Brands Use Subcultural Language.

Juhendajad: Mari-Liis Madisson, Ott Puumeister.

Oponent: Martin Oja.

Mariia Korniietska. Sound Mediation of Memory: Sound Monuments as Counter-Monumental Forms.

Juhendaja: Tiit Remm.

Oponent: Hongjin Song.

Daniel Prokeš. Constructing Athletic Identity in American Leagues: A Semiotic Analysis of Professional Sports.

Juhendajad: Elin Sütiste, Nelly Mäekivi.

Oponent: Alec Kozicki.

Doktoritööd

31. märts 2025

Lona Päll. Bridging the Disconnections: An Ecossemiotic Approach to Place-lore in Environmental Conflict Communication.

Juhendajad: Timo Maran, Ergo-Hart Västriik.

Oponentid: Tema Milstein, Uus-Lõuna-Walesi Ülikool, Austraalia;
Renata Sõukand, Ca' Foscari Veneetsia Ülikool.

22. september 2025

Raili Lass. Näidendi interlingvistilise tõlke osakaal ja roll lavastuses kui intersemiootilises tõlkes ja polüsemiootilises struktuuris.

Juhendajad: Elin Sütiste, Maria-Kristina Lotman.

Oponent: Anne Lange, vabakutseline.

13. oktoober 2025

Krista Simson. Visuaalkunsti väljendusvahendid semiootilise analüüsi kontekstis.

Juhendaja: Peeter Torop.

Oponent: Ülo Pikkov, Eesti Kunstiakadeemia.

ABSTRACTS

ANTI RANDVIIR. Modelling Communication: On the General Principles

The life of contemporary people and communities is made meaningful and also created more and more through communication and its products. At the same time, the meaning and essence of communication itself has become fuzzier in many aspects: who are the parties of communication, what is communicated, what is the environment of communication in the first place. The importance of communication in the description of the life and behaviour of people, culture, biological beings has been noticed long ago. To facilitate the relevant research, several models have been proposed mostly during the past hundred years, and those models are still in use today. The present article highlights that we should here take into account the rapid and often irregular developments in contemporary semiotic reality and communicative techniques and technologies. Thus we must first specify what exactly is the field of communication under inspection, and what are the parties and particles of communication. It is possible that the popular models of communication worked out and used until now must be redefined, and their contents re-established in terms of both agency and matter.

Keywords: *communication, model of communication, semiosis, agency, referential reality*

MARLEEN MIHHAILOVA. Nostalgia as a Semiotic Process: An Analytical Approach to Meaning-Making and Memory

This article explores nostalgia as a semiotic phenomenon where the conscious awareness of temporal irreversibility becomes a meaningful sign. The aim is to demonstrate how ‘nostalgia’ can function as a productive analytical tool in contemporary cultural, memory, and heritage studies. I propose one possible approach by aligning Fred Davis’s three-stage model of nostalgia with Aleida Assmann’s categories of memory forms, and Peter L. Berger and Thomas Luckmann’s concept of the symbolic universe, thereby conceptualizing nostalgia as a process of meaning-making.

Keywords: *nostalgia, social memory, cultural memory, symbolic universe, knowledge*

RENE KIIS. About the Text and Spirit of Tartu

The first part of the article discusses the concept of the city as a cultural text as it was conceptualized in the works of the Tartu–Moscow School of Semiotics, particularly in Vladimir Toporov’s interpretation of the “Petersburg text”. Building on this, the article outlines the specific features of Tartu, derived primarily from the writings of Estonian academics and thinkers. The second part of the article is devoted to an analysis of the database “Tartu in Fiction”, highlighting Tartu’s most frequently referenced physical locations, its prevalent motifs, and the representation of different city districts in literary works. The article aims to describe and conceptualize the Tartu text.

Keywords: *city semiotics, Tartu, Tartu text, Tartu-Moscow School of Semiotic, Petersburg text*

HELEN ARUSOO. The Semantic Fields and Semiotic Shifts of Wolf Stones

This study demonstrates the coexistence of different discourses surrounding human-animal relationships in contemporary Germany using the example of monuments dedicated to wolves: wolf stones (*Wolfssteine*). Two discourses manifest themselves by interpreting historical wolf stones: the contemporary one dedicated to biodiversity and the other expressing anthropocentric views on human-predator relationship. Historical wolf stones can be seen as representatives of the older discourse, yet new interpretations are beginning to emerge, casting these stones as warnings against speciecism. Moreover, while a new discourse has emerged, the historical stones still stand in the landscape – a situation which creates a potential for semiocrisis. The semiotic field of the wolf stones has expanded and newly erected wolf stones – commemorating the return of wolves to Germany – function as dialogical counter-monuments. They engage in an implicit dialogue with the historical stones, thereby providing critical commentary on earlier commemorative narratives. This suggests the existence of a transitional phase, which may converge toward a more unified reading of these stones – whether as antimonumental stones or as celebrating the past triumphs.

Keywords: *wolf stones, cultural memory, agency, fields of meaning, semiocrisis, antimonuments*

NELLY MÄEKIVI. Interpreting the Welfare and Agency of Big Cats in the Estonian Context

This article explores the interpretation of the welfare of big cats in various holding environments in Estonia, including zoos, animal rescue organizations, and private households. The study is framed within a semiotic perspective, where welfare is understood as a dynamic, embodied process shaped through animal agency, spatial practices, and communicative interactions. The empirical analysis is based on nine in-depth interviews conducted with zoo staff, veterinarians, animal welfare specialists, representatives of animal rescue organizations, and private owners of big cats. The findings reveal that welfare is a flexible process influenced by the animal's ability to structure their environment, select interaction forms, and regulate spatial distances. Welfare assessments are shown to vary significantly depending on institutional norms and subjective interpretations. The analysis also emphasizes that the existing legal framework in Estonia does not fully account for the behavioral and environmental needs of these animals, stressing the need for semiotic and behaviorally sensitive evaluation models. The article advocates for the development of more effective and meaningful care practices that consider animal agency and interpretation processes, as well as promoting collaboration between different institutions.

Keywords: *large carnivores' welfare, animal agency, zoosemiotics, legal framework, proxemics, communication*